

ДОЛОГИЯ

МЕТО

за обучение на специалисти за подпомагане на децата и младежите, живеещи в резидентни услуги, и непридружени деца и младежи мигранти в процеса на създаване на личен проект за живота след напускане на държавната грижа

 НОВ
БЪЛГАРСКИ
УНИВЕРСИТЕТ

МЕТОДОЛОГИЯ
за обучение на специалисти за подпомагане
на децата и младежите, живеещи в резидентни услуги,
и непридружени деца и младежи мигранти в процеса
на създаване на личен проект за живота
след напускане на държавната грижа

Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца,
Нов български университет
ул. „Хан Крум“ 38А, София, 1142, тел.: +359 2 403 20 30
info@knowhowcentre.org
<https://knowhowcentre.nbu.bg/>

НОУ-ХАУ ЦЕНТЪР
ЗА АЛТЕРНАТИВНИ ГРИЖИ
ЗА ДЕЦА, НБУ

МЕТОДОЛОГИЯ

за обучение на специалисти
за подпомагане на
децата и младежите,
живеещи в резидентни услуги,
и непридружени деца и
младежи мигранти в процеса
на създаване на личен проект
за живота след напускане на
държавната грижа

НОВ
БЪЛГАРСКИ
УНИВЕРСИТЕТ

Изготвянето на настоящата методика е финансирано от Програмата на Европейския съюз за права, равенство и гражданство (2014–2020 г.). Съдържанието на този продукт представлява възгледите само на авторите и е тяхна отговорност. Европейската комисия не поема никаква отговорност за използването на информацията, която той съдържа.

Методология за обучение на специалисти за подпомагане на децата и младежите, живеещи в резидентни услуги, и непродружени деца и младежи мигранти в процеса на създаване на личен проект за живота след напускане на сръжавната грижа

© Радостина Антонова, Илиана Малинова, Петър Цинцарски – автори

Коректор: Марио Коев

© Нов български университет, 2024
ул. „Монтевидео“ 21, 1618 София
www.nbu.bg
bookshop.nbu.bg

Всички права са запазени. Не е разрешено публикуването на части от книгата под каквато и да е форма – електронна, механична, фотокопирна, презапис или по друг начин – без писменото разрешение на носителя на авторските права.

© МТ Студио – корица, дизайн и предпечатна подготовка

Печат: „Симолени-94“ ООД

ISBN 978-619-233-302-7 (печатно издание)
978-619-233-303-4 (електронно издание)

СЪДЪРЖАНИЕ

НАКРАТКО ЗА ПРОЕКТА	9
---------------------------	---

Част I: Методология за работа на специалистите с деца и младежи в резидентни услуги и непридружени деца и младежи мигранти в процеса на изготвяне на лични проекти за живота след напускане на държавната грижа	13
1. Особенности на децата и младежите в резидентни услуги и непридружени деца и младежи мигранти	15
1.1. Периодът на преход към възрастност	15
1.2. Трудности, пред които се изправят напускащите грижа и непридружените деца и лица в България	18
2. Необходима подкрепа в периода на преход към възрастност	20
2.1. Психологична подкрепа	20
2.1.1. Информация	21
2.1.2. Продължаване на образованието	21
2.1.3. Достъп до жилище	22
2.1.4. Заетост	22
2.1.5. Здраве	23
2.2. Специфични области на подкрепа за непридружените деца и лица	23

2.3. Насоки за учителите	24
3. Особености на работата с деца, преживели загуба и насилие	25
3.1. Към децата и младежите, които търсят убежище в България и идващи от други страни, е полезно да бъде погледнато и от правна/административна гледна точка, и от психологична гледна точка	25
3.2. Насоки за специалистите при работа с непридружени деца и лица	26
3.3. Насоки за учителите	27
4. Подходи в работата на професионалистите	29
4.1. Подход за детско участие и моделът на проф. Лаура Лънди.....	29
4.2. Подход, основан на силните страни	33
4.3. Подход на личностно центрирано планиране.....	34
5. Личен проект за живота след напускане на държавната грижа.....	36
5.1. Какво е личен проект за живота?	36
5.2. Етапи в процеса на създаване и изпълнение на „Личния проект за живота“ (ЛПЖ) след напускане на държавната грижа	37
5.2.1. Подготвителен етап	38
5.2.1.1. Кой може да бъде личен наставник?	38
5.2.1.2. Насоки към учителите и специалистите, които ще работят с децата и младежите	40
5.2.2. Първи етап	45
5.2.2.1. Насоки към учителите и специалистите	46
5.2.2.2. Резултати от първия етап	51
5.2.2.3. Насоки към учителите и специалистите	52
5.2.2.4. Систематизиране на информацията.....	58

5.2.2.5. Насоки към обучителите	59
5.2.3. Втори етап.....	61
5.2.3.1. Насоки към обучителите.....	62
5.2.3.2. Създаване на „Личен проект за живота“	63
5.2.3.3. Насоки за специалистите и обучителите	64
5.2.3.4. Насоки към специалистите	65
5.2.3.5. Насоки към обучителите	67
5.2.4. Трети етап.....	68

Част II: Примерна програма за обучение на специалисти, работещи с деца и младежи в резидентни услуги и с непридружени деца и младежи, по прилагане на методиката за създаване на лични проекти за живота след напускане на държавната грижа	69
--	-----------

Част III: Допълнителни материали, предназначени за децата и младежите, които могат да им бъдат предоставени от специалистите – необходима информация за всеки младеж, стартиращ самостоятелен живот	77
1. Материал за децата и младежите 1 – „От А до Я за напускането на системата за грижа“	79
2. Материал за децата и младежите 2 – „Моите права и задължения като здравноосигурен гражданин на Република България“	94
3. Материал за децата и младежите 3 – „Трафик на хора“	97

Част IV: Допълнителни материали, предназначени за обучители и специалисти, които дават разширена информация за особеностите на работата с групите деца и младежи, насоки за провеждане на обучителни сесии и актуална информация за нормативната база в Република България по въпросите, засягащи целевите групи от млади хора, включени в проекта.....	105
--	------------

1. Стадиална теория за психо-социалното развитие на човека	107
2. Игрови техники, които могат да се използват при обучение на специалисти и при групова работа с децата и младежите	119
3. Психологически особености и насоки за професионална работа с деца и младежи, преживели насилие и загуби.....	125
4. Непридружени деца и лица	130
5. Организации, които предоставят услуги за бежанци и непридружени лица в Европа.....	142
6. Издаване на разрешение за приемане на работа на непълнолетни лица от Изпълнителна агенция „Главна инспекция по труда“	146
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА И ПОЛЕЗНИ ИЗТОЧНИЦИ	151

Накратко за проекта

„Да изпълним /не/възможните мечти“ е проект, който цели изграждането на капацитет на професионалисти, работещи с деца в областта на закрилата на детето и осигуряващи държавна грижа за деца, лишени от родителски грижи и непридружени деца мигранти, чрез: (1) устойчиви методологични инструменти за работа с децата и младежите, които да помогнат на младия човек да направи своя „Личен проект за живота (ЛПЖ) след напускане на държавната грижа“ и (2) създаване на модел и механизъм за координация между институциите като трикомпонентна подкрепяща мрежа за деца и младежи, напускащи институциите, в трите важни за младия човек сфери – образование, заетост и подкрепящи социални услуги.

Подходите и методите на работа, заложили в проекта, са базирани на намерения приложение в практиката на много европейски страни модел „Lundy“, разработен от проф. Лаура Лънди от Кралския университет на Белфаст, с четири основни компонента, свързани с прилагане на чл. 12 от Конвенцията за правата на детето (КПД) за участие на децата – "SPACE"/пространство/; "ГЛАС"; "АУДИТОРИЯ"; "ВЛИЯНИЕ".

Този модел се споделя в четирите подцели на проекта:

1 подцел: Създаване на предварителни условия за "SPACE"/пространство/ – разработване на две методологии и обучение на професионалисти, работещи за и със деца, относно правата на детето и закрила на детето в държавната грижа: (1) Методология за обучение на специалисти за подпомагане на децата и младежите в процеса на създаване на „Личен проект за живота“ след напускане на държавната грижа и

неговото изпълнение на практика 2) Методология за обучение на специалисти за прилагане на методи за справяне с враждебна или рискова среда за децата и младежите, напускащи гържавната грижа.

2 подцел: Да се осигурят условия за "ГЛАС" – да се подкрепят и да се подготвят деца, които напускат гържавната грижа, чрез директно осигуряване на съответните основни услуги (консултации) за създаване и реализиране на техните „Лични проекти“ и прилагане на методите за справяне с враждебна или рискова среда – обхваща пряко участие на децата.

3 подцел: Да създадат обстоятелства за "АУДИТОРИЯ" – да се привлекат съответните заинтересовани страни (в това число публичните органи, подкрепящи проекта като асоциирани партньори – ДАЗД, Агенция по заетостта, Държавна агенция за бежанците към Министерски съвет, община Пловдив и община Стара Загора) да работят заедно и да изградят трикомпонентна подкрепяща мрежа за децата и младежите, напускащи гържавната грижа, която включва: (1) мрежа за предоставяне на основни услуги за децата и младежите, напускащи гържавната грижа, (2) мрежа за предоставяне на достъп до висше образование и професионално обучение и (3) мрежа за осигуряване на достъп до пазара на труда.

4 подцел: Да разпространява и възпроизвежда "ВЛИЯНИЕТО" – да разпространява на национално и международно (трансгранично) ниво разработените методики чрез провеждане на (1) уебсеминари за професионалисти, работещи за и със деца, относно правата на детето и закрилата на детето в гържавата грижа; (2) електронна конференция между заинтересованите страни; (3) информационно-работни срещи с представители на български и румънски институции, осигуряващи гържавна грижа за деца, лишени от родителска грижа, и български и гръцки институции, осигуряващи гържавна грижа за непридружени деца мигранти, и (4) информационна кампания на национално ниво.

Цели на методологията

Настоящата методология има за цел да предложи на професионалистите модел за подпомагане на децата и младежите, напускащи грижа, и за непридружените деца и лица мигранти как да изградят своя „Личен проект за живота“ след напускане на държавната грижа. За да се помогне ефективно на децата и младежите, е нужно да ги познаваме и разбираме добре техните нужди и особености, да им помогнем да изследват собствените способности и силни страни и да им предоставим навременна и веща подкрепа така, че да станат самостоятелни и полезни за себе си и за обществото.

Голяма част от децата, израснали в институции или в страни извън Европейския съюз, не познават своите права. Специализираната подкрепа се базира на техните основни права. Смисълът на понятието „права на човека“ изисква хората във всички межличовешки връзки да бъдат видени и зачетени с тяхното човешко достойнство и значимост. В разнообразието от човешки взаимоотношения всеки има право да бъде себе си – такъв, какъвто е, и да изразява своето Аз, но по начин, който не вреди на другите.

Структура и предназначение на методологията

Методологията е структурирана така, че да предостави необходимото знание, информация и инструменти на специалистите, които работят с деца и младежи в резидентни услуги и с непридружени деца и лица, и съдържа:

- Част I:** Методика за работа на професионалистите с деца и младежи в резидентни услуги и непридружени деца и младежи мигранти в процеса на изготвяне на лични проекти за живота след напускане на държавната грижа.
- Част II:** Разработена програма за обучение на специалисти, ангажирани с прилагането на методиката.
- Част III:** Допълнителни материали, предназначени за децата и младежите, които могат да им бъдат предоставени от

специалистите – необходима информация за всеки младеж, стартиращ самостоятелен живот.

Част IV: Допълнителни материали, предназначени за обучители и специалисти, които дават разширена информация за особеностите на работата с групите деца и младежи, насоки за провеждане на обучителни сесии и актуална информация за нормативната база в Република България по въпросите, засягащи целевите групи от млади хора, включени в проекта.

Част I.

Методика за работа
на професионалистите
с деца и младежи
в резидентни услуги и
непридружени деца
и младежи мигранти
в процеса на изготвяне
на лични проекти
за живота след напускане
на държавната грижа

1. Особености на децата и младежите в резидентни услуги и непридружени деца и младежи мигранти

1.1. Периодът на преход към възрастност

Периодът на преход към възрастност предполага множество съществени промени за младия човек, свързани, от една страна, с изграждане на идентичност, а от друга, с придобиване на самостоятелност и поемане на отговорност за собствения живот.

Изграждане на идентичност

Да се постигне идентичност означава човек да има реалистична представа за себе си – кой съм аз, какво мога, как ме възприемат околните. Идентичността се преживява като усещане за добруване – че си у дома си, в собственото си тяло, че знаеш къде отиваш и вътрешната увереност, че очакваното признание от важните за теб хора ще бъде получено. Така личностите със силна идентичност признават свързаността си с другите. За тях свързването с другите не събужда страха, че ще се „загубиш“ в другия. Според психоаналитика Ерик Ериксън човешкото развитие преминава през различни етапи. През всеки етап индивидът трябва да разреши една основна задача, да разреши една психосоциална криза. Изходът от всяка такава „криза“ оказва влияние върху следващите етапи в живота. С други думи, начинът, по който всеки човек е отглеждан, задава пътя за решаване на тези кризи или фиксира, спира развитието в

нерешените му задачи. Успешното разрешаване на всеки развитиен етап води до здраво психическо функциониране и вписване на човека в средата му. Неуспешното излизане от един етап на развитието води до трудности в следващия, до неадекватна представа за себе си и света, до трудности в отношенията с другите хора.

В периода на юношеството (12 – 18 години) юношата и девойката преминават от детство към зрелост. Този преход е белязан от физически и психологически промени. Юношите и девойките формират *идентичност*: личностна, социална, сексуална, професионална; научават се да създават различни връзки с хората (приятелски, работни, интимни, сексуални и т. н.), да се разделят, да остават във връзка; да бъдат с връстници, да поемат отговорност за собствения си живот, да общуват с възрастните по нов начин; да избират професия, хоби, продължаващо образование, политическа и религиозна идеология. Тези избори са съпроводени с много експерименти, които позволяват на юношите и девойките да тестват своите граници и възможности. Успешното излизане от този период е устойчиво чувство за собствената идентичност и идея за бъдещето.

Промяната в тялото (физическа, хормонална) е източник на дискомфорт и тревожност. Намирането на 'своето място' е съпроводено с много бунт и обърканост. Затова юношите и девойките често се държат враждебно или непоследователно. Това е тяхната **криза на идентичността**. Юношите и девойките се опитват да изградят образ за себе си като отделни личности с цялата сложност на всички личностови аспекти: професионален, сексуален, социален и т.н. Ето защо те не искат да изглежда, че приличат на другите, искат да бъдат различни, но още е трудно да дефинират това различие. Тази трудност намира израз с противопоставящо се поведение. Добрият родител разбира тази трудност и дава пример на детето си, без да налага волята си и като позволява на детето да прави избори и да има личен живот. Помага му да формира възгледи, да извлече опит от случващото се с него, да изгради реалистична представа за себе си и плановете за бъдещето.

Изоставените деца нямат постоянна връзка с един възрастен, към когото да се обръщат със своите притеснения, въпроси и

потребности. Както и при много деца, чиито родители не успяват да ги подкрепят в периода на юношеството, те се опитват да намерят отговор на въпроса 'Кой съм аз?' в **негативната идентичност**. Негативната идентичност е, която е в опозиция на всичко: детска престъпност, употреба на наркотици и алкохол, отпадане от училище, сексуален промискуитет (практика на безразборен избор). Някои непълнолетни могат дори да проявят симптоми на психично заболяване, докато преминават през тази криза. Други навлизат в така наречения **мораториум на идентичността**, което значи, че отлагат максимално вземането на решения и промените в живота си, защото се страхуват и не се чувстват напълно готови за самостоятелен живот. Трети (особено често срещано при деца, израснали без родители или преминали през тежки житейски ситуации) изграждат една **преждевременно зряла идентичност**. Макар и да изглеждат по-зрели за възрастта си, уверени в себе си, тези деца и младежи таят силна неувереност в себе си, имат затруднения да изграждат удовлетворяващи взаимоотношения с другите.

В периода на юношеството и прехода към възрастност младежът трябва да изгради един разказ, „мит“ за себе си – да обобщи миналото си, да каже кой е сега и да определи какво ще прави в бъдеще. Ако не е преминал успешно през предишните периоди на развитие, младежът няма да е в състояние да се доверява на други хора, да планира бъдещето си, да има увереност в собствените си възможности, да бъде инициативен и да експериментира с различни поведения и роли (виж „Допълнителни материали за обучители и специалисти“).

Придобиване на самостоятелност

Преходът към зрелост и самостоятелност има своите особености при децата и младежите, израснали в институционална грижа, и непридружените деца и лица, които в даден етап от живота си са останали без родителска грижа и са преминали през множество загуби и тежки събития. Тези деца и младежи нямат изградена подходяща подкрепяща мрежа от близки хора, приятели и специалисти, нямат достатъчно информация за възможностите за развитие. Те трябва да развият определени умения за търсене на подкрепа и ин-

формация. Въпреки че вече не са деца, младежите в периода на преход към възрастност имат остра нужда от специализирана подкрепа и напътствия през тази критична преходна фаза. За тях този преход е изпълнен с тревожност, незнание и несигурност.

Етапът на напускане на грижата поставя децата и младежите в ситуация на повишена уязвимост. Без подкрепяща мрежа от близки хора и познания за възможностите на обществените институции те са особено уязвими към попадане в трафик, сива икономика, криминални мрежи, злоупотреба и експлоатация (трудова, сексуална и пр.). Неглижирането на тази уязвимост поради незнание или липса на адекватни услуги улеснява попадането на децата и младежите в ситуации, поставящи здравето (понякога и живота им) и бъдещето им под сериозен риск.

1.2. Трудности, пред които се изправят напускащите грижа и непридружените деца и лица в България

Липсата на житейски опит и умения за самостоятелен живот водят до затруднена и нереалистична преценка и житейски избори на младежите след престой в резидентни услуги. Те се сблъскват с предизвикателства, като осигуряване на прехрана, намиране на работа и жилище и създаване на семейство.

Не са малко случаите, при които, дори и да открият работа и да бъдат назначени, младежите често трудно се задържат, тъй като, от една страна, срещат лошо отношение, ниско заплащане и експлоатиране на труда им, а от друга страна, те самите нямат изградени трудови навици, търпение и постоянство да се учат и развиват. Една част от момичетата и момчетата още от малки са въввлечени в проституция, която те възприемат като достатъчно добър „ключ“ към бъдещ начин на препитание. Предлагането на сексуални услуги им носи заплащане, протекции и привилегии, възприема се като алтернатива за по-лесен живот. Но впоследствие често се превръща в сериозна финансова зависимост и единствено възможно средство за препитание.

Децата, узраснали в институционална грижа, често срещат трудности при установяването на стабилни и здравословни контакти и приятелства поради множество причини като обществени предразсъдъци, влияние на старата им среда, особености на психичното им развитие.

По време на престоя в резидентната услуга младежите спазват реда и правилата на услугата, следват определен график и имат право на консултации. Те се намират в една сравнително сигурна и контролирана среда. При напускане на услугата средата се променя коренно, като много често децата и младежите не са подготвени да посрещнат рисковете и предизвикателствата на новата среда. Децата и младежите често са свикнали и намират за тяхно право да получават помощ и максимална подкрепа и когато навършат пълнолетие, срещат трудности да се справят сами. Една от причините за това поведение на несамостоятелност е и изградената идентичност на жертва – съдбата му е поднесла загуби, които като дете не е могъл да контролира или предотврати. Това продължаващо обаче идентифициране като жертва въвлича младите хора, напускащи резидентните услуги, в отношения да изисква и търси отново същата помощ, без да полага лични усилия за промяна и развитие. Тази идентификация лесно се поддава на манипулации и така децата и младежите лесно попадат в трафик, зависимост от различен тип насилие и експлоатация.

Децата, особено непридружените деца мигранти, споделят рисковите фактори за трафик и експлоатация, идентифицирани във връзка с възрастните. Специфичен фактор на средата (особено на Балканите) е недостатъчната сензитивност към насилието, която да бъде отразена както в практиките на специалистите, които посрещат децата на границата, така и в нормативни актове. Така например забавянето при процедурите за обединение на непридруженото дете с родителите, поставя детето в повишен риск от въвличане в трафик и експлоатация. Често децата не разбират добре всички процедури, през които преминават, и търсят други начини да се придвижат до семействата си (UNICEF & REACH, 2017). Те не виждат друг начин, освен да прибягват до контрабандисти и трафиканти, за да продължат пътуването си до други места в Европа

(Save the Children, 2017). Пример за липса на сензитивност към насилие е практиката „bacha bazi“ при афганистански момчета и юноши, която ги принуждава да влизат в отношения на сексуална експлоатация и насилие. Несензитивността се отнася към разглеждането на тази практика като „културна традиция“, а не като ситуация, в която имат нужда от защита.

Други рискове на индивидуално ниво са:

- предишен опит на насилие в страната на произход или транзитните страни;
- жени и деца, които се придвижват сами;
- липса на знания относно правата;
- липса на езикови познания и знание за спецификите на отделните страни;
- дългове (към трафиканти и други лица, които са „помагали“ по време на придвижването) (Forin & Di Maio, 2018).

Тези рискове трябва да се имат предвид при съставянето на „Личния проект за живота“ след напускане на резидентната грижа.

Методологията съдържа разширен материал за трафика и пренасяне на наркотици (виж: „Допълнителни материали за деца и младежи“, който текст е добре да се разглежда заедно с децата и младежите и може да им се представи).

2. Необходима подкрепа в периода на преход към възрастност

Представените по-долу аспекти са свързани с подкрепа, която има пряко влияние върху ежедневието на пълнолетните, напускащи институционална грижа и кореспондират с основните права на децата.

2.1. Психологична подкрепа

Достигането на пълнолетие при деца без родителска грижа (независимо дали са непридружени деца и лица или такива, които са отраснали в ДДЛРГ и резидентни услуги) оказва критично влияние

Върху тяхното благополучие и начин на живот. Адекватната психологическа подкрепа има за цел да открие и отговори на конкретни техни страхове и опасения за бъдещето. Подобна подкрепа трябва да започне сравнително рано (поне две години преди напускане на грижата) и да продължи след навършване на пълнолетие (в най-добрия случай, докато пълнолетният се почувства сигурен в способността си да живее самостоятелно).

Психологичната подкрепа цели изграждане на здрава идентичност. С други думи, младежът да има ясна представа за себе си, която да отговаря на реалните му възможности, качества и способности. Целеполагането – какъв искам да стана, къде искам да живея, каква работа искам да работя, каква професия искам да усвоя, какво семейство искам да изградя и пр., е важна и неотделима част от идентичността. Психологическата подкрепа помага да се изградят подходящите умения за постигане на тези цели.

2.1.1. Информация

Често децата, израснали в институции, нямат необходимата и коректна информация за същността и последиците от прехода към зряла възраст. Необходимо е по един подходящ начин, съобразен с основните им тревоги, да се предостави ясна и прозрачна информация за последиците от навършване на пълнолетие, по-специално по отношение: 1) правата и отговорностите, които ще имат след тази възраст; 2) промяната в начина на живот, свързан с напускане на институционалната грижа; 3) възможностите за намиране на подходяща работа, продължаване на образованието; 4) услуги и специалисти, които да подпомогнат процеса на намиране на жилище и работа; 5) рисковете, свързани с напускането на институционалната грижа.

2.1.2. Продължаване на образованието

Множество изследвания, както и практиката показват, че при достигане на пълнолетие за децата, напускащи услугите, намалява значимостта на образованието. От една страна, необходимо е да имат редовни доходи, за да могат да започнат самостоятелен

живот, от друга страна, голяма част от вече пълнолетните не разпознават професионалната квалификация и по-високите степени на образование като своя цел. Много често не се прави връзката между квалификация и реални възможности за добре платена и постоянна работа.

Едновременно с това изследвания и практиката показват, че продължаването на образованието улеснява в голяма степен прехода към възрастност – създава предпоставки за разширяване на подкрепящата и неформална мрежа (приятели, познати, хора със сходни интереси и проблеми и пр.), разширява периода на взимане на окончателни решения относно важни житейски аспекти, дава възможност за намиране на жилище, стипендии и други важни ежедневни необходимости.

В този смисъл напускащите услуги младежи и мигранти е добре да бъдат подкрепяни в желанията и усилията да продължат образованието си под необходимата форма – университет, професионално образование, курсове за придобиване на професия/квалификация и пр.

2.1.3. Достъп до жилище

Една от основните тревоги на напускащите услугите младежи е намирането на подходящо жилище в мястото, където биха искали да живеят. Голяма част от младежите нямат умения сами да поддържат жилище, да използват домакински уреди, да готвят, да мислят за плащане на сметки, да управляват финансовите си средства. Отвъд финансовия аспект са необходими умения за търсене на жилище, договаряне на условия, сключване на договори, поддържане на хигиена, общуване със съседите. Подходящите умения биха намалили подозрителността и негативните нагласи в общността спрямо младежите от други култури и узраснали в институции.

2.1.4. Заетост

Достъпът до заетост е фундаментален въпрос за младежите, напускащи институции, или за младежите мигранти. Преходът от образование към заетост е и фактор, свързан с прехода от детство към възрастност като цяло. За децата, излизачи от

2. Необходима подкрепа в периода на преход към възрастност

различни видове институции, и за децата мигранти намирането на платена работа е особено трудна задача. Именно затова тези младежи имат нужда от подходящо напътстване и многостранна подкрепа с цел осигуряване на достъп до трудовия пазар и задържане на работната позиция. Необходими са умения за търсене на работа, кандидатстване (съставяне на автобиография в различни формати, на мотивационно писмо, умения за явяване на интервю за работа), знания и умения за сключване на договори, умения за задържане на новото работно място, за общуване с колеги на различни йерархични нива, справяне с различни стресове, бързо учене на нови неща и адаптиране към нова среда.

2.1.5. Здраве

Уменията за поддържане на добро здраве са основополагащи за всички хора. Подготовката за самостоятелен живот изисква знания и умения за това какво е доброто здраве, как да се разпознават болестите, как и къде да се търси лекарска помощ. За младежите, напускащи институции и/или адаптиращи се към нов непознат социум, е жизненоважно да се предостави информация за здравните им права, за възможности за специализирана, по възможност безплатна медицинска грижа в този преходен период. Необходимо е да придобият умения как да искат допълнителна информация от медицинските специалисти и да взимат решения за лечение.

2.2. Специфични области на подкрепа за непридружените деца и лица

Специфични гаранции при процедурата за търсене на убежище

При достигане на пълнолетие търсещите убежище губят набор от специфични гаранции, които могат да защитават техни права и възможности за получаване на убежище. Така че тези правни аспекти е добре да се знаят и консултират с младежа, търсец убежище.

Събиране на семейството

След навършване на пълнолетие непридружените и разделени деца, признати за нуждаещи се от международна закрила, губят правото си на събиране на семейството. Следователно, ако процедурата не е приключила преди тази възраст, тя може да бъде прекратена. Като се има предвид значението на събирането на семейството за улесняване на прехода към зряла възраст и ресурсите, които то включва за приемащата държава, процесът трябва да бъде завършен дори след навършване на пълнолетие. Процесите на събиране на семейството трябва да бъдат ускорени и опростени.

2.3. Насоки за обучителите

Специалистите, участващи в обучението, имат дългогодишен опит с младежите в услуги и с непридружени деца и лица. Насърчете систематизирането на този опит. Разделете обучаващите се на няколко малки групи по трима души. На всяка малка група задайте различен въпрос относно: особеностите при общуването с тези две групи младежи (съобразено с опита на обучаващите се) – как миналият опит се отразява върху поведението и личността им; особености при тях при вземане на решения и особености при осъзнаване на последствията от взетите решения; особености на нуждите за подкрепа и изграждане на подкрепяща мрежа. След 15-ина минути работа в малките групи нека всяка от тях да представи работата си, като я систематизира в следните области:

- особености, които се дължат на вътрешни фактори;
- особености, които се дължат на външни фактори;
- ресурси.

Помогнете на обучаващите се да преформулират негативно възприемани особености като ресурси и да съотнесат нуждите, страховете на тези младежи към личния житейски опит на самите обучаващи се – преживявали ли са и те подобни емоции и случки, какво им е помогнало да се справят с трудностите в тези ситуации. Използвайте дадената в двете методики информация, където е необходимо.

3. Особености на работата с деца, преживели загуба и насилие

3.1. Към децата и младежите, които търсят убежище в България и идващи от други страни, е полезно да бъде погледнато и от правна/административна гледна точка, и от психологична гледна точка

От гледна точка на тяхното психично развитие те са деца и младежи, които се намират в периода на преход към възрастност независимо от културния си произход. От друга страна, те са преживели по всяка вероятност силно травмиращи ситуации като война, (системно) насилие, злоупотреба. Тези преживявания оставят силен и траен отпечатък върху тяхното психично здраве и затова е важно да им обърнем внимание.

Установяването на доверие между специалистите и децата и младежите има ключово значение за развитието им, за успешно съставяне и изпълнение на личните проекти за живота на тази деца и младежи. Изграждането на доверие зависи от няколко фактора, като един от тях е капацитетът на клиента да дава и получава доверие, който капацитет зависи и от личната му история. Събития като загуби, предаване на доверие, насилие са причини този капацитет да е малък. Затова е важно да знаем личната история на мигранта и да си даваме сметка как тези нараняващи събития влияят върху настоящите отношения на непълнолетния с другите хора и как да се отнасяме към прояви, които пречат да се изгради доверителна връзка.

Повечето мигранти, които идват като бежанци и непридружени малолетни в България (както и част от децата, узраснали в институции), са преживели множество травмиращи ситуации: станали са жертва и/или свидетели на насилие, загубили са близки хора и семейство, любими вещи, дом, страна. Някои от тях са преминали през война, системно насилие, negliжиране, злоупотреба, дехуманизиране. Избягнали са смърт. Оцелели са.

Вследствие на тези преживени събития децата и младежите често имат различни временни поведенчески особености. Като защита пред болката от преживяното и загубите непродружените деца и лица може:

- да „забравят“ част от живота и преживяното;
- да не могат да „излязат“ от дадено преживяване;
- да имат проблеми със съня;
- да се изолират или да откажат да говорят;
- да искат да се самоубият;
- да започнат да приемат наркотични вещества;
- да имат недоверчиво, обвиняващо и агресивно поведение;
- да имат затруднения при научаването на нова информация.

Професионалистите трябва да са подготвени и да знаят, че ще отнеме време да се мобилизират както вътрешни, така и външни ресурси, за да се противодейства на личната многопластова уязвимост и на външните предизвикателства. (Повече информация относно особеностите на психичния живот и професионалната помощ за тези деца и младежи може да намерите в приложените допълнителни материали за учителите и специалистите.)

3.2. Насоки за специалистите при работа с непродружени деца и лица

1. Информирайте се и се запознайте с общите проблеми, свързани с контекста, от който идва мигрантът: какви са социалните норми за успял мъж/жена в изходната страна, кои от тези норми би искал да следва и доколко те са в синхрон със социалните норми в България; какви са основните ценности за хората, живеещи в тази страна и култури. Проверете дали сегашните условия и отношение не травмират вторично бежанците, като предоставят условия и общуване в разрез с тези ценности.

2. Насърчете мигранта да разкаже личната си история. Попитайте преживял ли е силно стресиращи събития и как те са се отразили върху него; има ли събитие, което коренно да е промени-

ло живота му. Дайте възможност да разкаже своята история и да вентилира преживявания независимо от изминалото време. Това ще помогне да се „освободи“ място за мислене за бъдещето.

3. Направете оценка на индивидуалните характеристики на детето и младежа, с които трябва да се справите. Разберете контекста и сложете опита от война, насилие в контекста на този отделен индивид. От особено значение за определяне на последващите действия и за разбиране на дългосрочните последици е възрастта, в която се е случило травмиращото събитие. Позволете на човека да сподели своите безпокойства и трудности, като имате предвид характеристиките на уникалната ситуация, в която тя/той е живял и живее сега. Не оценявайте разказа, изслушвайте.

4. Дайте повече информация за възможностите, които България предоставя на хората, които живеят в нея. Свържете тези възможности с желанията и мечтите на детето и младежа.

5. Следвайте ритъма/скоростта на клиентът. Адаптирането към нова ситуация изисква много психични усилия, а е възможно част от капацитета му да се използва за „преработка“ на преживени стресирани ги преживявания.

6. Изберете място за срещите, в което младежът се чувства сигурен, защитен и спокоен. Това ще повиши концентрацията на вниманието и ще позволи по-свободното общуване.

3.3. Насоки за обучителите

Макар и да е трудно говоренето за преживяно насилие и загуби, е важно е да се направи паралел между непродружените деца и децата, узраснали в институции, да се открият травмиращите събития (на каква възраст са се случили, как са се случили, какви хора са били въввлечени) и да се съотнесат към етапите на развитие, за да се види отражението им върху сегашното поведение.

Почти всяко дете в институция е преживяло травмиращи събития на насилие и загуба, неглижиране и дискриминация. Те се отразяват върху неговото развитие като:

- намаляват познавателните му способности, като например обема на паметта, скоростта и трайността на запаметяване на нова информация;
- намаляват способността за концентрация на вниманието поради повишена тревожност;
- намаляват способностите за целепологане;
- създават предпоставки за трудности при създаване на доверителни отношения с другите хора независимо от възрастта и пола им.

Опитът на специалисти от цял свят обобщава като особено важни следните практики, които могат да помогнат да се работи по-успешно с децата и младежите, преживели травмиращи събития:

- да се знае личната история на всяко дете и младеж, за да не се засягат чувствителни теми;
- да се работи в по-малки групи, за да се намалят източниците на тревожност;
- да се повтарят търпеливо новите неща, докато бъдат усвоени;
- да не се дават обещания, които не могат да бъдат спазени;
- да се стимулира формулирането и изразяването на лични цели и мечти и да се работи съвместно за тяхното изпълнение;
- да се помогне на детето и младежа да „отсее“ отношенията на злоупотреба от здравословните такива в неговия живот.

Упражнение за описание на случай 1

Подготовка: раздайте на участниците материал, който описва примерен случай на дете и младеж, близък до целевата група, с която те работят.

Инструкция към групата: „Разделете се на три малки подгрупи. Всяка малка група трябва да отговори на една от трите групи въпроси: знание, умения и интервенция, лични нагласи и преживявания.“

Малките групи работят в продължение на 20 минути, след което всяка група представя своята работа и се консултира от останалите групи. Стимулирайте дискусията и личните

споделяния, като акцентирате върху спазването на конфиденциалност относно споделяната лична информация в групата.

Упражнение за описание на случай 2

Подготовка: раздайте на участниците материал, който описва примерен случай на дете и младеж, близък до целевата група, с която те работят.

Инструкция към групата: „Разделете се на 2 по-малки групи. Следвайки модела на описание, направете описание на един ваш случай.“

След 20-ина минути работа в малки групи всяка малка група представя работата си. Стимулирайте систематизация на информацията в следните две области:

- хронология на събитията;
- свързване на травмиращите събития с етапите на развитие и как тези травмиращи събития могат да се съотнесат към наблюдаваното проблемно поведение.

4. Подходи в работата на професионалистите

Разработената методика се базира на три подхода за работа с деца и младежи, а именно:

- подхода за детско участие и модела на проф. Лаура Лънди;
- подхода, основан на силните страни;
- подхода на личностно центрирано планиране.

4.1. Подход за детско участие и моделът на проф. Лаура Лънди

Основен подход, застъпен в настоящата методика, е подходът за детско участие. Методиката се базира на модел за детско участие, разработен от проф. Лаура Лънди, професор по международни права на децата към Училището по образование в Кралския университет в Белфаст. Този модел е одобрен от Ирландското министерство по

Въпросите на децата и младежта в наскоро приетата Национална стратегия за участие на децата и младите хора в процеса на вземане на решения (2015 – 2020 г.). Нейният модел дава възможност да се прилага на практика член 12 от Конвенцията на ООН за правата на детето¹.

Моделът помага на хората, които работят с деца, да могат да се съсредоточат върху най-важните моменти, свързани с гарантиране на активното участие на детето при взимане на решения, свързани с неговото собствено развитие.

Моделът се състои от основни четири елемента, които хронологично се надграждат, за да гарантират участието на детето в процеса на взимане на решение. Тези 4 елемента са наречени „Пространство“, „Глас“, „Публика“, „Влияние“ (Lundy, 2007). Правото на участие на детето се разделя на две основни части:

- право да изразява възгледи;
- право изказаните възгледи да бъдат взети под внимание.

Правото да изразява възгледи обхваща първите два елемента – „Пространство“ и „Глас“:

- Елементът „Пространство“ подсказва на работещите с деца организации и професионалисти, че е необходимо да се осигури безопасно, сигурно място, което дава възможност на децата да формират и изразяват свои мнения, гледни точки, потребности, желания.

¹ „Член 12:

1. Държавите – страни по Конвенцията, осигуряват на детето, което може да формира свои собствени възгледи, правото да изразява тези възгледи свободно по всички въпроси, отнасящи се до него, като на тях следва да се придава значение, съответстващо на възрастта и зрелостта на детето.

2. За тази цел на детето е предоставена по-специално възможност да бъде изслушвано при всякакви съдебни и административни процедури, отнасящи се до него, или пряко, или чрез представител или съответен орган по начин, съответстващ на процедурните правила на националното законодателство“ (Конвенция за правата на детето, https://www.unicef.org/magic/media/documents/CRC_bulgarian_language_version.pdf).

За да разберат дали са изпълнили първия елемент, организациите и професионалистите трябва да си отговорят на следните въпроси:

- ✓ Активно ли е потърсена гледната точка на децата?
 - ✓ Има ли безопасно и сигурно място, в което децата могат свободно да изразят своето мнение?
 - ✓ Направено ли е всичко необходимо, за да участват всички деца?
- Елементът „Глас“ насочва работещите с деца към развитие на умения и предоставяне на информация, така че да подпомагат децата в изразяването на техните възгледи. Възрастните не мислят и не говорят вместо децата, не контролират и не оценяват, а улесняват децата в това да могат да изкажат своите мнения, гледни точки, потребности, желания.

Организациите и професионалистите трябва да си отговорят на следните въпроси:

- ✓ Дадена ли е информация, от която децата имат нужда?
- ✓ Тази информация поднесена ли е по подходящ начин, така че децата да могат да формират свое собствено мнение?
- ✓ Децата знаят ли, че имат право и да не участват?
- ✓ Дадени ли са различни възможности, от които децата да могат изберат най-удобния за тях начин да изразят своите възгледи?

Правото изказаните от децата възгледи да бъдат взети под внимание се гарантира чрез реализирането на другите два елемента, а именно „Публика“ и „Влияние“.

- Елементът „Публика“ задължава всички, въввлечени в процеса на взимане на решение, да изслушат изказаните от децата възгледи. Работещите с деца е необходимо да създадат условия за това изразените от децата мнения да стигнат до необходимата аудитория и да бъдат изслушани.

Организациите и професионалистите трябва да си отговорят на следните въпроси:

- ✓ Има ли създадена процедура/процес за предаване на гледната точка на децата към хората, които трябва да я чуят и които могат да взимат решения за нейната реализация?
 - ✓ Знаят ли децата на кого се предават техните мнения, гледни точки, потребности, желания?
 - ✓ Този човек или институцията имат ли право да взимат решения?
- Елементът „Влияние“ насочва работещите с деца и хората, които взимат решения, да съдействат да се вземат необходимите мерки спрямо формираните, изказани и чути възгледи на децата, когато и както това е необходимо.

Организациите и професионалистите трябва да са сигурни, че мнението на децата е взето насериозно и че ще бъдат предприети мерки, когато и както това е уместно. За да проверят дали наистина са реализирали този елемент, организациите и професионалистите търсят отговор на следните въпроси:

- ✓ Мнението на децата взето ли е под внимание от хората, които имат властта да правят промени?
- ✓ Има ли процедури, които да гарантират, че мнението на децата е взето насериозно?
- ✓ Дадена ли е на децата и младите хора обратна връзка, обясняваща взетите решения?

Представеният начин за изработване на „Личен проект за живот“ активно въвлича и учи младия човек как да участва и да взема самостоятелни решения за собствения си живот и бъдеще; как активно да търси помощ и да организира хората около себе си (независимо дали са хора от близкото неформално обкръжение или са специалисти, работещи на важни за младежа позиции) с целта да придобива самостоятелност и да реализира успешно плановете си за бъдещето.

4.2. Подход, основан на силните страни

Много често младите хора, израснали в институционална грижа и/или произхождащи от бедни общности, изграждат една негативна представа за себе си (Антонова, 2001). Тази представа се основава предимно на заучени отрицателни стереотипи, насадени в голямото общество или в тяхната общност на произход. Често другите оценяват децата от институции или с различен от българския произход на базата на дефицита – какво те не са, не могат да правят, не могат да постигнат или, с други думи, какво са те като отделни хора на базата на негативна оценка (например мързеливи, глупави, крадливи, на тях не може да се разчита и пр.).

Всичко това често демотивира младия човек да мечтае, да постига определени цели в ученето и общуването с хора извън институциите, да иска да се интегрира и развива в обществото. Като резултат имаме предизвикателно поведение, апатия, нежелание и саботиране на всеки опит от страна на грижещите се за него хора да продължи образованието си, да си намери работа и т. н.

Един от начините за преодоляване на това поведение е подходът, основан на силните страни. В процес на професионален разговор, който цели младежът да развие различна представа за себе си, то е подкрепяно в това да открие своите положителни качества, да просмисли каква положителна способност се крие под наглед отрицателни качества и постъпки, какви са истинските му желания, мечти и мотиви за постигане на тези мечти. Зачитайки достойнството и желанията на младия човек, би могло да се работи за изграждане на мотивацията му за активно и полезно включване в обществото. С други думи, да се мотивира да започне самостоятелно и отговорно да се грижи за себе си, като продължи своето образование, придобие професия, започне и се задържи на работа, изгради здрави и пълноценни взаимоотношения с интимен партньор, деца, колеги, общност.

Чрез идентифициране на силните страни и на това, което работят добре, се дава право на децата да виждат себе си способни, силни и полезни. Когато се чувстват ценени, те се справят по-добре и качеството им на живот се подобрява.

4.3. Подход на личностно центрирано планиране

Трети подход, който допълва и детайлизира модела на проф. Лънди, е подходът на „Личностно центрирано планиране“. При този подход се променя парадигмата, т.е. начинът, по който се разбира и подхожда в работата с младите хора. Промяната е от „Взимане на решение в най-добър интерес на детето“ към „подкрепа на детето за взимане на решение“.

Всеки от нас прави своите грешки независимо на колко години е. Възможността да се направи грешка или да се вземе неправилно или просто неразумно решение не би следвало да бъде основание за ограничаване на правата на хората. Налице е приемането на грешните решения и неправилните избори на възрастните, от една страна, и поставянето на изключително високи критерии спрямо процеса на вземане на решения от деца до 18 години.

Каква е същността на този подход?

Личностно центрираното планиране може да се определи като начин за откриване как един човек иска да живее живота си и какво се изисква, за да може това да се случи. Планирането поставя на преден план човека и се отнася до равнопоставеност, включване в семейството, местната общност, обществения живот и самоопределянето, което изисква промени в мисленето и установения баланс на овластяване.

Общата цел на личностно центрираното планиране е „добро планиране, водещо до положителни промени в живота на хората и в услугите“ (източник: <http://bapid.com/bapid/wp-content/uploads/2014/08/Supported-decision-making-BG.pdf>). Специфичните цели на личностно центрираното планиране са:

- да изгради визия за живота на човека като част от местната общност; и
- да опише какви действия са необходими в тази насока.

Това се постига чрез:

- разкриване и ефективно отговаряне на различните желания, потребности и притеснения на младите хора, на които им

4. Подходи в работата на специалистите

предстои да напуснат държавната грижа, заедно с тях, като те трябва да са основният източник на информацията;

- разбиране и адресиране на основните въпроси относно младите хора – проучване заедно с тях на състоянието им, на промяната, която той/тя иска да осъществи в живота си, и какво може да допринесе за постигането ѝ;
- идентифициране и разкриване на възможностите за избор пред младия човек;
- мобилизиране и включване на цялостната мрежа от контакти на младия човек, като мрежата се идентифицира съвместно с него;
- ресурси на системата от услуги в отговор на изразените от младия човек предпочитания и с цел подпомагане постигането на желаната промяна – право на избор;
- регистриране на текуща информация относно:
 - какво е научено по отношение онова, което младият човек мисли, че е важно за него, и онова, което другите считат за важно за него;
 - какъв баланс е постигнат между това, което той счита за важно, и онова, което другите мислят за важно, и дали има конфликт между тях;
 - какво се очаква от другите да знаят и да направят, за да помогнат да се постигнат важните за него неща;
 - какво трябва да си остане същото и какво трябва да се промени – и кой (и докога), заедно с младия човек, ще работи за осъществяване на промените;
 - кое остава същото и кое се променя в хода на изпълнението на личния проект и дали това наистина е от значение за младия човек и той иска тази промяна.

Личностно центрираното планиране обикновено изисква сътрудничество с голям кръг от хора, услуги и по-широката обществена мрежа, за да бъде наистина ефективно.

Да умееш да подкрепяш дете или погроставащ при вземане на решения означава:

- да слушаш и да учиш детето;
- да му помагаш да открива, формулира и изразява по подходящ начин желанията и предпочитанията си;
- да се стремиш той/тя да направлява живота си;
- да му осигуриш възможността да взаимодейства с други хора около него и да дава своя принос като равноправен гражданин.

5. Личен проект за живота след напускане на държавната грижа

5.1. Какво е личен проект за живота?

Напускащите грижа младежи е добре да имат „пътен план за бъдещето“ или „личен проект за живота“ (ЛПЖ). Основното в този личен проект е, че отправна точка за действие е личната мечта на детето и младежа. ЛПЖ дава насоки и ясни стъпки в какви области, кой, по какъв начин и докога ще подкрепя младия човек в процеса на преход от грижа в услугата към самостоятелен живот, от детство към възрастност.

По какво личният проект за живота се различава от индивидуалния план за подкрепа?

Личният проект за живота се фокусира предимно и само върху реализирането на цели, свързани с бъдещето на младежа. Резултатът от добре съставения и изпълнен ЛПЖ е едно плавно преминаване от живот в услугата към самостоятелен живот и интеграция в общността. ЛПЖ включва както последните години от пребиваването на младежа в услугата, така и следващите 1 до 2 години след напускането.

Индивидуалният план за подкрепа в услугата обикновено включва постигане на определени развитийни цели във времевите рамки на ползването на услугата. Индивидуалният план с фокус

Върху реализирането на индивидуалните потребности може да бъде част от ЛПЖ и постигането на поставените в него цели, свързани с началото на самостоятелен живот за младежа след напускането на услугата.

Отговорността за взетите решения и изпълнението на ЛПЖ трябва постепенно да преминава изцяло у младия човек, тъй като ЛПЖ се изготвя за изпълнение на неговата собствена мечта за живота му и както всички останали хора, той я преследва самостоятелно.

Области, които личният проект за живота включва:

- мерки и услуги, които да гарантират, че младият човек е подходящо „екипиран“, за да поеме по-голяма отговорност за своята самостоятелност;
- естеството и нивото на контакт и лична подкрепа, която трябва да бъде предоставена;
- здравните нужди на младия човек и как трябва да бъдат посрещнати;
- договорености за подпомагане на младите хора в по-нататъшно образование или заетост;
- договорености за подпомагане на младия човек в поддържането и развитието на интимни и семейни отношения;
- оценка на финансовите нужди и капацитета на младежа и договорености за финансова подкрепа за определен период от време (ако това е възможно);
- мерки, които да гарантират, че младежът живее в подходящи условия (помещения, части от населено място и пр.);
- установените нужди на младия човек от юридическа информация и нужди и контакти с лица, предоставящи такава.

5.2. Етапи в процеса на създаване и изпълнение на „Личния проект за живота“ (ЛПЖ) след напускане на държавната грижа

- Подготвителен етап – избор на личен наставник и изграждане на подкрепяща и мотивираща среда в услугата.

- Първи етап – формулиране на мечти и цели и откриване на силни страни, качества, способности, интереси и подкрепяща мрежа.
- Втори етап – изготвяне на ЛПЖ.
- Трети етап – процес на изпълнение и периодично преразглеждане на постигнатото по ЛПЖ.

Как протичат отделните етапи?

5.2.1. Подготвителен етап

Цел на този етап е да се създаде подходяща среда в самата услуга, която да ангажира и мотивира децата и младежите и екипа за реализиране на дейността. Той включва разговор с екипа на услугата относно проекта и дейностите. Важно е да се даде възможност на работещите в услугата информирани да изберат дали искат да се ангажират като лични наставници. Преди да се представи пред децата и младежите възможността за работа по личните им проекти, е необходимо самият екип да е наясно кой специалист иска и по какъв начин би могъл да се включи като личен наставник.

5.2.1.1. Кой може да бъде личен наставник?

Лицето, което ръководи и подпомага цялостния процес на създаване на личния проект на младежа, можем да наречем „**личен наставник**“. Личните наставници могат да следят и за реализацията на плана, като си взаимодействат и със съответните подкрепящи, доставчици на услуги, застъпници и други въввлечени в процеса.

Независимо дали специализираният персонал в услугите, родителите, членовете на семейството, приятелите или застъпниците действат от името на детето или неговото семейство изключително важно е личният му наставник да е подходящ за задачата от гледна точка на неговите ценности, способности, знания и умения. Той трябва да е преминал през обучение по прилагане на методиката и да е запознат с някои важни аспекти от живота на младежа, които биха могли да окажат влияние върху процеса на създаване на личния проект.

Когато младежът (по каквато и да било причина) не желае да работи с определен наставник, би трябвало да се намери друг.

Защо връзката между младеж и личен наставник се смята за инструмент за мотивация и развитие?

Много често децата, израснали в институционална грижа или попаднали в ситуации на необяснимо и системно насилие (подобно на мигрантите/бежанците), нямат шанса да изградят здрава връзка с друг възрастен, която да им носи усещане за защитеност, сигурност и доверие към света. Не се изграждат т. нар. отношения на сигурна привързаност. Тези деца с израстването си показват силно недоверие към другите, депресивност, липса на инициативност, агресивност, неумения да оценяват рисковете за тях ситуации, в които попадат, неумение да изградят здрави и удовлетворяващи връзки с другите.

Една основна задача на грижещия се за младежа възрастен и/или специалист е да успее да изгради подобна връзка с него – отношения, които да му дават усещането за доверие, за предсказуемост и издръжливост на тези отношения, на защитеност на неговите тайни, емоции, преживявания, достойнство. Да дават чувство на сигурност за неговите собствени емоционални инвестиции в тези взаимоотношения. Често децата описват този вид взаимоотношение като „Човек, на когото му пука за мен“.

Изграждането на подобен тип взаимоотношения с деца, които досега не са имали подобен опит, преживели са множество разочарования, загуби и емоционални травми, е труден и непредсказуем в развитието си процес. Този процес е труден и за двете страни – трудно е да се довериш и да изградиш доверие. Често младежите, за да „тестват“ тези отношения, провокират многократно възрастния или се опитват да „използват“ тези взаимоотношения, за да постигнат лична облага, т. е. да превръщат взаимоотношенията в злоупотребяващи. Именно тези процеси възрастният е добре да вербализира и обясни в разговор, за да може, от една страна, младият човек да разбере процеса на злоупотреба, от друга, да получи модел за преодоляване на подобни взаимоотношения и, от трета,

двете страни да успеят да изградят отношения на базата на ясна договореност на ролите, правата и задълженията на двете страни.

Самият процес на изграждане на този нов за детето или младия човек вид връзка е сериозна интервенция за постигане на психично здраве. Свързан е с осъзнаване на страхове, срам, гняв, разочарования, болезнени преживявания. Когато се изгради подобна връзка, тя действа като мотиватор за младия човек да започне да цени, преоткрива и развива себе си; да постига постепенно самостоятелност, да поема отговорност за себе си и да изгражда здрави връзки с други хора.

Затова една основна цел на личния наставник е да изгради с младежа отношения на доверие.

Какво прави личният наставник?

- Подпомага младия човек да изготви своя личностен профил.
- Подкрепя младежа/девойката да изгради своята подкрепяща мрежа.
- Подпомага подкрепящата мрежа да уважава и зачита изборите на младия човек и да участва в изпълнението на ЛПЖ.

5.2.1.2. Насоки към обучителите и специалистите, които ще работят с младежите

Как да се представи проектът в услугата – на младежите и на екипа?

Разговор с младежите в услугата за представяне на проекта и възможността, която той дава на тези от тях, които са на възраст 14 – 18 години или в друга възраст, но пред напускане на услугата. На една встъпителна такава среща ръководителят на услугата, подкрепен от член на екипа на проекта, може да представят по подходящ начин на младежите проекта, да представят членовете на екипа, които се ангажират да бъдат лични наставници, и областта, в която те ще могат да подкрепят желаещите младежи. Важно е да им се остави време да вземат решение дали искат да се включат в тези дейности; кого от служителите биха искали за свой личен наставник; да помислят върху мечтите си и това, което искат да постигнат в живота.

Как младежите могат да изберат своя личен наставник?

Един възможен начин е на видно място в центъра да бъде поставен списък с имената на служителите и срещу всеки от тях да се записват желаещите да работят с него деца и младежи. Втори възможен начин е с всеки младеж да се проведе индивидуален разговор от член на екипа, по време на който разговор да се изясни предпочитанието му. Трети възможен подход е всеки желаещ да бъде личен наставник да обяви свое приемно време и в първите 2 седмици желаещите младежи да знаят къде и кога могат да го намерят и да говорят с него. Важно е да бъде зачетен изборът на младежа, както и времето за този избор и действие да бъде лимитирано, за да може да се заговори за това, че животът предлага възможности, от някои от които човек може да се възползва само в едно определено време. Младежите трябва да знаят, че техните предпочитания ще бъдат зачетени и че крайното решение ще се вземе и на базата на възможностите на дадения служител.

Възможни подходи към младежите за участие:

За да се „подгрее“ групата на младежите за участие, може да се проведат поредица от групови срещи, в които да се започне работа по личните планове и желания за бъдещето. Препоръчителни са игрови методи и използването на различен стимулен материал (например картини, разкази, истории на младежи от домове, които са се реализирали, истории на успешни хора и пр.).

Ето няколко примера:

*Прожектиране на филм/репортаж –
реална история на млад лекар, израснал без родители*

<https://www.btv.bg/video/shows/tazi-nedelia/video-sabota/cenata-na-edna-mechta.html>

Прожектирайте филмчето на младежите. Поговорете след това на какво се дължи успехът на този млад мъж.

Друга разновидност на личния пример е да се организира среща с човек, който е живял в институция и в сегашния момент е успешно реализирал се човек.

Колаж „Моите мечти“

Тъй като на младежите ще им е трудно първоначално да изразят и разделят по отделни области своите мечти и желания, може да се стартира с готови образи, които те да разпределят в 2 – 3 области.

Подготовка: съберете 10-20 списания/вестници с различна насоченост, например спорт, технологии, коли, мода, вътрешен дизайн, архитектура, финанси, туризъм, готвене, артистичен живот и пр. Ако групата деца и младежи е 9 души, подгответе материали като за 3 малки групи от по трима души: големи листове, лепило, ножица, флумастери, цветни хартии, тиксо.

Примерна инструкция за групата: „Сега ще направим една важна игра. Разделете се на малки групи по трима души. Седнете в различни части на стаята така, както сте по малки групи. Изберете един „снабдител“ за всяка група. „Снабдителите“ ще идват при мен с искане за материали и ще носят тези материали на групите си. Вашата задача е с наличните материали да изработите колаж/картина, която да е отговор на един въпрос. Всяка група ще отговаря на различни въпроси. Сега ще мина и ще раздам въпросите на групите.“

Въпросите са:

Група 1: Къде искате да живеете след 5 години? Как ще изглежда жилището ви? С кого искате да живеете?

Група 2: Какво искате да работите след 5 години? Как ще изглеждате? С кого ще работите?

Група 3: Как си представяте идеалното семейство, което ще имате след 10 години? Кой ще бъде в него? Колко деца ще имате? Как ще прекарвате времето заедно?

„Разгледайте списанията и потърсете картини/текстове, които отговарят на въпросите за вашата група. Изрежете ги и с тях направете друга картина на големите листове. Имате 1 час.“

В последните 15 минути водещият минава и помага на групите да изберат свой говорител, който ще представи колажа пред останалите.

Важно е при представянето всеки да бъде чул и оценен положително. Водещият задава подпомагащи въпроси, които имат за цел да избистрят мотивацията и представата по дадените въпроси. Не се оценяват като добри или лоши отговорите.

Упражнение „Моят герб“

Упражнението е индивидуално, т. е. всеки участник изработва самостоятелно своя герб и след това го представя на групата. Целта е да се разграничат различни роли, в които младежът влиза и ще трябва да влезе като възрастен.

Необходими материали: листове А4, цветни флоумастери/моливи, списания, лепило, ножици.

Примерна инструкция: Всички важни хора и родове са имали свой герб. Сега всички важни хора имат визитки. Гербът, както и визитката представят човека в различни негови роли. Сега всеки ще направи свой герб. Вземете по един лист и го разделете на четири части. Във всяка част нарисуйте или намерете картинка от списанията и я залепете така, че тази картина да показва вас самите в тези ситуации. Да показва какви сте и какви са вашите сили/силни страни. Ето и частите на герба:

Аз, когато съм сам със себе си	Аз, когато съм с приятели
Аз, когато съм в училище	Аз, когато съм с роднини/ близки/семејство

Ако повечето деца нямат семејство, четвъртата част може да се замени с: „Аз след 5 години като специалист по...“

Имате 20 мин. за тази задача. Намерете си удобно място за работа. Ако имате въпроси, вдигнете ръка и ще дойда при вас.

След 20 мин. всеки младеж, когато се почувства готов, разказва своя герб. Водещият задава уточняващи въпроси с цел избистряне на силни страни и личностови качества. Не се оценяват отговорите, всяка изразена мечта се взема насериозно. Ако някой не иска да представи герба си, не е нужно да бъде настоявано за това.

Упражнение „Линията на живота“

Упражнението цели систематизиране на миналия живот и извеждане на важни събития и представи за живота след напускане на услугата.

Подготовка: Необходима е по-голяма стая. Подредете групата така, че да има място за една дълга линия, по която да се движат участниците. Означете тази линия, като в единия край сложите надпис „Раждане“, близо до средата сложите надпис „Сега“ и в края на линията сложите надпис „Смърт“.

Примерна инструкция към участниците: „Сега ще направим една игра. В нея ще се включи всеки, който иска. Тя се нарича „Моят живот“. Тук виждате една линия. Тя отразява вашия път през живота – тук е моментът на раждането, тук сме сега и тук е времето, когато всеки от нас ще умре. С моя помощ всеки един от вас ще мине по тази линия и ще разкаже своя живот. Кои искат да започне?“

С помощта на водещия всяко дете и младеж минава по линията. Водещият върви с него и насочва разказа с въпроси като: Кога сме сега? На колко си години? Какво се случва? Кои участва? Ти какво правиш? Това харесва ли ти? Как си представяш това да се случи? Важно е да се следва темпото на разказващия, да не се бърза или спира. Ако се случи разказващият да изпита силни емоции, не се спира тяхното изразяване, а се насърчава тяхното вербализиране и обясняване.

След като направите упражнението с обучаемите, изведете няколко важни насоки за това какво е важно да се следва, за да се изпълни това упражнение добре. Например: „Не оценявайте като добро или лошо чувството от разказващия, защото това спира искреността на разказа“ или „Движете се с темпото на разказващия – така той се чувства по-сигурен и чут“.

Тези упражнения са насочени към изследване на личния опит. Най-добрият начин за научаване как да се правят е обучаваните специалисти сами да минат през и преживеят тези упражнения. Отделете време (особено за „Линията на живота“), тъй като това упражнение носи най-голяма степен на неструктурираност за водещия и изисква „вслушване“ в емоциите и разказа на детето.

5.2.2. Първи етап

Първият етап в изграждането на „Личния проект за живота“ (ЛПЖ) е **изясняване на мечти и желания, на реални способности и възможности, които младежът има**. Това се случва в поредица от срещи между него и личния наставник. В някои от тези срещи могат да участват и други хора и специалисти, поканени от младежа или по препоръка на наставника. Основната цел на този етап е да се подпомогне младежът да формулира своята мечта за това какъв иска да е неговият бъдещ живот – какво иска да работи, къде иска да живее, с кого иска да се свърже, как си представя семейството, работата, професията. Съпътстваща цел е да се отсеят нереалистичните и увреждащи визии за живота, както и да се направи реалистична „инвентаризация“ на собствените ресурси (например знания, способности, лични качества, интереси, хора, които могат реално да го подкрепят при напускането на грижата, материални и финансови ресурси и пр.). Важно е да се преразгледат съществуващи вече отношения с хора от гледна точка на наличие на насилие, злоупотреба и риск за здравето² и живота на младежа.

В основата на този процес стои изградената връзка на доверие между младежа и неговия личен наставник.

Много често децата, израснали в институции, се затрудняват да формулират своите дългосрочни цели и мечти. Една от причините е развитийна – времевата перспектива като част от абстрактното мислене започва да се развива през пубертета, което означава, че именно сега е времето да започне осмислянето на един реалистичен времеви план. Като при всеки подрастващ желанията, представите за бъдещето и мечтите може да са нереалистични и това допълнително да създава пречки пред тяхното реализиране. Разговор за способностите, особеностите на характера е необходима задача както за изграждане на идентитета, така и за осмисляне реалистичността на желанията и мечтите.

Друга сериозна причина е, че децата, израснали в бедност, обикновено имат краткосрочни цели, свързани с непосредствено задово-

² Когато говорим за здраве, се има предвид физическото и емоционалното здраве на младежа.

ляване на нужди. Те възприемат от малки нагласите на другите, че за тях няма много възможности за бъдещо развитие, и сами започват да се самоограничават в това да искат и да се развиват, да търсят свои силни страни и да ги виждат като потенциал за бъдеща професия и дейност. Този момент е изключително важен, когато говорим за деца от малцинствени общности. Много често самите те отказват да мислят за своето бъдеще, саботират опитите на специалистите да ги подпомогнат в това именно поради тази причина.

Основни задачи на този етап са:

- **Изграждане на реалистична положителна представа за собствените способности и личност, изясняване на интереси и ценности;**
- **Формулиране и изразяване на мечти за лично и професионално развитие.**

5.2.2.1. Насоки към учителите и специалистите:

Програми, методи и тестове за себепознание и кариерно развитие

Програма за кариерно развитие

В световната и българската практика има множество разработени методики и ръководства за кариерно развитие, включително и на деца, израснали без родителска грижа. В настоящето ръководство са взети предвид множество добри практики. Една достъпна и изключително добре структурирана програма за кариерно развитие, съобразена с етапите на развитие на детето и с достигнатото образователно ниво, е разработена от екип към Министерството на образованието и науката: <http://orientirane.mon.bg/programa/>. Тази програма предлага разработени модули за деца в училищна възраст, обединява различни методи като индивидуални и групови, тестови и информативни (например показващи различни професии и стимулиращи себепознанието филми). Макар и разработена за деца, израснали не в институции, тази програма предлага богат набор от тестове и материали, които са приспособени за деца и подрастващи и са адап-

тирани така, че да могат да бъдат лесно използвани за директна работа с младежите.

Тестове за себепознание (типове личности)

В периода на тийнейджърството децата обикновено са любопитни какви са те, как другите ги виждат. От една страна, често децата в институции израстват с една негативна, едностранчива и нереалистична представа за себе си. Един от начините за преодоляване на тази представа е чрез обективни, независещи от субективната преценка на възрастните и връстниците, специализирани тестове. От друга страна, част от тези тестове се използват в реалната практика за подбор на персонал и е добре те да бъдат използвани от личните наставници, когато с младежа обсъждат необходимите способности за дадена професия.

Такъв въпросник е „Личностовият въпросник на Майерс-Бригс“, който може да бъде използван и като забавен метод човек да се разпознае с коя велика личност или филмов герой споделят общ характер (<http://absolutnite.com/index.php/bg/2015/10/07/iskash-li-da-znaesh-kakav-si-testat-na-majers-brigs/>). Положителната страна на теста е, че е адаптиран и стандартизиран за български условия и върху него има множество изследвания за различни групи младежи в България (Пенчева & Папазова 2006, Папазова & Пенчева, 2007 и др.). Предизвикателството на този инструмент е, че изисква време, за да бъде попълнен, и отразява преди всичко самооценката на попълващия го. Отговарянето на въпросите може да бъде използвано и като основа за разговор с младежа. Една безплатна онлайн версия на въпросника може да бъде открита тук – <https://mbti.bz/bg>.

Въпреки че този втори сайт е на английски, той предлага една модеризирана игрова версия на въпросника – <https://www.16personalities.com/free-personality-test>. А това е неговата българска версия – <https://www.16personalities.com/bg>.

На този етап най-важните умения, които специалистите, бъдещи лични наставници трябва да усвоят, са:

- умения за откриване на истинската мотивация за избор на мечта/професия (например умения за активно слушане,

използване на различни видове въпроси, изследване на мотивация и т.н.);

- умения за подпомагане на младежите в изграждане на реалистична оценка (умения за работа с тестови материал, умения за конфронтиране, умения за интерпретиране и позитивизиране на чувото и пр.).

Какво означава изследване на мотивацията?

Често младите хора нямат представа какви искат да станат и поради непознаване на различните професии, и поради натиск от връстниците, и защото това не е важно за тях. Обикновено искат да имат пари, да имат семейство, да станат като... (някой значим за тях авторитет). Често заедно и същия мечта или желание стоят обаче различни потребности. Така например двама души може да искат да станат суфтьори, но първият иска заради властта над другите, а вторият заради връзките с жени. Тези разлики и по-дълбоки потребности вече могат да бъдат удовлетворени и чрез други професии и умения. Задачата на личните наставници е да стигнат до тези по-дълбоки мотиви и представи.

Как става това?

В разговор с младежа след формулиране на неговите мечти и желания е добре да се зададат и следните въпроси:

„Искаш да станеш...? Мечтаеш за... (да имаш много пари)? Как си представяш тази професия/мечта? С какво/Как тя ще промени живота ти? Значи ти искаш... (например другите да те уважават)? Как по друг начин можеш да постигнеш това? Кой друг има това (например другите го уважават), а пък не е... (например суфтьор)? Той какво прави, за да ... (например го уважават другите)?“

Множество изследвания и практиката показват, че основен мотив при момчетата е уважението на останалите към него, а за момичетата – възможността да си намерят постоянен партньор в живота, на чиято грижа и подкрепа те могат да разчитат. Тези потребности вече могат да бъдат удовлетворени и с усвояване на определени умения.

По отношение на видовете въпроси и други методи за работа с аз-образа повече систематизирана информация може да се открие в „Методически материали за възпитателни училища-интернати (ВУИ) и социално-педагогически интернати (СПИ)“, разработени от екип на „Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца“ към Нов български университет, и в частност в Методика за оценка на индивидуалните потребности на ученик с девиантно поведение/ в конфликт със закона, настанен във ВУИ и СПИ (<https://www.mon.bg/bg/100381>).

Конфронтиране в контекста на тази методика означава да се изрази мнение, различно от това на младежа, за да се стимулира себеизследване и изграждане на реалистична самооценка. Конфронтирането трябва да се направи със спокоен, неагресивен тон, по един необиждащ и неоценяващ личността му начин. Добре е да включва пряко наблюдение и описание на дадено конкретно поведение, без то да се оценява като добро, лошо, неадекватно и пр. Да е ясно, че става дума за мнение на личния наставник и да завършва с въпрос към младежа.

Например младеж твърди, че е достатъчно самостоятелен и няма нужда някой да го учи как да си напише автобиографията. Примерна конфронтация би била: „Аз мисля различно от теб. Цяла седмица виждам как, като трябва да си напишеш автобиографията, питаш Иван и без него ми се струва, че не се справяш. Как мислиш, прав/права ли съм?“

Тези умения се усвояват най-успешно чрез ролеви игри.

За всяко умение изведете първо от участниците типични ситуации с младежите, с които те ежедневно работят. Изберете 3 най-често срещани ситуации, които да бъдат основа за ролевата игра. Изберете двама доброволци – единият ще е в ролята на личен наставник, другият – в ролята на младеж. Задайте им ролите и в рамките на 5 минути нека спокойно да импровизират как биха провели разговор така, че да се упражняват уменията.

При трудност от страна на играещия личен наставник или след разиграването на сценката помолете участниците и наблюдателите да споделят:

- Как са се чувствали в ролите си? Какво им е било трудно, а какво лесно?
- Какво според тях е било успешно и защо? Какво според тях е било неуспешно и защо?
- Какво е стимулирало интереса на младежа и поддържането на разговора?

Накрая изведете основни съвети към личните наставници, които те да имат предвид при работата си. Например:

Добре е процесът на избистряне и осмисляне на личната значимост и реалистичност на желаните цели и мечти да става в индивидуален разговор с детето, за да не се влияе от натиск на връстници или социална желателност спрямо други връстници или възрастни.

Подсигурете си достатъчно време и спокойна атмосфера, в която да говорите без странично прекъсване.

Основно е да покажете на юношата, че работите с него и за него и че може да ви се довери.

Приемете думите на споделящия насериозно – без пренебрежение, но и без да драматизирате.

Насърчете младежа да говори, без да го притискате.

Слушайте внимателно и търпеливо. Може да повторите казаното, за да се уверите, че сте разбрали правилно.

Когато специалистът насочва разговора към осмисляне на личните качества и желания, той може също да споделя свои наблюдения и мнения. Това е препоръчително да става, след като сме попитали младежа дали би искал да чуе нашето мнение, като подчертаваме, че това е наше мнение и той/тя може да го приеме, но има право да не се съгласи с нас. По този начин ние учим младежа на следните важни умения:

- Всеки има право на мнение и различаващата се гледна точка на другия не непременно трябва да е свързана с обида, насилие, насилствено налагане и подчинение;
- зачитане на границите на другия човек – в случая, ако младежът не е готов да чуе чуждо мнение по една или друга причина в този момент, ние сме зачели неговата емоционална сигурност и психично благополучие. Тоест младежът научава какво е ненасилствено, уважаващо границите, поведение, как да го разпознава и как да го прилага в собственото си поведение с други хора.

5.2.2.2. Резултати от първия етап

Очакваните резултати от първия етап от създаването на „Личния проект за живота“ са:

- Изграден „профил“ на младежа. Този профил показва изходната точка на мечти, представи, желания, знания, интереси и умения в областите на ЛПЖ.
- Постигната яснота относно хора, на които младежът има доверие и които биха могли да го подкрепят в процеса на изграждане на самостоятелност.

Профилът се изработва от младежа/девойката, подпомаган от личния наставник. Ролята на личния наставник е да насочва и подтиква към реалистична и максимално всеобхватна самооценка. Важно е да се изведат, формулират и оценят от самия младеж доколко са реалистични неговата собствена представа за уменията и способностите му; целите и мечтите, които има за своя бъдещ живот; познанията за възможностите, които българският контекст му предлага за развитие. Изработването на профила е също процес на последователни разговори и постигане на договорености за действие между младежа, личния наставник и хората от подкрепящата мрежа.

Области на профила

Областите на профила са и основните области, които изграждат личния проект за живота. Настоящата методика групира необходимите знания и умения в области, които описват жизненоважни

аспекти на самостоятелния живот, за който се подготвя младежът. Те са съобразени с международните стандарти за благополучие на детето, като отразяват базисните права на детето:

- жилище и подходящи условия за живот;
- здраве;
- образование;
- заетост;
- интеграция;
- подкрепяща мрежа.

5.2.2.3. Насоки към учителите и специалистите

На младежите ще им е трудно да формулират добре структурирани и детайлни мечти, желания, представи. За това можем да им помогнем, като използваме различни методи: изработване на колажи, като избират от визуални стимули тези, които им харесват; като обсъждаме сегашния им живот; като споделяме с тях наблюдения за интересите им и способностите им. Какъвто и метод да се избере, важно е да се изследват с въпроси областите.

Към всяка област са изброени въпроси, които са важни за самостоятелния живот на всеки човек. Въпросите са съобразени с особеностите на младежите в грижа и на непридружени деца и лица, които не познават българския контекст. Всеки отделен младеж или девойка има своя уникална история и ситуация, затова личните наставници могат да пропускат и добавят нови въпроси в зависимост от конкретния младеж, с когото изграждат профил и жизнен план.

Въпросите във всяка област следват следната логическа последователност:

- сегашно състояние;
- представа за бъдещето;
- необходими знания, умения и качества;
- хора, които могат да го подкрепят в тази област.

Жилище и подходящи условия за живот

В тази област младият човек прави „инвентаризация“ на знанията и уменията си за намиране на жилище и самостоятелен живот в него. Примерни въпроси:

- Къде живее сега? С кого? Харесва ли му? Какво му харесва? А какво не? Какво иска да не става по този начин?
- Ако има собствен дом, как ще изглежда?
- Къде иска да живее? Защо там? С какво това ще промени живота му?
- Как ще търси жилище? Откъде ще намери информация за жилище? Какво трябва да направи? Как ще избере подходящото жилище?
- Как ще се свърже и договори с наемодател? Как ще разбере условията в договора? Кой може да му помогне с това?
- Как се поддържа жилището така, че да е подходящо за живот? Умее ли да си служи с кухненско оборудване? Умее ли да поддържа хигиена в жилището?
- Как си представя общуването със съседите? Умее ли да спазва правилата за съвместно живеене? От кого може да се информира за тези правила?
- Умее ли да пазарува? Умее ли да готви?
- Как управлява своя бюджет? Умее ли да планира и съгласува приходи и разходи? Умее ли да си плаща сметките на време?
- Умее ли да управлява и планира времето си?

Здраве

- Здрав ли е сега? Откъде знае? Какво прави като е болен? Как разбира, че е болен? Кой му помага да отиде на лекар, да си купи лекарства, да ги пие както трябва, за да оздравее? Кого първи търси, когато нещо го заболи?
- Знания и умения за поддържане на лична хигиена (хигиена на тялото, на зъбите, на косата, на грехите, на обувките и т.н.): Какво е необходимо на младия мъж/младата жена, за

да поддържа добра лична хигиена? Какво се включва в това? Колко често е необходимо да се извършват основни хигиенизиращи процедури? Умее ли сам да поддържа грехите си чисти? Как поддържа грехите си?

- Поддържането на добра хигиена влияе не само върху здравето на човека, но и върху възможностите да бъде приет в обществото. Важно е младежите да направят разлика между чисти и подходящи за случая грехи и скъпи грехи. Особено важно за момичетата е да могат да разпознават подходящия грим, козметика, облекло, прическа за различни ситуации.
- Кой досега се е грижил за здравето на младежа? Как той самият е участвал в този процес? Може ли да назове признаци, по които разбира, че е здрав? Как може да разпознае, че се е разболял?
- Знае ли кога, къде и при кого да потърси помощ при болест, нараняване, инцидент, спешен случай? Може ли сам да превърже рана? От какви медицински интервенции се страхува? Адекватни ли са тези страхове?
- Сензитивна информация относно здравето – използване на контрацепция и на средства, предпазващи от сексуално преносими инфекции (за повече информация – наръчник на Българската асоциация за семейно планиране – БАСП). Употреба на алкохол и наркотични упойващи вещества – рискове при употреба, към кого да се обърне за помощ при предозиране.
- Има ли личен лекар? Знае ли как да се свърже с него? Знае ли как може да го смени? Има ли личен дентален лекар (зъболекар)? Знае ли как да се свърже с него? Знае ли как може да го смени? Знае ли си правата като пациент? Знае ли какво да направи, за да има здравна осигуровка, след като напусне услугата?

Последната група въпроси изискват задължително обучение от страна на личния наставник. Ето необходимата информация, която младежът задължително трябва да знае и да има в себе си написана (виж Допълнителни материали за младежите).

Образование

В тази област младият човек прави анализ и оценка на своите способности, интереси, умения, желания и мечти за продължаване на образованието и придобиване на професия.

- Кои предмети в училище са му интересни? Кои му се отдават повече от другите предмети? С какви професии са свързани тези предмети?
- Ако има възможност да продължи образованието си, какво би искал да учи? Какво би му попречило да продължи образованието си? Как може да се преодолеят тези пречки?
- Каква според него е най-високата степен на образование, която иска и може да постигне? Какво определя тази му представа? А дали може да бъде различно? Дали иска да бъде различно? Какво трябва да се промени, за да се стреми към това, което иска, но смята за невъзможно? Реалистично ли е да го постигне?
- Как може да потърси информация за продължаване на образованието си или за професионална квалификация?
- Има ли човек, на когото може да разчита (за подкрепа при ученето, за насочване с информация и т. н.), ако реши да продължи да учи?

Заетост

Този област изследва какви са представите и желанията на младия човек за бъдеща професия и работа; знанията и уменията му да търси работа, да подготвя и работи с документи; да се явява на интервюта за работа; представата му за делово общуване. Консултантът може да включи различни тестове (които се използват за подбор на кадри, за себепознание), за да го стимулира да опознава себе си и да изгражда адекватна самооценка, както и за да придобие представа кои качества се ценят и търсят от работодателите.

- Какво умее да прави най-добре и с най-голямо желание? Какво другите (учители, приятели, други близки и авторитетни хора) смятат, че прави най-добре? Чие мнение е най-важно за него? Би ли искал/а да покани този човек при това обсъждане?

- Какво иска да работи? Исква ли да има определена професия? Ако „да“, каква? Защо точно тази професия? Как тя би променила живота му? Какво е необходимо, за да работи това? Смята ли, че има необходимите знания и умения, способности и личностни качества, за да усвои и работи точно тази професия? Ако не, каква друга професия/работа би отговаряла на неговите желания и би променила живота му по този начин?
- Умее ли да направи своя автобиография? Може ли да подготви мотивационно писмо? Знае ли кои са необходимите документи за постъпване на работа, знае ли къде и как да ги набави?
- Какво е подходящото поведение при кандидатстване за работа, при явяване на интервю? Може ли да преговаря за заплащане?
- Какви познания има за видовете договори?
- Как си представя общуването с колеги на различни йерархични нива?
- Има ли човек/хора, които могат да му помогнат да избере професия/работа; да търси работа; да кандидатства и да се държи на работа? Кой е той? Исква ли да го покани на тези разговори?

Интеграция

- Какво знае за културните ценности, социалните норми, празниците и пр. в България? (това е важно не само за мигрантите, но и за децата в институционална грижа, които имат различен етнически произход от българския, а и които не са имали възможност да научат това досега).
- Знае ли как да изрази правото си на глас? Как да гласува?
- Как се общува с институции? Как е подходящо човек да се държи на публични места? Как е подходящо да се облича и държи на публични места – в театър, кино, на улицата, на работа, в магазина, в обществения транспорт, в държавни институции?

5. Личен проект за живота след напускане на държавната грижа

- Знае ли кои са основните му права? Може ли да ги отстаива без агресивност? Знае ли към кого да се обърне за помощ, когато негово право е нарушено? Има ли такъв близък човек, на когото може да разчита за това? Иска ли да включи този човек в обсъжданията?
- Има ли неформални отношения/близки роднини, които могат да го подкрепят след напускане на грижата? Какво може да иска от тях, с какво могат те да го подкрепят?
- Може ли да оценява рискови ситуации? Знае ли как да не стане жертва на трафик, насилие, злоупотреба и експлоатация?

Подкрепяща мрежа

Паралелно на тази поредица от разговори с младежа е добре да протичат срещи и със значимите за него хора. Такива могат да са родители, близки, приятели, застъпници, психолог, социален работник от услуга, други служители от услугите, които ползва, учители, служител от ДСП или община и т. н. Някои от тези хора биха могли да подпомогнат младежа както в процеса на изграждане на личния проект за живота, така и да станат важна опора за тях при напускане на грижата.

Как да се определят тези хора?

Младежът, подпомаган от личния наставник, съставят изчерпателен списък на житейските области (например място за живот, обучение, труд, здраве, имущество, свободно време) и хората, на които той/тя има доверие и които биха могли да му помагат. Предварителното съставяне гарантира, че човекът има контрол над съдържанието му и участва активно при съставянето му. Това ще даде възможност на първата среща с вероятните подкрепящи го хора той да представи важните неща за себе си. Когато младежът разпознае част от тези хора като важни за изпълнение на своите цели, той организира с помощта на личния наставник организира среща между тях. На нея той/тя представя направеното до този момент по личния профил/проект и обсъжда важни въпроси по профила и/или проекта.

5.2.2.4. Систематизиране на информацията

Разговорите с младежа трябва да бъдат систематизирани по начин, разбираем за него и удобен за ползване.

Ето едно предложение за систематизация в табличен вариант:

Име на младежа:			
Моята най-голяма мечта в живота:			
Област „жилище“ Искам да живея: (най-общо формулирана мечта, представа, желание)			
Необходими знания/умения	Степен на Владеене (например знания: <i>има необходимите;</i> нужни са му знания за...; умения: <i>може</i> <i>сам, трябва му</i> <i>подкрепа за...;</i>)	Има ли кой да го подкрепи близък/ семејство или специалист?	Поканен ли е този човек на среща? (да/не; кога и къде е срещата)
Търсене и наемане на жилище: 1. работа със сайтове 2. договаряне на среща с наемодатели 3. разбиране на договор			
Поддържане на жилище: 1. хигиена 2. работа с уреди 3. готвене			
Работа с пари: 1. планиране на бюджет 2. плащане на наем и сметки 3. общуване с банки			
Съседи: 1. спазване на правилника на Входа 2. създаване на връзки със съседите			

Така за всяка област може да се направи подобна таблица, която да отразява индивидуалните потребности на всеки един младеж и да се идентифицират необходимите умения, кои от тях и в каква степен те трябва да се развиват и кои хора могат да бъдат ангажирани в това.

Тази дейност може да се подпомогне от разработени за целта въпросници. Въпросите към тази област могат да допълват вече описаните области.

5.2.2.5. Насоки към учителите

Необходимо е специалистите да изработят по време на обучението подобни форми, които след това да следват. Изработването на форми дава възможност да се обсъдят необходимите за всяка област умения и да се отсеят най-важните, които според техния житейски и професионален опит са най-важни.

Упражнение за изработване на форма

Подготовка: Отпечатайте примерната таблица, въпросите по области, приложените въпросници в 3 екземпляра. Подгответе малки и големи листове, пособия за писане, рязане и лепене.

Инструкция към обучаемите: „Сега ще изработим форма за систематизация на информацията от първата стъпка. Тя ще ви насочва какво и как да обсъждате с младежите. Важна е формата: да е лесна за работа и разбиране за всеки; да отразява най-важните умения, които всеки трябва да има, за да започне спокойно самостоятелния си живот. Разделете се на 3 групи. Всяка група ще получи материалите за всяка област. Но всяка група ще има приоритетни области, които да разработи детайлно, а за другите само да даде предложения. Първа група – работа по жилище и интеграция, втора – образование и заетост, трета – здраве и подкрепяща мрежа. Имате 1 час за работа. След това всяка група ще представи приоритетните ѝ области и другите групи ще допълват.“

Ролева игра за работа по формата

След изработване на подходящите форми е добре те да бъдат изпробвани, преди да се започне работата с младежите.

Инструкция към обучаемите: „Сега ще проверим работят ли изработените форми. Всяка малка група излъчва двама души, които влизат в ролите на личен наставник (ЛН) и младеж. Младежът от малка група 1 (МГ1) отива да бъде консултиран от личния наставник в малка група 2. Младежът от МГ2 отива при ЛН в МГ3, а младежът от МГ3 отива при ЛН от МГ1. В рамките на 10-ина минути влезте в ролите и преминете през областите, които бяха приоритетни за малката група на личните наставници. Наблюдателите в малките групи проследяват какво биха променили във формите.“

След проведените паралелно 3 ролеви игри следва споделяне какво е добре направено и какво може да се промени. Важно е обучаемите да се почувстват сигурни в употребата на този инструмент.

Ако обучаемите се затрудняват да започнат разговор, може да им се даде примерен въпросник и следната инструкция: „Сега ще ти помогна да попълним заедно тези въпроси. Важно е да разберем как се справяш в твоето ежедневие и има ли хора, които ти помагат, за да ти е по-лесно. Сега ще прочетем тези въпроси. Може ли да запишвам (записваш) твоя отговор ето тук (в полето за писане)?“

Обобщение

В края на упражненията се обобщава това, което ще помогне на личните наставници. Може да бъдат допълнени и следните съвети:

По време на попълването на въпросника личният наставник:

- може да изключи или добави въпроси при необходимост;
- може да преобразува/преформулира въпросите така, че да са разбираеми за младежа;
- започва въпросите с „Можеш ли да...“, тъй като по този начин ще идентифицира способността на лицето, с което работи, да разбира и назовава своите трудности, да разбира своите задължения и отговорности.

Планирацията младеж/девойка определя „Кой ще бъде поканен да участва в първата среща за подкрепа на житейския му план? Кога? Къде?“. Избраните значими хора се избират от човека, мястото също се

определя според желанието му. Времето за срещата също е важно. Личният наставник трябва да има готовност за насрочване на срещата дори в извънработно време или почивни дни. Поканата може да се осъществи писмено или по телефона. Поканата винаги трябва да е от името на младежа и ако има възможност, е добре той да я връчи лично.

* * *

5.2.3. *Втори етап*

Това е етапът на **изграждане на личен проект за живота**, в който:

- оформените реалистични представи за живота се детайлизират в изпълними стъпки;
- изследват се ресурсите и рисковете за изпълнението на тези конкретни стъпки;
- координират се съвместните действия с подкрепящата мрежа.

Проектът трябва да бъде подготвен, преди младежът да напусне услугата, и по него да се работи непрекъснато поне една година преди напускането и поне една година след напускането.

Кой може да бъде ангажиран в този процес?

Създаването на личния проект за живота ангажира хора, които влизат в различни отношения с младежа. Можем да ги разделим на централен, вътрешен и външен кръг.

- **Централен кръг**, в който се намира младият човек, напускащ услугата, и хората, които са ангажирани най-пряко със създаването и изпълнението на личния му проект – неговият личен наставник и хора от услугата, които се ползват с доверието на младежа и поемат ангажимент да му помогнат да усвои необходими знания и умения за самостоятелен живот.
- **Вътрешен кръг** – в този кръг се включват хора, които са назовани от младия човек като фигури, на които има доверие и на които може да разчита, като например родители, сиблинги (братя, сестри), близки или далечни роднини, съседы, приятели, специалисти от тази или други услуги. В изследването на тези връзки на доверие е важно да се обсъдят с младежа

предишните отношения, в които той е изградил връзка с тези хора, и да се отсеят и отхвърлят онези отношения, които са въвличали и продължават да го въвличат в ситуации на насилие и злоупотреба и които поставят живота и здравето му в риск.

- **Външен/административен кръг** – този кръг се изгражда по време на изпълнението на личния проект за живота и включва хора, които имат определени функции в настоящи служби и институции, имащи отношение към изпълнението на ЛПЖ. Това са хора, работещи в общинска администрация (необходим контакт при намиране на жилище и т. н.), бюро по труда, медицински специалисти (личен лекар, други релевантни специалисти и т. н.), кариерни консултанти или преподаватели (с цел продължаване на образованието) и т. н.

Терминът „кръг“ или „мрежа за подкрепа“ се отнася за всеки, когото лицето би искало да включи в разработването на личния проект: семейство, приятели, застъпници, специалисти, доставчици на услуги, учители, групи от местната общност и т. н. Усилията трябва да бъдат насочени към това всеки участник да получи подкрепата, от която се нуждае, за да изпълнява специфичната си роля в процеса на създаване и изпълнение на личния проект. Това взаимодействие се управлява от личния наставник и младия човек по приети от тях правила.

5.2.3.1. Насоки към учителите

Всеки отделен регион разполага с различна система от услуги, институции, НПО и специалисти, които могат да бъдат привлечени в процеса на подкрепа на младежите, напускащи институции, и на непридружените малолетни. Важно е да се обсъди и направи списък на тези ресурси, за да могат усилията на отделните специалисти в различни услуги в един регион да са координирани.

Задача за обучаемите: Разделете групата на малки групи по трима души и задайте следната инструкция: „Дадените насоки за външния/административен кръг на подкрепа са общи. Разгледайте насоките и разширете този списък с необходимите услуги, институции, НПО и специалисти във Вашия регион. Имате на разположение 15

минути“. След изтичане на времето за работа всяка група представя своите предложения и водещия.

5.2.3.2. Създаване на „Личен проект за живота“

За начало на този етап може да се приеме **първата среща на всички участници в подкрепящата мрежа** (канят се както близки, роднини, семейство, приятели, така и специалисти от различни служби, НПО и институции, които биха могли да помогнат за реализирането на ЛПЖ). Цел на тази среща е да се представи направеният дотук проект от младия човек, да се чуе мнението на избраните за подкрепа хора и да се договорят съвместни дейности. Срещата се фасилитира от личния наставник или от друг специалист.

Предварително младежът/девойката и личният наставник са обобщили и синтезирали информацията от първия етап. По време на срещата младежът описва пред хората, които е поканил, как си представя бъдещето: къде ще живее, с кого иска да живее, иска ли да продължи образованието си и къде; къде иска да работи, кой би искал да му помага и за какво и т. н. Необходимо е да се отвори пространство младежът да изрази мечтите си и заедно с подкрепящата мрежа да търсят нови възможности, които да му позволят да изпълни проекта си.

Срещата завършва с договаряне на първи стъпки за изпълнение на проекта. Важно е да се договори ролята и областта на подкрепа, която всеки поканен може да предложи на младежа.

Срещата приключва с договаряне:

- кога ще бъде следващата среща;
- кой ще бъде отговорен за организиране и провеждане на следваща среща;
- къде ще се проведе срещата.

Важно е младежът и подкрепящите го да знаят, че всеки от тях може да изисква свикване на среща.

Последващи срещи

Личният проект е „мотор“ за промяна живота на младежа. Не всички планирани дейности могат да се осъществят по предвидения начин, но на следващи срещи могат да се оптимизират и да се променят. Не всички участници в подкрепящата мрежа остават едни и

5. Личен проект за живота след напускане на държавната грижа

Област	Искане (мечта)	Възможности	Рискове	Кой? Защо? Какво?	Ресурси/ информация	Срок
Жилище и подходящи условия за живот и лични финанси (къде? информация; поддържане; кухненско оборудване; хигиена; съвместно живеене; готвене; приходи/разходи; сметки; планиране на времето)	1.	1. 2. 3. ...	1. 2. 3. ...	1. 2. 3. 4. 5. ...	1. 2. 3. ...	1. 2. 3. ...
Здраве (здравно осигуряване; личен лекар/дентален лекар; поддържане на здравето; профилактика; оценка на рискови ситуации и реакция)	1.	1. 2. 3. ...	1. 2. 3. ...	1. 2. 3. 4. 5. ...	1. 2. 3. ...	1. 2. 3. ...
Интеграция (културни ценности; социални норми; празници; гласуване; общуване с институции; основни права; неформални отношения/близки и роднини; оценка на рискови ситуации и реакция при трафик, насилие, злоупотреба и експлоатация)	1.	1. 2. 3. ...	1. 2. 3. ...	1. 2. 3. 4. 5. ...	1. 2. 3. ...	1. 2. 3. ...

5.2.3.4. Насоки към специалистите

Отделните колони представляват последователността, в която се обсъждат мечтите на младежа. Важно е да се стимулира дискусия, която да не оценява като добри или лоши изведените мечти, желания, визии на младежа, а по-скоро да дава предложения за това кое е реалистично и как може да бъде постигнато. Важно е да се чуе всяка гледна точка и също така да е ясно, че решението взема младежът.

➤ *Възможности*

Това са възможностите да дената мечта да бъде постигната. Стимулирайте брейнсторминг – участниците дават идеи и предложения, без да оценяват тези на другите. Изпишете всички възможни начини, до които можете да достигнете заедно, и кои са някои от действията, които можете да опитате, за да подпомогнете постигането на резултата.

По време на брейнсторминга всеки трябва да има предвид кое е важно за младежа, какъв човек е, как общува, какви са неговите реални възможности за постигане на тази мечта.

Колкото повече възможности посочите, толкова вероятността за успех е по-голяма!

Маркирайте всяка възможност **1**, **2**, **3** или **A**, **B**, **C** за бъдеща употреба.

Съберете информация и търсете съвет от групата и извън нея (когато е нужно).

➤ *Рискове*

Всеки използва тази възможност, за да сподели своите страхове и колебания по всяка възможност, като се претеглят **за** и **против** и се определи нивото на риска. Това се прави, за да може всеки като член на подкрепящата мрежа да има шанс да изрази притеснението си и да сподели отговорността за риска.

Важното е да се прецени дали това е управляем риск или не и как може да се минимизира. Преценете всяка възможност. Изпишете всички рискове и всички мисли.

➤ *Кой, какво и защо?*

Тук вече се съставя конкретен план за изпълнение на стъпките. За всяка стъпка решете кой какво ще прави. Отбележете защо този човек е избран (важно е той да не прави всичко) да подкрепи лицето да постигне резултат.

Говорете защо всеки човек е избран за определена част от резултата/решението. Запишете решенията и причините за тези решения.

➤ *Ресурси и информация*

Поелите определена задача за изпълнение, подпомогнати от подкрепящата мрежа, съставят списък от необходими и налични ресурси (например познати, информация, знания, умения и пр.). Водещи въпроси са: Ще се нуждаете ли от допълнителна информация и ресурси? Как те ще бъдат достъпни?

Отбележете кой ще събира информацията и от кого.

➤ *Срокове*

Участниците, младежът и личният наставник обобщават взетите решения и поетите ангажименти. Определят срок и начин за търсене на помощ в хода на изпълнението. Подписват се под решението и се договарят за първа последваща стъпка – кой, кога, с кого се среща, къде отива и какво прави.

5.2.3.5. Насоки към учителите

Добре е бъдещите лични наставници да разиграт веднъж среща с подкрепящата мрежа. Чрез брейнсторминг (с което се представя алгоритъмът на провеждане на тази техника) се извеждат възможните участници в срещата. Например: освен младежът и личният наставник, по-голям брат, дядо, представител на Бюрото по труда и социален работник от местната дирекция „Социално подпомагане“. Избират се членове на групата, които да влязат в ролите на тези участници. Останалите обучаеми получават задачи за наблюдение на процеса:

- Какво беше успешно при водещия на срещата?
- Успя ли водещият да стимулира дискусия?
- Успяха ли да се вземат необходимите решения?

Играещите роли, сядат в кръг в центъра на залата, а останалите обучаеми се подреждат във външен кръг. Участникът, който играе водещ на срещата, по всяко време има право да поиска:

- време за консултация с групата;
- смяна.

Важно е в рамките на около 30 минути да се направи реалистично проиграване на такава среща. Играещите **личен наставник** и **младеж** имат правото да изберат мечта, визия, представа от коя област биха искали за разиграният.

След края на ролевата игра направете споделяне от ролите:

- Кое ви беше най-трудно?
- Кое според вас се получи?

След това стимулирайте наблюдателите да отговорят на поставените им въпроси. Накрая обобщете най-важните находки на групата за това какво е добре да се прави по време на тези срещи така, че тя да е успешна, т.е. да има приет план за действие.

* * *

5.2.4. Трети етап

Третиият етап е свързан с проследяване на процеса на изпълнение на личния проект за живота на младежа.

Проследяването протича регулярно, като оптималният срок за събиране на подкрепящата мрежа е 6 месеца. По желание на младежа, личния наставник или член на подкрепящата мрежа срещи в различен състав могат да се правят и при необходимост.

Срещите за проследяване изпълнението на ЛПЖ търсят отговор на въпросите:

- Каква е общата цел/мечта, която се изпълнява?
- Какво ни събира?
- Какво направихме досега? Какво ни пречи в момента? Какво направихме, за да преодолеем тази пречка? Кой може да ни помогне с друга гледна точка, с информация, с друго, за да преодолеем тази пречка? Необходимо ли е да я преодоляваме, или можем да направим нещо друго?
- Колко време е необходимо, за да се справим с пречката? Кой какво прави в следващите 1 – 2 седмици (или друг период)?
- Кога се събираме отново и кой ни събира?

По време на изпълнението освен проблеми, пречки и връщане назад със сигурност ще има успехи. Нека тези успехи да бъдат признавани, поощрявани и празнувани. Поговорете с младежа пред кого иска да бъдат представяни успехите, как би искал да бъдат представяни, как би искал да бъдат отпразнувани.

Част II.

Примерна програма
за обучение на специалисти,
работещи с деца и младежи
в резидентни услуги и с
непридружени деца и младежи,
по прилагане на методиката
за създаване на лични проекти
за живота след напускане на
държавната грижа

Програмата е предназначена за учителите на специалистите, които ще работят с младежите по изграждане на лични проекти за живота. Програмата следва съдържанието на методиката и допринася с интерактивни упражнения, които улесняват осмислянето, усвояването и прилагането на практика на новите знания и умения. Последователността на тематичните сесии е препоръчително да се следва, тъй като тя е съобразена с надграждането на знания и умения. В зависимост от динамиката и особеностите на групата някои упражнения могат да бъдат заменени.

Програмата е пригодена за двудневно (според броя часове) обучение, като препоръчителният формат е първите две сесии да са в първия ден, вторият ден да обхваща от трета до шеста сесия и заключителните две сесии да са в началото на третия ден. Това обучение е първото от поредица обучения и супервизии, така че основната му цел е да предаде на участниците основни знания и умения в използваните подходи и цялостна представа как се изгражда съвместно с младежите личен проект за живота.

Първи ден

Сесия 1: 12.30 – 15.30 часа

Тема: ВЪВЕДЕНИЕ И ДОГОВАРЯНЕ НА РАМКА

Откриване на обучението, представяне на проекта и целите на обучението, представяне на водещите.

Представяне на участниците – Всеки участник се представя с име, професия и позиция в службата, в която работи, и с едно нещо за себе си, с което смята, че ще изненада останалите участници.

Извеждане на очаквания и правила на групата – участниците се разделят на три малки групи. Първата група генерира очаквания към обучението (Какво искам да се случи? Какво би било ценно и полезно за мен да се случи на това обучение?), Втората група извежда опасения (Какво не искам да се случва по време на обучението?) и третата група извежда правила за работа (Как да протича общуването помежду ни, така че да можем да си вземем максималното и най-доброто от него?). След 10 минути работа всяка малка група представя своите отговори на въпросите и другите групи допълват. Накрая водещият приема заявката на групата (очакванията и опасенията) и се договарят правилата и времевата рамка за работа.

Тема: УЕДНАКВЯВАНЕ НА ПОНЯТИЯТА И ЕЗИКА, НА КОЙТО ГОВОРИМ В ПРОЕКТА

Подтема 1: Особености на възрастта 14 – 21 години, преход от детство към зрелост

Презентация на теорията за стадиялното развитие на Ерик Ериксън

Интерактивна игра – групата се разделя на малки групи до 5 души. Всяка група дискутира в рамките на 15-ина минути следните въпроси:

- Какво си спомнят за това как те самите са преживели трудната възраст на пубертета?
- Какви са искали да бъдат?
- Кои фактори за промяна и подкрепа са били ценни за тях?
- Какви са им били най-големите страхове?

След това всяка група представя пред другите отговорите на тези въпроси. Водещият стимулира и размисъл за:

- От какви свои „грешки“ биха искали да предпазят младите сега?
- Какви са днешните млади? (Може под формата на брейнсторминг да се извадят особеностите на сегашните „млади“ и по какво те се различават от предишните поколения)
- Какво ние като възрастни правим с различията между поколенията?

Сесия 2: 16.00 – 18.00 часа

Подтема 2: ПОДХОДИ, НА КОИТО СЕ БАЗИРА ИЗГОТВЯНЕТО НА „ЛИЧНИЯ ПРОЕКТ ЗА ЖИВОТА“

Презентация – моделът на проф. Лънди

Интерактивна игра: разделяне на участниците на 2 (4 при повече участници) подгрупи. Първата група обмислят как в техните услуги могат да гарантират първите два елемента (сигурно място и подпомагане при изразяване на мнението на децата и младежите). Втората група работи по вторите два елемента – кои хора могат да бъдат въввлечени в работата с децата (както близки на децата и младежите, така и специалисти, хора от институции и пр.) и от които зависи изпълнението на техните лични проекти. Кратка дискусия в голямата група.

Презентация – Подход на силните страни

Интерактивна игра:

1. чрез брейнсторминг изведете кои поведения и черти на младите хора най-силно гразнят и притесняват работещите с тях;
2. в малки групи преформулирайте тези проблемни поведения и черти в положителна светлина.

Споделяне в голямата група.

Презентация – Личностно центриран подход

Обратна връзка от деня и закриване на работния ден.

Втори ден

Сесия 3: 09.30 – 11.00 часа

Тема: ЛИЧЕН ПРОЕКТ ЗА ЖИВОТА

Презентация – Личен проект за живота: същност и етапи

Упражнение: В малки групи по 5 души участниците измислят начин за представяне на проекта и възможността за създаване и реализиране на ЛПЖ пред младежите. След споделянето на малките групи, водещият предлага и интерактивните игри, описани в методологията.

Проиграване на упражнението „Линия на живота“:

- водещият демонстрира с доброволец от групата изпълнението на упражнението;
- двама доброволци от групата – единият като водещ, другият като преминаващ по линията – изпълняват упражнението.

Споделяне и обобщаване – как е най-добре да се направи това упражнение с младежите?

Сесия 4: 11.30 – 13.00 часа

Презентация – ЛПЖ: първа стъпка

Работа по конкретен казус: упражняването на умения за изработване на ЛПЖ има смисъл, ако се базира на истински конкретен случай от практиката на участниците. Предложете на участниците модел на описание на случай:

Описание на случай
История на младежа:
Семейство:
Други значими отношения:
Проблемно поведение:

Разделете групата на 3 малки групи и нека те опишат по един случай. При представянето на случаите направете съотнасяне на проблемното поведение с теорията за стадиялното развитие на Ерик Ериксън (по възможност с теорията за привързаността).

Изберете един случай, като се има предвид случаят да е предизвикателен за професионалните умения на участниците, но с цел обучение да не е „безнадежден“, т. е. неподатлив за професионална намеса.

Сесия 5: 14.30 – 16.00 часа

Презентация – ЛПЖ: първа стъпка – продължение

Следвайки методиката, направете последователност от упражнения за усвояване на умения за подпомагане на младежа за формиране на мечта/цел в живота и за изграждане на реалистична самооценка на знания и умения в една от областите на ЛПЖ. Отделете време участниците да разгледат методиката, разработена от екип на МОН, и да подберат ресурси, които биха могли да използват за работа с младежите.

Сесия 6: 16.30 – 18.00 часа

Презентация – ЛПЖ: Втора стъпка

Обсъдете с участниците предложената форма за документиране на личния проект на младежа. Направете необходими промени, така че тя да помага и структурира, а не да натоварва участниците.

Обсъдете ролята и значението на подкрепящата мрежа. В рамките на конкретния казус – кои хора биха могли да бъдат поканени за среща на подкрепящата мрежа.

Обратна връзка и закриване на втория ден.

Трети ден

Сесия 7: 09.30 – 11.00 часа

Презентация – ЛПЖ: Втора стъпка – продължение

Следвайки методологията, направете ролева игра на първа среща на подкрепяща мрежа, използвайки конкретния казус от предишния ден. Изведете съвети към личните наставници, какво ще им помогне да направят тази първа среща успешна.

Сесия 8: 11.30 – 13.00 часа

Тема: ОБРАТНА ВРЪЗКА И ЗАКРИВАНЕ НА ОБУЧЕНИЕТО

Обсъдете (може и чрез интерактивни игри) с участниците въпросите за обратна връзка:

- Кои очаквания бяха изпълнени и на колко процента?
- Доколко обучението беше полезно за конкретната работа, която предстои? Какво биха си взели от обучението за работата изобщо?
- Какво биха променили в обучението и как? Защо? Какво биха добавили или направили различно?
- Какви различни ресурси биха препоръчали да се използват за развитие на ЛПЖ, които те са използвали в работата си успешно?

Договорете с групата:

- Дата за следващото обучение;

„Домашна работа“ – между двете обучения да се опитат да преминат с един младеж една част от първа или втора стъпка от ЛПЖ. Да обобщят в кратка презентация: какво се случва добре; какво са променили, за да се случи по-добре планирането; какво е било трудно за тях като лични наставници и за младежа. Тези презентации ще бъдат разгледани на следващото обучение.

Закриване на обучението.

Част III.

Допълнителни материали,
предназначени за децата и
младежите, които могат да им
бъдат предоставени от
специалистите – необходима
информация за всяко дете и
младеж, стартиращ
самостоятелен живот

Материалите в тази част имат за цел да бъдат четени и обсъждани с децата и младежите, за да могат те да имат повече информация за процеса на напускане на системата за грижа, за своите права като пълнолетни граждани, както и за опасностите и възможностите за търсене на помощ, ако попаднат в ситуация на трафик на хора. Материалите могат да се преработват от специалистите спрямо езика и потребностите на децата и младежите, както и спрямо актуални промени в законодателството.

1. Материал за децата и младежите 1 – „От А до Я за напускането на системата за грижа“

ОБУЧЕНИЕ ЗА ТОВА КАК ДА СТЕ САМОСТОЯТЕЛНИ И ПОДГОТОВКА ЗА НАПУСКАНЕ НА СИСТЕМАТА ЗА ГРИ- ЖА И ЖИВОТА ВИ КАТО ВЪЗРАСТНИ

Подготовката за времето, когато няма вече да се грижат за вас, трябва да започне доста преди датата, на която е планирано да напуснете системата за грижа. Подготовката включва усвояването на умения, както и емоционално-емоционална подготовка да поемете много нови отговорности. Докато сте в системата за грижа, трябва да имате формални и неформални възможности да научите нови умения, които да ви помогнат, когато напуснете системата. Те включват съставяне на бюджет, готвене, пазаруване, управление на домакинство, здраве и персонално ви развитие. Обучението по това как да сме самостоятелни, ще ви помогне да научите всички умения, които ще са ви необходими когато напуснете системата за грижа. Вашият персонален съветник ще ви помогне да съставите списък с областите, които ще трябва да разгледате. Обучението ви може да включва готвене, „направи си сам“, лично здраве, бюджет и др. Това обучение ще ви помогне да станете емоционално и физически по-подготвени за живота на възрастен. Така че, ако има неща, които бихте искали да знаете, преди да напуснете системата, уверете се, че сте ги научили.

ЖИЛИЩЕ

Къде ще живеете?

Ако се готвите да напуснете системата за грижи, вероятно си мислите къде бихте желали да живеете? Вашият социален работник ще ви помогне да решите какъв вид жилище ще ви устройва най-добре и от каква помощ ще се нуждаете. Това ще бъде записано във Вашия План за бъдещето.

Да останете с приемния си родител/ Да се върнете в семейството си

Може все още да не се чувствате готови да напуснете мястото, в което сте били настанени. Възможно е да можете да останете в настоящото жилище, но не забравяйте, че това не може да ви бъде гарантирано. Някои млади хора решават, че искат да се върнат и да живеят със своите родители или с други членове на семейството си.

В приемно семейство

Някои млади хора може да не искат да напуснат своето приемно семейство и да останат да живеят с него, дори и след като навършат 18 години. Програмата за бивши приемни родители подпомага младите хора на възраст 18-21 години да останат да живеят с приемното си семейство, ако все още учат под някаква форма, обучават се, работят или са в програма за доброволци.

На приемните родители ще бъде предоставяна финансова помощ, която ще зависи от характера на договореностите за живеене (например дали живеете с тях през цялото време или не). Проверете дали можете да кандидатствате за тази програма.

В защитено жилище

Някои услуги имат схема за защитено жилище. Всяко настаняване в защитено жилище се одобрява от ДСП. Вашето настаняване ще бъде преразглеждано и вие ще трябва да се съгласите с определени правила. Проекти за защитени жилища се предлагат в някои

области. Тези проекти може да бъдат малки, само за няколко души, които живеят заедно.

В частно наето жилище

Често пъти е трудно за младеж да наеме жилище от частно лице, така че, за да си имате свой апартамент или къща, може да ви се наложи да изчакате, докато навършите 18 години. Частните договори за наемане на жилище могат да са доста трудни за разбиране и може да ви е необходима известна помощ от персонален съветник. Периодът за наемане, обикновено, е краткосрочен и се подновява всяка година. От вас вероятно ще се очаква да плащате месечен наем предварително и ще трябва също да платите депозит. Ако ви е необходима помощ с тези предварителни плащания, можете да говорите с вашия съветник.

В къща или апартамент със съквартирант

Живеенето със съквартирант/и в апартамент или къща е по-евтино. Сметките се поделят между всички съквартиранти. Тъй като има и друг човек/други хора, с които живеете заедно, е по-малко вероятно да се чувствате самотни. От друга страна, живеенето със съквартиранти може да е трудно понякога, особено ако съквартирантите ви не желаят да почистват след себе си!

На квартира

Ако не искате да живеете сами или с други млади хора, можете да изберете да живеете на квартира в дома на някого. Обява за таква стаи, често пъти, може да се намери в местния вестник или в интернет.

БЮДЖЕТ

Умението да управлявате парите си ще ви помогне да станете по-независими. Преди да напуснете системата за грижа, е важно да си съставите бюджет, за да сте сигурни, че ще можете да си позволите всички нови неща, за които ще ви се налага да плащате. За всички онези неща, които сте приемали за даденост, като топла вода, храна и кабелна телевизия, изведнъж ще трябва да плащате от

джоба си. Когато съставяте бюджета си, вие трябва да включите всички разходи и всички приходи, след това да извадите разходите от приходите.

Първо, вземете всички разходи – това са парите, които харчите или ще харчите, ако се преместите в свое самостоятелно жилище. Помислете за всички неща, за които ще трябва да плащате, ако имате отделно жилище и колко ще струват те: наем; месечни сметки за ток, вода, газ и/или парно, за телефон, интернет и телевизия. След това вижте колко харчите на месец за: мобилен телефон; вноски по заем; транспорт; храна; тоалетни принадлежности; грехи; цигари; излизане; други разходи (дискове, книги, подаръци и т.н.).

След това трябва да видите какви пари постъпват в бюджета ви.

Това може да са: заплата; помощи/стипендии; студентски заеми; средства от семейството ви. Ако извадите разходите си от приходите, колко ви остава? Ако нищо не ви остава, тогава трябва да видите колко харчите във всяка област и да прецените къде можете да намалите разходите си. Обсъдете своите умения за съставяне на бюджет със своя персонален съветник.

КОНСУЛТИРАНЕ/ПРЕДОСТАВЯНЕ НА СЪВЕТ

Напукането на системата за грижа понякога може да е трудно и да не ви е лесно да се адаптирате. Ако смятате, че не се справяте добре, можете да говорите с някого от услугите за консултиране. Там ще ви изслушат и ще ви предоставят някаква помощ и съвет, за да се върнете в правилната посока.

АЛКОХОЛ

Законът за здравето чрез чл. 54 и чл. 54а забранява продажбата на алкохол и райски газ на лица под 18 години. Ако решите обаче да употребите алкохол, то тогава има някои важни факти, които трябва да знаете за това как се пие безопасно и отговорно.

Размерът, килограмите и височината ви оказват влияние на ефекта, който алкохолът има върху вашето тяло. Ако пиете редовно, вашият мозък и тяло могат да привикнат към алкохола. Това

означава, че тялото ви свиква с наличието на алкохол и това ви кара да пиете повече, за да почувствате същия ефект. Ефектът от някои алкохолни напитки е по-бърз от този на други. Например тялото абсорбира газирани напитки като шампанско по-бързо от виното или уискито. Също така вземете предвид процента на алкохол в избраното от вас питие. Колкото по-висок е процентът, толкова по-малко ви трябва, за да почувствате ефекта. Колкото по-бързо пиете, толкова по-бързо настъпва ефектът от алкохола, но той може да настъпи и изненадващо. Затова, пийте с мярка. Алкохолът се абсорбира в кръвта през стомаха. Така че, ако не сте яли, алкохолът може да отиде право в главата ви. Ако знаете, че ще пиете, поне се хранете добре, за да намалите скоростта, с която алкохолът се абсорбира от тялото ви. Алкохолът е депресант, затова, ако се чувствате подтиснати, когато пиете, е вероятно да се почувствате още по-зле.

НАРКОТИЦИ

Важно е да знаете фактите за наркотиците, тъй като те могат да имат редица лоши ефекти върху вас. Наркотиците от улицата не идват с ръководство за употреба, което да е официално издадено от производителя. Вместо това често пъти е под съмнение какво точно има в тях, какво може да ви причини, независимо от митовете, които може би сте чули в миналото. Каквото и да е мнението ви за наркотиците, винаги си струва да отделите време и да намерите източник на информация, който е точен, балансиран и независим. Много хора използват наркотици, защото смятат, че те им помагат да си прекарат добре. Ако вие попаднете в такава ситуация обаче започнете да се забавлявате и без да използвате изкуствени стимуланти. Наркотиците не могат да ви гарантират добро изкарване на вечерта и е добре да имате предвид всички неща, които можете да забравите, ако сте се надрусали.

ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

Според Конституцията на Република България „училищното обучение до 16-годишна възраст е задължително“. Какво следва след това?

По-нататъшно обучение

След като навършите 16 години, изборът дали да останете в училище, или не, е ваш!

- Можете да завършите средно образование след още две години. През тези две години можете да се преместите в друго училище и да смените специалността си след приравнителни изпити за тази специалност.
- Можете да прекъснете образованието си и с документ за завършен 10-ти клас и с разрешение от Районната инспекция по труда да започнете работа.

Добре е внимателно да обсъдите в групата, с персоналия си съветник и с родителите си предимствата на двете перспективи и съответствието им с вашите планове.

Висше образование

Висшето образование означава да отидете в университет като редовен студент и да учите за бакалавърска степен, но също така може и да си намерите работа и да учите заочно. За да влезете във висше учебно заведение, трябва да покриете определени изисквания. Например трябва да положите изпити, да сте взели матурите си с определен успех или да имате такъв по определени предмети. Във всички университети имат служители, занимаващи с приема на студенти, които ще ви помогнат, ако имате каквито и да е въпроси.

Във всеки център по приемна грижа вече има съветник по избора на професия, който е специално определено **лице за връзка** с напускащите системата за грижа. Той може да ви предложи помощ и съвет за избора на определена кариера, която сте решили да следвате, например готвач, ветеринар или футболист. Попитайте вашия персонален съветник или социален работник кой е специалният съветник по избор на професия във вашата област.

ФИНАНСОВА ПОМОЩ

Когато навършите 18 години, в зависимост от това с какво се занимавате (може да учите, да се обучавате, да работите или вие

самите да сте обгрижващо лице/млад родител), може да ви се полага финансова подкрепа от други агенции, като например Агенцията за социално подпомагане и Министерството на образованието и науката.

Наистина е важно Вашият персонален съветник да работят тясно с вас, за да се гарантира, че имате цялата информация, която ви е необходима за това какви помощи ви се полагат и как да получите достъп до тях, в зависимост от обстоятелствата ви.

ЗДРАВЕ

В днешно време ние всички прекарваме все повече време в седнало положение. Работим и играем, седнали на стол, повече от когато и да било. Физическите упражнения не са част от ежедневието ни живот така, както са били преди. Сега вече трябва да направим усилие и да включим физическите упражнения в нашия живот. Но не е задължително те да бъдат едно скучно задължение или да струват пари. Упражненията трябва да бъдат забавни и могат да се включат в нормалния ви дневен график.

Не забравяйте.... Всяко движение е напредък!

Качвайте се по стълбите, вместо да ползвате асансьори или ескалатори; Карайте колело или ходете пеша, когато можете. Трябва само да планирате деня си малко по-добре и ще спестите пари и ще допринесете за опазването на природата. Разхождането на кучето също е добър начин да подобрите тонуса си и на кучето ви също ще му хареса. В обедната почивка идете на разходка с приятел, вместо да седите и да си говорите – можете да говорите и докато вървите. Излезте навън сред природата! Изиграйте една игра на футбол, тенис или баскетбол (или някаква друга игра) в обедната си почивка; Използвайте това, което е около вас, за да включите физическата активност във всекидневния си живот.

Добавете още дейности в списък, нека въображението ви се развихри.

Ползи от това да си физически активен:

- чувствате се във форма, енергични, силни и здрави;

- физическата активност намалява стреса и напрежението;
- социални развлечения, насладата от забавлението по време на отборни игри или приказките, докато вървите, играете тенис или карате колело, заедно с други хора;
- подобрени умения – упражняването означава да станеш по-добър в това, което правиш;
- с повече физическа активност, мускулите ви става по-силни, имате по-добър сън през нощта, имате повече енергия и се чувствате по-малко уморени;
- можете да използвате по-изтощителни физически дейности, като ефективен начин за намаляване на гнева си;
- но не забравяйте, да си здрав не означава само да си физически активен и да се храниш добре. Важно е също да се грижите за емоционалното си здраве и благосъстояние.

РАБОТА

Когато кандидатствате за работа, ще имате нужда от специална автобиография – CV. Вашето CV ще даде на бъдещите ви работодатели резюме на житейския ви опит и умения. CV-то в основата си представлява описание на вашите лични данни, образование и работен опит, като се набляга на опита, познанията и уменията ви, които ви правят подходящи за вида работа/курса на обучение, за който кандидатствате.

Не е необходимо да сте работили платена работа, за да имате CV. Вместо това, можете да се фокусирате върху уменията и опита, които сте придобили в училище, в университета, в доброволческата си работа и хобитата си.

ПОДДЪРЖАЙТЕ КОНТАКТ С БЛИЗКИТЕ СИ

Когато напускате системата за грижа, за да се чувствате подкрепяни и по-малко изолирани, е важно да поддържате контакт с хората, които са важни за вас. Очевидно персоналният съветник ще е до вас да ви подкрепи и да ви дава съвет, но е важно да поддържате връзка и със семейството си, приятелите ви и учителите, за да получите допълнителна подкрепа и помощ от тях.

Ако имате нужда от помощ да поддържате контакт със семейството и приятелите си, поговорете със своя персонален съветник,

за да видите дали това може да бъде включено във Вашия План за бъдещето.

- Новата работа, доброволческата работа, връщането в образователната система и обучението са прекрасен начин да се срещнете с нови хора. В някои центрове за услуги се организират групи, в които можете да се срещнете и поговорите с други млади хора, които също са напуснали системата за грижа и изпитват същото, каквото и вие.
- Опитайте се да споделите с някого, на когото имате доверие – приятел, социален работник или персоналният съветник – как се чувствате. Наистина помага да поговорите за вашите чувства и да бъдете уверени, че това, което изпитвате и чувствате, не е необичайно.

Самотата невинаги може да се появи тогава, когато напускате системата за грижа за първи път. Понякога неочаквана промяна в ситуацията може да доведе до това да се чувствате по-изолирани отколкото сте били. Например смяна на жилището, когато се окаже, че живеете с различни хора, или с такива, които не познавате. Понякога може да има промяна в приятелската ви група. Важно е да запомните, че промени в приятелствата настъпват, и че ако се опитате да останете спокойни, ситуацията ще се оправи след време от само себе си. Важно е да потърсите помощ от персонален съветник, ако се чувствате особено самотни и се притеснявате, че нещата не се оправят.

СЪСЕДИ

Сега, когато вече живеете в свое собствено жилище, има някои неща, за които трябва да се замислите. Да сте в добри отношения със съседите си, е важно, особено ако възнамерявате да живеете там за какъвто и да е период от време. Въпреки че може да не искате да сте прекалено приятелски настроени, добре е да имате учтиви взаимоотношения с тях... Никога не знаете кога ще ви се наложи да ползвате помощта им!!

Опознаване на съседите

Това е може би едно от най-важните неща, които можете да направите. Просто почукайте на вратата и се представете, или

кажете „здравей“, когато се видите със съседите си на улицата или в градината.

Купони

Предупредете съседите си предварително за своите намерения. Определете подходящо време кога да приключите, и се придържайте към него. Дръжте прозорците и вратите затворени. През лятото, ако започнете купона отвън, пренесете се вътре, преди да е станало много късно. Накрая помолете гостите да си тръгнат бързо и тихо. Не забравяйте да почистите и да изхвърлите боклука където трябва.

Общ шум

Не всеки харесва музиката, която вие слушате – не увеличавайте звука прекалено много. Поставете колоните на музикалната си уредба по-далеч от общите стени. Избягвайте да викате по улиците и не забравяйте да сте тихи и внимателни, когато се връщате вкъщи късно вечер.

Обидно поведение

Може да смятате, че плакатът или бележката на прозореца ви е смешна. Някой съсед обаче може да мисли, че е груба/обидна. Помислете какво могат да видят другите хора. Използвайте кошчетата за боклук или изхвърлете боклука си вкъщи – не го хвърляйте на улицата. Уважавайте чуждата собственост, особено оградите, стените, паркираните коли, уличните лампи и друга обществена собственост. Поддържайте градината и заобикалящите ви пространства чисти.

Въпроси

Когато напускате системата за грижа, ще има много въпроси, които ще искате да зададете – не забравяйте, никой въпрос не е глупав въпрос!

ПОДКРЕПА ОТ СОЦИАЛНИЯ РАБОТНИК

Когато се подготвяте да започнете живота си като възрастен, ще ви бъде назначен определен социален работник от услугите по напускане на системата за грижа, който ще замести вашия досегашен социален работник. Кога и как ще се случи това, ще бъде обсъдено и съгласувано с вас по време на интервюто ви. Вашият социален

работник, заедно с персоналния ви съветник, ще ви предоставя съвети, подкрепа и помощ, ако напускате системата на грижи или вече живеете самостоятелно.

Грижите за вас след напускането, представляват партньорство между социален работник, персонален съветник и вас самите, в подготовката ви да навлезете в живота като възрастен. Ролите на всеки ще бъдат изяснени във Вашия План за бъдещето, така че да знаете кой какво трябва да прави и докога. Нивото на подкрепа варира според нуждите на всеки отделен млад човек. Двамата служители ще изслушват това, което имате да им кажете, ще ви помогнат да решите какво искате, да се подготвите за самостоятелен живот и да се преместите, когато сте готови, те ще ви помогнат за живота на възрастен и когато вече живеете самостоятелно.

Младите хора могат да получат съвети относно жилището, образованието и обучението, паричните въпроси, работата и специализираните институции, които предлагат подкрепа в общността. Социалните работници се занимават също със сигнали, интервюта и общи запитвания и отговарят за това да гарантират, че Вие имате План за бъдещето и че Вашият преглед се осъществява на всеки 6 месеца. Вашият социален работник, заедно с вашия персонален съветник присъстват на срещите по прегледа и планирането, за да предоставят съвети по въпроси, свързани с процедурите, услугите след напускане на системата.

ГРИЖЕТЕ СЕ ЗА СЕБЕ СИ

И така, Вие сте решили, че искате да живеете в самостоятелно жилище. Да живеете сами може да е малко страшно отначало. По-долу са дадени някои съвети, ако живеете сами:

- Пускайте завесите/щорите – особено вечер или когато не сте в къщи.
- Винаги заключвайте врата си – дори и когато сте си в къщи, или отивате у съседа.
- Не крийте някъде навън резервен ключ. Ако вие можете да се сетите за някое място за криене на ключа, то и крадецът също може да се сети!
- Опознайте съседите си! Помолете ги да наглеждат жилището ви... и вие правете същото за тях.

- Уведомете наемодателя си, ако ще бъдете извън града за какъвто и да било период от време.
- Не носете информация за адреса си на ключодържателя. Ако апартаментът ви има стъклена, плъзгаща се врата, заключва ли се тя? Ако не, сложете гървена пръчка/дръжка от метла в улея, по който се плъзга вратата, така че да не може да бъде отворена отвън.
- Бъдете внимателни, когато отваряте вратата на непознати.
- Някои застрахователни компании могат да застраховат ценните Ви вещи. Проверете дали жилището Ви има такава застраховка и дали трябва да видите политиката на наемодателя по този въпрос.
- Ако някой непознат ви помоли да използва телефона ви, не го пускайте в дома си. Помолете за номера, позвънете вие и говорете от негово име.

ВИЕ ИЗБИРАТЕ

Винаги помнете, че вие сте най-важният човек в процеса на напускане на системата за грижа, така че е важно да взимате само решения, които са правилни за вас. Поговорете със своя персонален съветник, за това какви са нуждите и желанията Ви и се уверете, че когато се взимат решения, вие сте съгласни с тях. Когато живеете самостоятелно, вие ще трябва да преценявате как да харчите парите си, кого да пускате в дома си, колко често да излизате, затова се опитайте да бъдете зрели и отговорни, когато взимате тези решения.

БЛАГОСЪСТОЯНИЕ

Годините на юношеството и първите години от живота на възрастни са изпълнени с резки промени и израстване. Сравнянето с предизвикателствата от тези години, ще определи до известна степен бъдещия Ви живот. Придобиването на умения, необходими да се справяте с емоционалните проблеми, ще Ви даде основа за добро психично и емоционално здраве.

Емоционалното здраве има много аспекти. Казано просто, то се базира на самоуважението – как се чувствате относно себе си – и поведение, което е подходящо и здравословно. Всеки, който е емоционално здрав се адаптира към промяната, справя се със стреса, има

способността да се грижи и обича другите, може да действа самостоятелно и да удовлетвори собствените си нужди.

Всеки, включително и хората, които са емоционално здрави, има проблеми. Емоционално здравите хора са способни да се приспособят и да решават проблемите си и правейки го, те помагат и на други, както и на себе си, да получат удовлетворение от живота.

Много неща могат да повлияят на вашето благосъстояние, включително: недостатъчната физическа активност; липсата на добър сън; лошото сексуално здраве; неспособността да изразите собствените си чувства или емоции; стреса и гнева, който изпитвате; алкохола и наркотиците.

Така че е важно, да се опитате да бъдете колкото се може повече физически активни, като можете да постигнете това като ходите пеша всеки ден до училището или работата си. Да разговаряте с приятелите и семейството си за това как се чувствате, може да бъде много полезно и да ви гарантира, че не задържате всичко в себе си. Ако се чувствате разстроени или раздразнени от нещо и, ако смятате, че това се отразява на благосъстоянието ви, поговорете с вашия персонален съветник.

СЕКСУАЛНО ЗДРАВЕ

Сексът може да е едно от най-изпълващите изживявания в живота. Но независимо от това дали сте сексуално активни или не, има неща, които трябва да знаете, за да си поставите граници и за да вземете решения относно сексуалната си активност. Много е важно да не се съгласявате на секс с много по-възрастни от вас хора срещу обещания за подаръци, с непознат случаен партньор, с човек, на когото нямате доверие или след употреба на алкохол и наркотици.

В днешно време онова, което не знаете за секса, може да ви навреди; затова искайте да разполагате с фактите – и то бързо. Независимо дали към момента правите секс с някого или не, сигурно имате много въпроси за това как да се предпазите вие и Вашия партньор. За щастие, ние имаме някои отговори.

Това си е Вашето тяло и от Вас зависи какво да правите с него. Ако изберете да правите секс, тогава трябва да направите информиран избор, за да се предпазите от болести, предавани по полов път, включително ХИВ – вирусът, който причинява СПИН, както и от нежелана бременност.

Трябва също да се подготвите за емоциите, които сексът поражда.

Взимането на разумни решения е по-лесно, отколкото си мислите; Всичко, което ви е необходимо, е малко предвидливост и планиране, преди да настъпи моментът. Направете усилието да предпазите физическото и емоционалното си здраве, както сега, така и за по-далечното бъдеще. Не забравяйте, че правенето на секс е избор (не само първият път, но и всеки път) и решението си е само Ваше.

Има много методи за контрацепция, от които да изберете.

Персонални съвети относно контрацепцията можете да получите и от персоналния си съветник, и от Вашия личен лекар или друг лекар, а така също и от екипа на кабинет/клиника/организация по семейно планиране. Там ще получите информация за контрацептивите и ще Ви бъде предоставен конфиденциален съвет.

Какви са симптомите на болестите, предавани по полов път?

Симптомите варират в зависимост от конкретното заболяване, а някои дори нямат симптоми. Когато има симптоми, те могат да са необичаен секрет от вагината или пениса, обилно кървене по време на цикъл или кървене между два цикъла, болка или парене при уриниране, обриви, раздразнения, неприятна миризма или сърбеж около гениталиите или ануса.

Изследвания и лечение

Повечето болести, предавани по полов път, се диагностицират лесно и се лекуват от лекари в дерматологични, урологични или акушеро-гинекологични кабинети или отделения, които обикновено се намират в болниците. Ако смятате, че имате инфекция, можете да отидете за съвет и лечение първо при личния си лекар, а след това и при специалист.

Тестовите за болести, предавани по полов път, са различни. Някои включват взимането на секрет, а други налагат взимането на кръвна проба.

1. Материали за младежите 1 – „От А до Я за напускането на системата за грижа“

Преди да бъдете изследвани, можете да посетите здравен съветник, който ще Ви посъветва как да водите безопасен полов живот, за да избегнете инфекции в бъдеще.

Консултация се предлага обикновено преди и след изследване за ХИВ, така че да сте подготвени за последствията, ако тестът се окаже положителен.

Ако тестът Ви за каквато и да било болест, предавана по полов път, се окаже положителен, от клиниката ще Ви насърчат да говорите с настоящия си партньор и ако е подходящо, с предишни партньори, така че и те да бъдат изследвани и лекувани.

Използвани са части от изданието, изготвено в оригинала си на английски език от VOYPIC.

VOYPIC е независима, благотворителна организация в Северна Ирландия, която се е посветила на това децата и младите хора с опит от системата за грижа да получат правото и възможността да участват напълно във взимането на решения, касаещи техния живот. VOYPIC работи от името на и директно с деца и младежи на възраст до 25 години, които са в системата за грижа. VOYPIC има пет основни проекта, които помагат на младите хора да имат по-голямо участие при взимането на решения, засягащи техния живот. Тези проекти са: „Застъпничество“, „Менторство“, „Политики“, „Участие“ и „Проучване“.

Изданието е подготвено на български с финансиране от ЕС по Туининг проект „Повишаване на капацитета на Агенцията за социално подпомагане чрез обучение на експерти, работещи в сферата на закрила на детето и експерти от инспектората на Агенцията“.

info@voypic.org

www.voypic.org

2. Материал за децата и младежите 2 – „Моите права и задължения като здравноосигурен гражданин на Република България“

Ако си здравноосигурен имаш право на:

- достъпна и качествена здравна помощ;
- информация за здравословното ти състояние и методите за лечението ти;
- извънболнична и болнична медицинска помощ;
- изследвания и медицински дейности;
- дентална помощ (зъболечение);
- лекарства за домашно лечение.

Всичко, което си споделил с лекаря, е поверително

Като пациент имаш право на информирано съгласие – съвременното предоставяне на медицинска информация от лекуващия лекар в подходяща форма и обем, което дава възможност за избор на лечение. Всяка медицинска и дентална дейност, свързана с твоето лечение, се осъществява след изразено от теб информирано съгласие.

Ако не си доволен от качеството на медицинската и дентална помощ, оказана ти от договорен партньор на НЗОК, може да подадеш писмен сигнал до директора на районната здравноосигурителна каса по местоживеење. Контролните органи ще извършат проверка и ще получиш писмен отговор на подадения сигнал.

Лекуващият лекар трябва да те уведоми за:

- диагнозата и характера на заболяването;
- начина и различните възможности на лечението, както и очакваните резултати;

- рисковете, свързани с предлаганото лечение, включително болка и други неудобства;
- вероятността от благоприятно повлияване или риска за здравето при прилагане на други методи на лечение, както и при отказ от лечение.

Ти избираш свободно своя личен лекар

Националната здравноосигурителна каса (НЗОК) издава здравноосигурителна книжка, която можеш да получиш в офисите на районните здравноосигурителни каси.

Към личния си лекар се обръщаш винаги, когато имаш здравословен проблем и се нуждаеш от консултация, изследвания, домашно или болнично лечение, както и за предписване на лекарства.

Ако не си доволен от личния си лекар или отидеш да живееш на друго място, имаш право да си избереш нов личен лекар. Това става два пъти в годината – от 1 до 30 юни и от 1 до 31 декември.

Ако имаш здравословен проблем, посещаваш личния си лекар, който те преглежда и ти назначава лечение. За всяко посещение заплащаш потребителска такса (освен ако не си освободен от нея според нормативните разпоредби).

Трябва да ти се направят изследвания

Лекарят те изпраща с направление за изследвания в лаборатория. В лабораторията заплащаш такса за вземане на биологичен материал.

Нуждаеш се от консултация при лекар-специалист

Личният лекар те изпраща с талон-направление при лекар със съответната специалност.

Лекарят специалист те преглежда, и ако се нуждаеш от допълнителни изследвания, издава направление за тях. Той ти назначава лечение. За всяко посещение заплащаш потребителска такса.

Трябва да се лекуваш вкъщи

Лекуващият лекар назначава лечение. Той може да ти издаде болничен лист за срок до 14 дни без прекъсване, но за не повече от 40

дни (с прекъсване) в рамките на една календарна година – за едно или повече заболявания.

За домашното ти лечение са необходими лекарства

Лекарят те информира кои медикаменти се заплащат изцяло или частично от НЗОК. Предписва ти лекарствата на рецепта-бланка и ги получаваш от аптека, която е сключила договор с касата. Ако здравната каса не поема изцяло цената на предписаните лекарства, доплащаш нужната сума.

Ако лекарствата за твоего лечение не се заплащат от НЗОК, лекарят издава обикновена рецепта и ти можеш да ги закупиш от всяка аптека.

Като здравноосигурен имаш и задължения:

- редовно да заплащаш здравноосигурителни вноски, както и да проверяваш своя здравноосигурителен статус;
- да носиш личната си здравноосигурителна книжка винаги, когато посещаваш личния си лекар или зъболекаря;
- да се явяваш на профилактичен преглед, изследване или имунизация;
- да изпълняваш препоръките на лекаря и изискванията за профилактика;
- да спазваш установения вътрешен ред на лечебното заведение и да уважаваш лекарите;
- да не увреждаш умишлено здравето си или здравето на друг човек.

(за допълнителна информация може да посетиш сайта на НЗОК: <https://www.nhif.bg>)

3. Материал за децата и младежите 3 – „Трафик на хора“

За периода 2012 – 2014 г. България е една от петте страни от Европейския съюз наред с Румъния, Холандия, Унгария и Полша, които гържат първенството по брой на регистрирани жертви на трафик.

По данни на ДАЗД (<http://www.bta.bg/bg/c/BO/id/1375247>) за 2016 г. в България:

- средно по 30 на година са регистрираните деца-жертви на трафик;
- за последните години в над 50% от случаите децата са жертви на членове на най-близкия си семеен кръг, като тази тенденция се наблюдава и затвърждава през последните години и разкрива много сериозно предизвикателство;
- децата, жертви на трафик, са просеци или проституиращи;
- основните дестинации за трафик са Гърция, Италия, Австрия, Германия и Швеция.

Според доклад на фондация „Риск Монитор“ за превенция и противодействие на трафика на хора (2015) най-уязвими за целите на трудова експлоатация (просия и джебчийство) са децата на възраст от 6 до 13 години, а за целите на сексуалната експлоатация – от 13 до 18-годишна възраст.

Какво е трафик на хора?

Трафикът на хора е организирана криминална дейност, чиято цел е висока печалба чрез сексуална и трудова експлоатация. Трафикът на хора е криминализиран в Наказателния кодекс на България и включва транспортирането, прехвърлянето, укриването или приемането на хора, независимо от изразената от тях воля в пределите на страната или извън нея.

За жертвите трафикът на хора винаги е съпътстван от насилие, контрол, принуда и фалшиви обещания. За по-голямата част от обществото този проблем изглежда нереален или далечен от тях, но истината е, че това е една от най-големите опасности в България.

Трафикът на хора е съвременната форма на робство!

Трафикът на хора е една от най-сериозните форми на потъпкване на основните човешки права!

Определението за трафик на хора в българското законодателство е: „Трафик на хора“ е набирането, транспортирането, прехвърлянето, укриването или приемането на хора, независимо от изразената от тях воля, чрез използване на принуда, отвлечение, противозаконно лишаване от свобода, измама, злоупотреба с власт, злоупотреба с положение на зависимост или чрез даване, получаване или обещаване на облаги, за да се получи съгласието на лице, упражняващо контрол върху друго лице, когато се извършва с цел експлоатация (*Закон за борба с трафика на хора (2003 г.)*).

„Експлоатацията“ е противозаконно използване на хора за разврат, за отнемане на телесни органи, за осъществяване на принудителен труд, за поставяне в робство или в положение сходно с робството.

„Вътрешен трафик“ – трафик на хора в границите на страната. Жертвите биват набирани от икономически по-изостанали райони и транспортирани към по-развитите части на страната. В България вътрешен трафик има към пограничните райони и курортните комплекси.

„Международен трафик“ се осъществява чрез превеждане на жертвите през държавната граница и експлоатиране в друга страна. Съществуват страни на произход, транзит и крайна дестинация за жертвите на трафик на хора.

- *Страни на произход* – страните, от които се набират жертвите на трафик;
- *Страни на транзит* – страните, през които биват транспортирани жертвите на трафик;
- *Страни на крайна дестинация* – страните, в които жертвите биват експлоатирани.

България е основно страна на произход за жертви на трафик на хора и страна на транзит. Съществува тенденция страната ни да се превърне и в страна на крайна дестинация.

Важно!

Трафикът на хора е част от международната организирана престъпна дейност. Печалбите от трафик могат да се сравняват само с тези от незаконна търговия с оръжие и наркотици. Криминалните групировки действат чрез насилие и заплахи. В множеството от случаи, трафикантите отнемат личните документи на жертвите си.

Трафикираните хора (жени, деца, млади хора, други) в много случаи нямат избор и умения за разпознаване на злоупотребата и за противопоставяне, а също и доверие да потърсят защита от полицията. Те често биват заплашвани и лъгани, че полицаите в града са корумпирани и сътрудничат на трафикантите.

Причини за развитието на трафика на хора в България:

- социално-културни – неграмотност, разпад на морални ценности, расизъм и етническа дискриминация, влияние на медиите и интернет;
- икономически – бедност, неразвита икономика, безработица;
- психологически – наркотична зависимост, психически и сексуален тормоз;
- гео-политически – бежански потоци, международна организирана престъпност, географско положение.

Трафикът се случва най-често по един от начините:

- чрез агенции за набиране на хора за работа в страната или чужбина – в търсене на по-добър живот или по-добро заплащане, жертвите попадат в мрежите на трафикантите –

без необходимите документи за работа и без гаранции за заплащане и защита;

- чрез организирани пътувания в чужбина – примамени от безплатни пътувания извън страната, младите хора често се доверяват на трафикантите;
- чрез организиране на езикови и квалификационни курсове в страната и чужбина – в очите на жертвите това са добри възможности за квалификация и добре платена работа и живот в чужбина, което се използва умело от трафикантите;
- чрез организиране на срещи в страници за запознанства или брак в интернет – за жертвите често звучи примамливо запознанство или брак с партньори с добри финансови възможности, което умело се използва от трафикантите;
- чрез създаване на емоционална зависимост – трафикантът създава близка връзка с жертвата и възползвайки се от доверието ѝ, я извежда в друг град или в чужбина.

Предпоставки за уязвимост към трафика:

- липса на опит в пътуването в чужбина;
- липса на информация за живота в чужбина – трудностите и предизвикателства;
- нереалистични очаквания;
- липса на познания за българското и международното законодателство;
- липса на знания за основните права и институциите, които могат да ги защитят.

Рискови групи

Трафикантите безмилостно използват наивността и желанието на жертвите си за по-добър живот. Повечето от тях нямат добро образование, не знаят как да използват компютър и не говорят чужд език.

В каналите на трафик на хора може да попадне всеки човек. Има някои групи, които са особено застрашени и към които най-често е насочено вниманието на трафикантите:

Деца: децата са голяма рискова група, тъй като те все още нямат натрупан социален и емоционален опит, не могат да разпознават рисковите ситуации и следователно могат да бъдат лесно манипулирани.

Основни групи от деца, които биват въввлечени в трафик на хора са:

- деца от ромски произход, които са трафикирани в чужбина с цел джебчийство и просия;
- деца, отглеждани в домовете за настаняване на деца, лишени от родителска грижа – най-често те биват примамвани с обещания за по-добър живот в чужбина или в по-голям град в страната и там биват експлоатирани сексуално или трудово. Трафикантите се възползват от липсата на връзка със семейството на тези деца и нуждата им от близост и грижа. Много често трафикантите стават приятели на момичетата и така ги склоняват да работят за тях;
- деца на улицата;
- деца от проблемни семейства – това са деца, чиито родители нямат добра емоционална връзка с тях и не упражняват родителски контрол. Такива са и децата от семейства с домашно насилие. Проблемите в семейството ги карат да търсят разбиране и приемане на вън.

Млади хора: Привлечени най-вече чрез обещания за добре платена работа или обучение в чужбина. Тези млади хора стават най-често жертви на сексуална експлоатация, както и на трудова експлоатация.

Възрастни хора: Най-често хора, които са трайно безработни, търсят възможности за работа в големите градове в страната или в чужбина. Те се оказват принудени да работят при условия, близки до робските, при минимално заплащане и ниска хигиена на живот и труд.

Трафикираните обикновено нямат реална представа за ситуацията в чуждата държава. Те не знаят кой може да им предостави

помощ – дори медицинска. Не бива да се подценява и страхът, който те изпитват от трафикантите.

Последици за въвлечените в трафик хора

Всички жертви страдат от различна форма на депресия и травматично разстройство. Жените, които са експлоатирани сексуално, имат гинекологични заболявания. Някои от жертвите са заразени със сексуално-предавани инфекции, в т.ч. СПИН. Те свидетелстват, че често клиентите настояват за секс без презерватив. Повечето са със зависимост от наркотици, силни лекарства или алкохол. Голяма част от тях (най-често жени) са били жертви на домашно или сексуално насилие и преди трафика.

Съвети за предпазване от трафик

1. Проучете внимателно на фирмата/университета/лицето, при които отивате, като се свържете/информирате чрез институции, неправителствени организации, полиция, интернет, приятели или познати.
2. Погрижете се преди заминаване роднини и приятели да имат:
 - снимка и копие на паспорта на човека;
 - телефон и адрес в чужбина;
 - телефон и адрес на човека/организацията/работодателя/университета, където отивате;
 - координатите на посолството/консулството в страната, където отивате;
 - копие от договора за работа.
3. Съгласувайте с роднини и приятели сигнал/фраза/изречение, който ще бъде за спешни случаи, когато сте в беда.

В по-голямата част от случаите на трафик, трафикантите разрешават да се говори по телефона само веднъж-два пъти и то под зоркия им поглед, така че това би било много полезно и дори единствената крачка, която можете да предприемете в критичен момент.

Ето пример: „Имам много работа тук“... „или времето е много горещо“... „или намерих си страхотно гадже“. Когато изречете тези думи, гори и пред други хора, роднините/приятелите ще знаят, че сте в беда и ще могат да вземат мерки.

4. Проследете в предварителния ви договор да е указано:
 - кой е работодател;
 - къде точно ще работите;
 - какви са условията на работа/плащане/живеене;
 - какъв е срокът на договора.
5. Преди да заминете, се обадете на посолството в България на страната, в която отивате, и попитайте за актуални данни за условията на пребиваване на чужденци и работа там.
6. Вземете със себе си задължително координатите на българското посолство/консулство в страната, в която отивате. Пазете го на скрито място и знайте, че когато се чувствате застрашен/а може винаги да се свържете с тях.
7. Ако, за да отидете в дадена страна, е необходима виза, то тя винаги има определен срок. Трябва да проверите този срок и да знаете, че ако той изтече, докато все още сте в чужбина, може да имате неприятности.
8. Заучете и си запишете основни фрази на езика на страната, в която отивате.
9. В никакъв случай не давайте на никого документите си!
10. Ако се почувствате по някакъв начин застрашени в страната, в която се намирате в момента, непременно трябва да се свържете с:
 - българското посолство/консулство;
 - местната полиция;
 - местни, български или международни неправителствени организации;
 - роднини, приятели и познати.

11. Ако нямате достъп до телефон, помолете непознати хора за съдействие – да се обадят по телефона или да оставят съобщение в най-близкото полицейско управление. Трябва да дадете, по възможност, личните си данни (име, откъде сте) и къде се намирате, от какво сте заплашени, за да могат властите да бъдат максимално улеснени.
12. Не приемайте вещества/напитки от хора, които не познавате или от които се чувствате заплашени. Подхождайте с недоверие към нетипично или безпричинно обгрижване (черпене, подаръци, друго).

Как да помогнете на приятел в беда?

Ако имате съмнение, че Ваш приятел е попаднал в беда, независимо дали той е извън границите на страната или не, незабавно се свържете с полицията, неправителствени организации, роднини, приятели и познати, които могат да окажат съдействие. Поговорете със своя приятел, опитайте се да получите повече информация, вдъхнете му доверие, нека разбере, че сте на негова страна, защото в много от случаите жертвите на трафика на хора са заплашвани да не говорят какво се случва с тях, объркани са, обзети за от множество страхове, чувстват се виновни за случилото се, обзети са от гняв, чувстват се предадени, нямат доверие на никого, отчаяни са. Това са само част от емоциите, които жертвите могат да изпитват в момента. Вие трябва да проявите търпение и разбиране, ако наистина искате да помогнете.

В допълнителните материали е използвана информация от интернет и от различни публични източници, които са коректно описани в основното тяло на Методологията, секция „Използвана литература и полезни източници“.

Част IV.

Допълнителни материали,
предназначени за обучители
и специалисти,
които дават разширена
информация за особеностите
на работата с групите деца и
младежи, насоки за провеждане
на обучителни сесии и актуална
информация за нормативната
база в Република България по
въпросите, засягащи целевите
групи от млади хора,
включени в проекта

1. Стадиална теория за психосоциалното развитие на човека

Възрастта 14 – 18/20 години се характеризира с постепенно придобиване на личностова автономност, развитие на когнитивни умения, свързани с абстрактно мислене, придобиване на умения за мислене в перспектива и с изграждане на т.нар. идентичност, която е ключова за по-нататъшното здраво развитие на индивида.

Идентичност може да се определи като индивидуалното разбиране на човека за самия себе си, изградената от него специфична съвкупност от емоции, мисли, представи, образи, усещания, възприятия, мотиви, спомени и пр. Именно чрез тази, по-скоро усетима, отколкото видима, цялост ние присъстваме като уникални личности, общности, етноси, нации, държави или култури в света, в който живеем и който изграждаме.

В началото на 50-те години на XX век американският психоаналитик Ерик Ериксън предлага цялостна концепция за човешкото развитие и произхода на идентичността (Ериксън, 1996).

Откъде тръгва Ериксън?

Според психоаналитичната гледна точка, създадена в началото на XX век, детството има определяща роля за оформянето на човека като личност. Неговото развитие до голяма степен приключва през юношеството като „раните“ (травмите), които човек получава в най-ранните години от живота си, определят неговия характер като възрастен.

От друга страна, човешкото съществуване се разглежда като движено и силно зависимо от импулсивна нагонна енергия (либидо). Вътрешните импулси (нагони) се разделят на **съзидателни** – стремеж към удоволствие и възпроизводство, и **разрушаващи** – стремеж към рушене и смърт. Импулсите не могат да бъдат задоволени по

друг начин, освен чрез пряко взаимодействие с хората, с реалността. Именно при срещата с реалността, когато човек разбира, че не всички неговии желания са желателни от другите или изпълними, се получават раните в психичния живот на човека. Детството е перриодът, когато тези събития са най-много, най-болезнени, защото човекът няма тази сила и вяра в себе си, за да може самостоятелно да ги преодолее или осмисли в положителна светлина.

Какво е новото, което Въвежда Ериксън?

Ериксън работи в областта на т. нар. Его-психология. Отличителна черта на това направление е, че поставя ударение върху осъзнатата част от човешката личност, върху този механизъм в нея, който отговаря за връзката ѝ със средата – върху Аз-а (т. нар. „его“) на личността, а не върху неосъзнатите нагони (подобно на традиционната психоанализа или само върху въздействието на външните стимули върху човешкото поведение). Аз-ът въвежда реалността в преживяванията и търси баланс между вътрешните хаотични нагони и външните изисквания. Балансът е индивидуалното поведение.

Ериксън описва един процес на Его-развитие, който се дели на 8 стадия. Всеки *стадий* обхваща фиксиран възрастов период, определящ се от водещ телесен орган, и кръг на хора, взаимодействието с които е най-важно за развитието на индивида през този възрастов период. Всеки стадий се характеризира и с *психосоциална криза*. Терминът „психосоциална криза“ не носи значението на неизбежна болестотворна катастрофа, а по-скоро се приема като необходима повратна точка, когато развитието трябва да поеме по един или друг път, обединявайки ресурсите на натрупания досега опит с възможностите за подобряване и разгръщане на собствения потенциал. От тази гледна точка на всеки възрастов стадий индивидът трябва да се справи със специфична психосоциална криза, породена от напреженията, които възникват между индивидуалните импулси и желания, и изискванията на културата. Въпросът е дали Аз-ът ще бъде достатъчно силен, за да обедини изискванията на телесното израстване, психичните съдържания и обществените модели. Тези изисквания се виждат като *определени задачи на развитието*, които индивидът на определена възраст трябва да реши. Последователното успешно решаване на всяка от осемте психосоциални кризи в

жизнения път на човека води до засилване на Аз-а (его-то) и до развитие на нова „психосоциална сила“ благодарение на това, че открива нови значения и компетентности за себе си и за значимите други. Ако една криза не се реши успешно във възрастово благоприятното време, то тя може да бъде решена в друг етап от живота. От друга страна, дори положително решена на определен момент от живота, тя може да се появи през друг жизнен стадий с различно проявление. Всяка криза съществува в някаква форма преди и след като настъпи нейното решително и критично време.

В подрастването най-важно е решението на конфликта „идентичност срещу ролева неопределеност“. Според Ерик Ериксън идентичността е в ядрото както на индивидуалността, така и на културата и общността, чиято част е тази индивидуалност. От тази гледна точка най-общото определение за идентичност е: чувство за себепринадлежност и непрекъснатост – да бъдеш, да разпознаваш и определяш себе си във всички измерения на времето и пространството.

Как се разглежда развитието през различните стадии?

Таблица 1 (Ериксън, 1996) дава кратко описание на възрастовите стадии чрез основните понятия.

Таблица 1

Стадий (възраст)	Психо-социална криза	Взаимодействие	Самоопределение	Психо-социална сила	Задачи на развитието
Младенчество – орално-сензорен стадий 0 – 1,5 години	доверие/недоверие	майкама	„Аз съм това, което ми се дава.“	Надежда – трайната вяра в достижимостта на първичните желания въпреки гнева и яростта, предизвикани от зависимостта	да се научи да ходи; да поема твърди храни; да се свързва емоционално с хората; да разпознава майка си и като отделен цялостен обект

Стадий (възраст)	Психосоциална криза	Взаимодействия	Самоопределение	Психосоциална сила	Задачи на развитието
Ранно детство – анален стадий 1,5 – 3 години	автономия/срам, съмнение	родителите	„Аз съм това, което желая да бъда.“	Воля – твърдата решимост да се упражнява свободен избор въпреки неизбежните преживявания на срам, съмнение и известна ярост поради това, че си контролиран от другите	да започне да възприема тялото си като една цялост; да се научи да контролира тялото си, телесното отделяне; учене на хигиена; да различава половете; да се свързва емоционално с повече хора; да говори;
Възраст на играта – фалически стадий 3 – 5 години	криза – приемачество и вина (неадекватност)	семеяството, връстниците	„Аз съм това, което мога да си представя.“	Цел – способността да преследваш значими цели, ръководен от съвестта, а не парализиращото чувство на вина и страха от наказание	да играе; да учи роли, да осъзнае първите забрани и правила, развитието на аз-образа; да поема риск и отговорност;
Училищна възраст – латентен стадий 6 –14 години	умение и недостатъчност (креативност и комплекс за малоценност)	училището, общността	„Аз съм това, което научавам.“	Компетентност – свободното упражняване на сръчността и интелигентността при изпълнението на сериозни задачи	да експериментира със сътрудничество и конкуренция; да установява връзки с връстници; нагласи към групи; независимост; морал; да трупачеленасочено знания;

1. Стадиална теория за психо-социалното развитие на човека

Стадий (Възраст)	Психо-социална криза	Взаимодействие	Самоопределение	Психо-социална сила	Задачи на развитието
Юношество – генитален стадий 14 – 20 години	идентичност/ дифузия, обвъркване на идентичността и ролите	нацията	„Аз съм това, което се самоопределям.“	Вярност – способността да се поддържа свободно приетата преданост, въпреки неизбежните противоречия на ценностните системи	да може да направи от живота си разказ; да постигне лична независимост; да определи собствена система ценности; да свикне със собственото несвършенство; да поеме отговорност за личния жизнен план;
Ранна зрелост 20 – 35 години	интимност/ изолация	общността, нацията	„Аз съм това, което обичам.“	Любов – взаимност на предаността, по-силна от антагонизмите на разделителната функция	създаване на собствено семейство – умения за обвързване и съжителство; избор и начало на кариера; намиране на сродна социална група – поемане на гражданска отговорност;
Зрелост 35 – 65 години	генеративност, продуктивност, създаване, творчество/	свещтът, нациятаобщността	„Аз съм това, което създавам.“	Грижа – разширяващото се безпокойство и загриженост за това, което е било породено от любов, необходимост	подпомагане на децата да поемат живота си сами; свързване със съпруга като с личност; приспособяване към потребностите и нарастващата;

Стадий (възраст)	Психосоциална криза	Взаимодействия	Самоопределение	Психосоциална сила	Задачи на развитието
	стагнация, застои			или случайност, благополучието на създаденото, създаващото се и това, което може да бъде създадено	зависимост на остаряващите родители и към физиологичните изисквания на зрелостта; периодична оценка на постигнатото; установяване на жизнен стандарт;
Старост 65 – ? години	интегритет/Отвращение, отчаяние	вселената, нацията, общността	„Аз съм това, което ме надживява.“	<u>Мъдрост</u> – безпристрастната и все пак активна ангажираност с живота пред лицето на смъртта	приспособяване към намаляващата физическа сила и здраве, към различен икономически стандарт, към смъртта на брачния партньор и хората от собствената възрастова група; постигане на удовлетворяваща представа за собствения живот;

1. Младенческа възраст – за опознаване на света основни са очите, ръцете и устата. Най-важен човек, с когото се осъществява контакт, е майката. Детето общува чрез мимики – усмивка, поглед и т.н. – и усещания. От особено значение е избягването на ограничението в усещанията на детето – сензорна депривация. Усещанията са предпоставка за развитие на мозъка. Ако детето е било отглеждано в условия на емоционална депривация – майката не е отвърщала на

усмивката му с усмивка например – детето се затваря в себе си и проявява повишена агресивност към света, затруднява се овладяването на езика. Речта се ражда в лоното на положителната емоция. Психосоциалната криза е: да се довериш ли на този непознат свят или не? За да се развие базисно доверие към света е необходимо действията на майката спрямо детето да са предсказуеми, постоянни и уверени. Липсата на това доверие е предпоставка за риск от развиването на зависимост към хора и вещества в по-късните етапи от живота. Видимият резултат за развиване на доверие е спокойното състояние на детето, когато майката е извън неговото полезрение.

2. Ранно детство – детето започва да възприема тялото си като едно цяло. Системата, чрез която става това, е отделителната. Нужно е да се развие контрол над нейната дейност. Това е периодът на „борбата за гърнето“. Дилемата е „да задържа или да пусна“. Това се вижда и в начина, по който детето общува със света. Интересни са предметите, а не човекът, който стои зад тях. Често детето се обгражда с излишни предмети, които са „мои!“. Те се възприемат като част от собствената личност и отнемането им предизвиква гняв. Даването и поемането на предмети – така детето контактува с другите. Другите са майката и бащата. Костно-мускулната система укрепва и детето започва да ходи – първата независима крачка. Това е най-голямото постижение за възрастта и то определя кризата – автономия срещу срам, съмнение. Преведено на езика на детето означава – мога ли да ходя на собствените си крака или не. Срамът идва от усещането, че е видимо, изложено на показ. Всяко действие на детето трябва да бъде забелязано и приемано с одобрение. Съмнението е усещането, че имаш лице и гръб – носиш нещо, което е добре да се види и нещо, което не се знае дали е добре да се види. Детето започва да забелязва връстниците си, но общуването с тях е най-често, като взаимно се гразнят. То подчертава, че има други, които правят разни неща по-добре от него. В този период се крие опасност, детето да започне да се самоотрича. Последниците са една отрицателна идентичност – Аз-лошият: да руши от отчаяние, че не може да се свърже с другите. Положителният край на периода се отбелязва с осъзнаване на себе си като източник на собствените

действия. Появява се личното местоимение АЗ, когато детето говори за себе си.

3. Възраст на играта – основен интерес представлява собственият полов орган. Детето става прекалено дръзко и осмеляващо си съществуване. Получило своята свобода през предишния период, сега то започва да открива нейните предели – възможност и граници. Втурва се във всички сфери – пита, пипа, чути и прочие. Всяко нещо става цел, която трябва да бъде достигната. Така детето развива увереност в собствените си сили. Играта прави разминаванията между „искам“ и „мога“ поносими за крехкото самоуважение на детето. Тя обединява реално и нереално и това, което ръката не може да достигне, въображението може да постигне. Това е възрастта на въображението – самоутвърждаване чрез прескачане на всякакви граници. Връстниците стават главни хора, с които се общува. Възрастният е важен, но нещо му липсва – просто не е дете. За да бъде харесан, приет и послушан, той трябва да носи в себе си нещо от приказките. Иначе на възрастния ще му бъде доста трудно да привлече детето към някаква съвместна дейност. Психосоциалната криза е „инициатива срещу чувство на вина“. Положителният изход е да развие в себе си способност да поема инициатива, за рискува и да може да поема отговорността за своите действия. Ако се развие чувство на вина (ограничаване на действията, насаждане на мисълта, че си лош, неспособен и т.н. чрез обвинения от една ядосана на счупената ваза майка например), се наблюдава едно пасивно дете, което не се стреми към достижения, което е недоволено от себе си, защото мечтае за определени цели, но не прави опит да ги постигне. Детето става саморазрушително – самообвинява и самонаказва. Положителният изход е дете, което е открило, на кого от възрастните иска да прилича, но е независимо в действията си от него.

4. Училищен период – придобитата на предишния стадий степен на независимост – да си поставяш цели и да ги постигаш – тук се развива, като се отделят реално достижимите от въображаемите цели. Основната задача е натрупване на знания и самоопределение като знаещ и можещ индивид. Сферата на общуване рязко се разши-

рява. Интерес представляват преди всичко предметите, инструментите, които навлизат с тези нови хора и с училището. Кризата е между възможността да усвоиш всички новости чрез прилежание и трудолюбие или да се почувстваш малоценен пред тяхната сложност и непостижимост. За да премине успешно детето през този стадий, за да не се загуби сред този нов голям и сложен свят, е необходимо да се подчертава неговата индивидуалност, уникалност, да се зачита индивидуалният език, чрез който то общува със средата. Към края на периода е важно болезнените уроци, които получава, да не са пред очите на другите. Да не се засрамва или поучава пред връстниците, особено пред тези от другия пол. Самоопределението е: „Аз съм това, което мога да правя, за да се справям със заобикалящия ме свят.“

Юношество – криза на идентичността. Индивидът трябва да обедини в едно цяло всички предишни нива на идентичност – доверие, свобода, мощ на въображението – самоутвърждаване с всички средства, усърдие – умение да различава реално постижимото от недостижимото, но като не губи вяра, че и то е постижимо. Стремешът е да изгради един мит за себе си – да обобщи миналото си, да каже кой е сега и да определи, какво ще прави в бъдеще.

„Да се постигне идентичност“ означава човек да има реалистична представа за себе си – кой съм аз, какво мога, как ме възприемат околните. Идентичността се преживява като усещане за добруване – че си у дома, в собственото си тяло, че знаеш, къде отиваш и вътрешна убеденост, че очакваното признание от важните за теб хора ще бъде получено. Така личностите със силна идентичност признават свързаността си с другите за тях свързването с другите не предизвиква страха, че ще се загубиш в другия“ и своята уникалност. Промените и постиженията в този природен стремеж към търсене на собствената цялост, ценност и перспектива в живота представляват според Ерик Ериксън ядрото на процеса за личностно развитие, в което юношеството заема централно място. Именно в тази възраст (“криза на идентичността“) в процеса на пробване на различни роли, приемане и оспорване на съществуващите авторитетни гледни точки в културата, юношата развива цялостен и верен образ за себе си и постига автономна позиция в обществото.

Позитивното решение на конфликта е съзнателно самоопределение спрямо въпроса – кой бях, съм и ще бъда аз? – убеждението, че учи ефективни стъпки към достижимо бъдеще; че сам избира своята личност в рамките на социалната реалност; преживяването на себе си като неразделна цялост във времето, пространството и реалността. Нездравословното решение е объркване, отбягване или преждевременно отговаряне на този въпрос. Положителният изход води до постигането на нова жизнена сила – върност (способност да се запазва лоялност свободно и независимо от противоречията в ценностните системи). Тази промяна е необходима за развитието на толерантност при справянето с вътрешните и външните конфликти, предпазва от неблагоприятията и огорченията и примирява конфликтите и противоречията, които съпътстват жизнения път на човека в модерните общества.

5. Ранна зрелост – определяща е кризата интимност срещу изолация. Интимността е психосоциална зависимост. Включва сексуална близост, която не се свежда само до постигане на оргазъм. Включва още способността да напуснеш пределите на собствения Аз и да се отъждествиш с Аз-а на друг човек. Другият полюс е изолацията, поддържане на емоционална дистанция с другите, поради осъзнатия и не страх да не се изгубиш в другия, както и поради опасението, че ако се разкриеш, другите ще открият, че няма какво да харесат в теб. Човек сякаш развива противоположни качества на тези, които е изтласкал – агресивното поведение се обяснява с добронамерена цел, например. Идеалът за тази възраст е съчетанието между любов и работа. Личността се оформя в обществото чрез своето професионално самоопределение.

6. Зрелост – самоутвърждаване преди всичко чрез професията. Човек започва да осъзнава своята относителност и крайност. Започва да допуска, че част от усилията са предназначени за следващото поколение. Развива се грижата за сътвореното като основна добродетел и сила за справяне. Кризата е около конфликта „продуктивност срещу застой“. Продуктивността е едновременно създаване и насочване на новото поколение. Застоят се характеризира чрез склонността да

се възприемаш като единствен, неповторим и незаменим във всички сфери на живота; в това да виждаш причините за своите несполуки единствено и само във външните обстоятелства; да се превърнеш в глезено дете на самия себе си; в псевдоинтимност, която води до преживявания на скука и празнота. Важно е възприемането на партньорите в общуването като цялостни личности.

7. Старост – приемам ли своята личност такава, каквато сам я създадох или не? Успях ли да слея реално с идеално Аз? Това ли беше пътят, който трябваше и можех да извървя? Болезнени въпроси, чийто отговор често е инфаркт. Резултат от неприемането на „детронацията“ в повечето сфери на живота. Остаряващите хора имат повишена необходимост да общуват с другите. Често демонстрират недоволство от новото поколение като косвен израз на вътрешното неудовлетворение от себе си. И на страха от смъртта. Силата, която помага да се преодолее този страх, и отчаянието, което той поражда, е мъдростта – осъзната духовна свобода – освободеност от страсти и амбиции; удовлетворение да наблюдаваш събития, в които самия ти не участваш; отдаване на индивидуални склонности, доколкото физическите сили позволяват. Това е възрастта според Ериксън на политическата активност, на грижата за бъдещето на цялото човечество. Пълното сливане на Аз-а със света позволява на стария човек, независимо от неизбежната перспектива на смъртта, да посрещне края с вярата: „Моят живот си струваше!“

Заклучение

Всяка социокултурна общност има за цел да изгради в по-голямата част от членовете си това, което Ерик Ериксън нарича „силно Его“, т.е. един център „достатъчно устойчив и гъвкав, за да примирява неизбежните противоречия в която и да е човешка организация“. В тази поредица от мисли се открива и тъжната истина, че в всяка човешка система, основана на доминирането и изключването на своите индивиди, потиснатите и изключените „подсъзнателно приемат образа на злото, което са накарани на олицетворяват от

тези, които ги доминират“. Всяка култура е загрижена да събере представите си, идеалите за света и човека в различни модели, които представят определен тип поведение. В тяхното предаване на децата е същността на процеса на обучение и възпитание. Колкото една култура разглежда детето като недоразвит възрастен, толкова повече детето ще бъде поставяно в ситуации на пряко или косвено насилие над неговата индивидуалност, за да може то да влезе в тези модели, в доминиращите традиционни определения за добро и лошо. В подобен тип култури насилието е негласно узаконено и механизмите за въграждане в общността до голяма степен потушават гласа на собственото Аз, на емоции като гняв, обида, чувство за пренебрежнатост и пр.

2. Полезни игрови техники, които могат да се използват при обучение на специалисти и при групова работа с младежите

Материалът дава идеи за игрови техники, които могат да се използват в различни етапи от груповата обучителна работа.

Игри за запознаване

„Любим герой от литературно произведение“

Всеки участник пише на картон името на любим литературен герой. След това всички избират по едно от написаните имена на герои (този, който им харесва най-много) и така се групират по двойки, тройки в зависимост от предпочитанията си. Споделят в голяма група защо са направили избора, какви са качества на двамата герои – своя и избрания, които харесва.

„Вълшебната торба“

Водещият приканва участниците да оставят в торбата един свой предмет, който винаги носят със себе си. Всеки изтегля предмет и измисля разказ за предмета и човека, на когото може би принадлежи този предмет (без да го свързва с конкретен присъстващ). Накрая притежателите на вещите се представят и споделят как им е харесала историята.

„Запознанство“

Водещият задава на участниците да се представят с три свои характеристики: 1. Едно мое положително качество; 2. Едно мое негативно качество (нещо, което не си одобрявам); 3. Нещо интересно за мен (хоби, интереси, занимания през свободното време или каквото участникът желае да сподели с голямата група).

„Сподели мечта“

Участниците се разделят по двойки. Задачата е за 5 минути да поговорят помежду си, и да се представят и да споделят своя мечта, независимо от каква област и в каква насока. След това всеки представя партньора си – как се казва, къде учи/работи, в каква роля е на това обучение, за какво мечтае.

„Познай кой е на снимката“

Участниците се молят да донесат своя снимка от детството (предварително това се договаря). Играта се провежда, като всеки избира произволна снимка и се опитва да разкаже за детето на снимката, първо за момента, когато снимката е направена, и след това за бъдещето (настоящия момент), например какъв човек е станало това дете, какво обича да прави, какво не обича, какво работи, какви интереси има и пр. Накрая се прави опит да се познае човекът на снимката. Той споделя дали е вярно това, което е направено като предположение.

Игри за раздвижване

„Принцове, принцеси, слуги и коне“

Участниците се разделят на четири групи и играят една от четирите роли. Всеки път, когато се спомене името на техния герой те изпълняват следните неща: принцовете се покланят, принцесите правят реверанс, слугите свалят шапка, а конете цвилят. Обучите-

лят разказва все по-забързано, а участниците трябва да изпълняват своите задачи все по-концентрирано.

„Месене на хляб“

Участниците се подреждат един срещу друг. Всяка двойка демонстрира с движение действие от правенето на хляб. Предварително се уточняват действията. Прави се последователно и все по-бързо.

„Да се раздвижим“

Участниците са разделени по двойки. Единият е седнал на стол, а другият е прав, като пази седналия да не стане. Водещият само с поглед посочва някого от участниците, сигнали на столовете, който трябва да стане бързо. Ако този, който е прав, не успее да го хване навреме, губи и застава на мястото на водещия.

„Разходка на доверието“

Участниците са разделени по двойки, единият е със затворени очи. Човекът с отворени очи води „слепец“, като в началото може да го придържа. Водещият определя маршрута и казва кога да се спре придържането. Двойките си разменят ролята на водещ и слепец. Споделят в голяма група, в коя роля им е по-лесно, по-трудно.

(В ролята на помагачи сме в ситуацията да водим, родителите са водени от нас, доверяват ни се...или не ни се доверяват...).

„Пясъчна буря“

Всички застават в кръг. Водещият започва и „изпраца“ едно движение надясно; това движение пътува по кръга назад до водещия, който след това изпраца ново движение. Всеки изпълнява предходното движение, докато до него не пристигне новото. Движенията, които водещият изпраца в кръга, могат да бъдат: 1. кръгово разтриване на дланите; 2. щракане с пръсти; 3. пляскане с ръце; 4. едновременно пляскане с ръце и тупкане с крака; 5. триене на дланите; 6. хващане на човека отдясно за ръката в тишина и спускане на ръката покрай тялото. С лек поклон: Благодаря на всички и довиждане!

„Развален телефон“

Участниците са сигнали. Първият участник тихо казва дума на ухото на втория, вторият я казва на третия и така до края.

Последният казва думата, която е чул. Сравнява се с тази, която е казал първият участник. Може да се направи няколко пъти.

„Двама са малко, трима са много“

В стаята са поставени столове – с един по малко, отколкото са участниците. Всички участници се движат и при даден сигнал се опитват да седнат на стол. Участникът, останал без място – отпада. На следващия етап столовете са с още един по-малко и така, докато не остане един победител.

Игри за екипно взаимодействие

„Заедно“

Участниците застават близо един до друг в кръг, като пръчица/молив поставена между показалците на съседи, отляво и отдясно. Водещият дава инструкции на участниците: вдигнете ръцете бавно нагоре, свалете надолу, клякнете, придвижете се вляво, придвижете се надясно. Целта е пръчиците между пръстите на участниците да не паднат и да не се разваля образуваният от тях кръг.

„Сляпа подкрепа“

Участниците се разделят по двойки. Единият завързва очите си с кърпа (влиза в ролята на сляп човек), другият подава ръката си за да го хване „слепият“ под ръка, и започва да го води покрай предварително подготвени препятствия. Вървейки, водачът обяснява какво е препятствието, как ще се преодолее. Например: „Пред нас има кошче за боклук, ще го заобиколим отдясно; сега вървим напред, пред нас няма препятствия; сега ще завием надясно, за да стигнем до прозореца; ето го прозорецът, протегни ръце напред, за да го докоснеш и т.н.“. После партньорите си сменят местата. В края на играта питаме за усещането да не виждаш и да разчиташ друг да върши нещата вместо теб, но с твоето тяло. Пренасяме изводите към децата с проблеми.

„Абигейл“

Участниците се разделят на групи. Прочита се историята. Загачата на групите е да оценят поведението на героите в скала от 0 до 4, като 0 е най-зле, а 4 – най-добре. Ето и историята:

„Абигейл обича Том, който живее от другата страна на реката. Наводнение унищожава всички мостове по реката. Останала е само

лодка на Синбад. Абигейл моли Синбад да я преведе през реката. Синбад приема, но при условие, че преди това Абигейл преспи с него. Абигейл не знае какво да прави, и отива да търси съвет от майка си. Майка ѝ казва, че това е решение на Абигейл и тя не иска да ѝ се намесва. Абигейл преспива със Синбад, който след това я прекарва през реката. Когато най-сетне намира Том, Абигейл му разказва за случилото се. Том я отблъсква. Недалеч от къщата на Том Абигейл среща най-добрия му приятел – Джон, и му разказва всичко. Джон удря Том заради начина, по който е постъпил с Абигейл, и си тръгва с нея.

Въпроси за обсъждане с цялата група: Как оценихте поведението на героите? Кое беше определящото при оценяването? Успяхте ли да достигнете до един общ списък? Какво беше най-трудно?

Игра „Да нарисуваме обща картина – превозно средство“

Цел на играта е повишаване чувствителността към общуването в групата и работа в екип. Всички участници рисуват обща картина – превозно средство, което олицетворява тяхната обща работа. Всеки от участниците рисува детайл от картината, който отразява собственото виждане за ролята си в групата. След приключване на рисунката всеки може да сподели как се чувства и как е свързал детайла, който е нарисувал със специалността си и мястото си в групата.

Други игри

„Какво и как разбирам?“

Участниците трябва да затворят очи и да откъснат крайчетата на бял лист, който сгъват по инструкцията на водещия. След като отворят очи, се оказва, че всеки лист изглежда по различен начин. Играта може да се направи и с рисунка. Водещият дава устни указания, моливът да се движи в различни посоки с цел – да се получи къща, квадрат или нещо друго, което той самият рисува, но което участниците не виждат, защото са с гръб към него. След това се съпоставят рисунките на всички и се дискутира.

„Моето дете“

Участниците затварят очи и си представят своето дете. В ситуация, в която те не могат да се грижат за него, какви биха би

ли техните представи за мястото, начина на грижа към детето и отношението към тях? Споделят опит.

„Портрет на моята работа“

Всеки си записва – Какво ми харесва в това, което правя/работя по отношение на детето? Как мислиш, че детето/децата виждат твоята работа? Какво мислят колегите ти за твоята работа? – след това в малки групи обсъждат.

„Спаси яйцето“

Участниците се разделят на групи. Всяка група получава по едно яйце, както и достъп до материали, за да го опакова. Задача – да се опакова яйцето така че при хвърляне от високо, например да не се счупи.

„Барометър на настроението „

Помолете участниците да поставят цветно листче на начертани на флипчарт концентрични кръгове с оценки от 1 до 6, за да отговорят на въпроса как се чувстват, като 6 е най-зле, а 1 отлично.

„Верига от думи“

Първият участник казва дума, а следващият продължава с друга дума, която започва с последната ѝ буква. Играе се, докато се изредят всички участници или докато решите, че са се забавлявали достатъчно.

„Фантазия“

На всеки фотос има картина, част от която е закрита. Без да я виждат цялата, участниците отговарят в малка група на въпроса какво виждат, какво правят хората, какви са те и т.н. След това предположенията им се поставят в голяма група. Откриват се закритите части и се сравняват с догадките. Дискусията относно наблюдението.

„Как слушам?“

Двама доброволци излизат от помещението, докато останалите се договарят какво ще правят като „слушатели“. Тъй като участниците вече се познават, те могат да предложат „доброволци“, за които смятат, че ще бъдат добри в тази роля. Ако никой не желае да бъде доброволец, учителите поемат ролята. Всички трябва да

бъдат предупредени, че се касае за дейност, а не за игра, тъй че да не се отпускат и да се придържат към упътването.

I. Вариант: След като учителят обясни на слушателите какво ще правят в първия вариант на дейността, доброволецът-разказвач влиза, сяда и учителят го моли да разкаже колко забавно е прекарал уикенда със семейството си или нещо друго интересно. Слушателите, всеки по свой начин, проявяват незаинтересованост и липса на внимание към това, което доброволецът-разказвач говори (гледат в друга посока, чистят си ноктите, прозяват се, покашлят, тананикат си, гледат си часовника, озъртат се насам-натам, стават, говорят си със съседа и др.). След няколко минути играта се прекратява и всички с ръкопляскане благодарят на разказвача за положеното усилие.

II. Вариант: Учителят обяснява на слушателите какво трябва да правят влиза вторият доброволец. Водещият го моли да сподели някой от своите проблеми. Слушателите го прекъсват – питат го „защо?“; някои го съветва какво би трябвало да направи, друг го критикува – какво не е трябвало да прави; на трети проблемът им изглежда несериозен, четвърти го омаловажава; пети дава лоши прогнози; има и такъв, който обръща разговора към себе си (при мен стана още по-лошо, аз пък направих...). Накратко, разказвачът не получава възможност да сподели какво го мъчи. След няколко минути играта се прекратява и всички с ръкопляскане благодарят на разказвача за положеното усилие.

Водещият слага плакат със следващата таблица или пък я рисува върху флипчарта.

	Ситуация А	Ситуация Б
Поведение на слушателите		
Как се чувства говорещият?		
Какво отношение е това?		

Накрая водещият обобщава кои са полезните умения за активно слушане.

3. Психологически особености и насоки за работа с деца и младежи, преживели насилие и загуби

Проблеми на идентификацията

Много често хората, работещи с деца, си задават въпроса: това истина ли е? Тъй като помагащият пречупва разказа на клиента си през своя собствен опит, той може да започне с недоверие да се пита: може ли тази история да е истина, като се има предвид, че оцелелият разказва такива екстремни преживявания в детайли или по един равен, неемоционален и дистанциран начин, или с прекомерна драма. Всъщност слушането на историите на оцелели и съпричастността към болката, която е причинена на този човек, означава да се стигне до шокиращото осъзнаване на това, което човешките същества са способни да вършат при определени условия. С няколко прости думи, войната, negliжирането, системното насилие са „нещо, което е прекалено много“: твърде много наказание, твърде много болка, прекалено пренебрежение. Докато се опитва да помогне може да се окаже, че действа като съдия, осъждайки като прекалени преживяванията, за които слуша. Правилното разпознаване и назоваване на преживяното с думи на е от решаващо значение, тъй като позволява да се предвидят подходящи интервенции и да се валидира опитът на въпросния оцелял. Вярата на слушащия, че това, което чува със сигурност е „прекалено много“, за да може някой да мине през него, може да доведе до съществени последици за всички заинтересовани, тъй като се отразява на ефективната оценка на краткосрочните и дългосрочните нужди на клиента.

Развенчаване на мита за добрите и лошите

Една голяма част от младежите бежанци и от децата, настанени в услуги, са преживели насилие върху себе си – изоставяне, физическо, емоционално и/или сексуално насилие, системен тормоз. Често са предавани и ограбвани от хора, на които са вярвали, или са „заплатили“ оцеляването си с изтърпяване на целенасочено системно насилие или злоупотреба (например склоняване към проституция, побои и пр.).

Взаимодействието с оцелелите от война, мъчения и системно насилие предизвиква определени защитни механизми у работещите с тях, вследствие на болезнено осъзнаване на огромното страдание. Един от начините човек да се защити е да опрости или омаловажи целия процес и например да възприеме участващите в тези ситуации като само добри или само лоши.

Осъзнаването на това опростяване като защита пред преживаната болка е важно, за да могат специалистите, които влизат в контакт с децата и младежите, преживели насилие, да се опитат да разберат техните преживявания и разкази и да им помогнат да изградят своя собствена стратегия за оцеляване.

Какво е специфичното при хора, преживели дълбоки, сериозни травми?

Думата „счупен“ се използва от насилниците, за да опише състоянието, до което мъченията трябва да доведат жертвата. Но същата дума се използва и от оцелелите, за да се опише как те се чувстват засегнати от насилието, особено дългосрочните последици от тази „биографична фрактура“ на индивида. Преживелите системно насилие винаги ще виждат този опит като критична точка. Животът ще бъде описван като „преди“ и „след това“. Биографията на индивида ще се възприема като „счупена“ в този момент. Твърдения като „Аз вече не съм това, което съм бил“ или „Изглежда, че не мога да открия себе си вече“ обикновено се чуват дори години след събитието.

При работа с деца/младежи в институции, които имат предизвикателно поведение, често се открива едно критично събитие, което ги е променило изцяло, като травмата от това събитие

съзнателно или не определя непредсказуемото предизвикателно поведение.

Това, което липсва, е чувство за цел и посока, вътрешна и успокояваща основа на доверие и увереност в определена идентичност или чувство за себе си. Само бабен, постепенен процес на изцеление и възстановяване, който обикновено трае години, ще доведе до повторно цялостно изграждане на живота на травмирания. Скърбенето при загуби, като например смърт на близък човек, обикновено се разглежда като последователен, поетапен процес, част от колективния опит, който спонтанно преминава след разумен период от време.

В сравнение с други травмиращи загуби, масивните или екстремните загуби, свързани с война, системно насилие и прочее, означават, че индивидът може би ще преживее „необичаен“ процес на възстановяване. Жертвите са дълбоко засегнати и може да не са в състояние да намерят социално приемлив начин за справяне с травмата. В резултат на това могат да се случат вариации или изкривявания на нормалния процес на скръб и не е задължително да се очаква обичайната самостоятелна тенденция към спонтанно разрешаване.

Какви фактори повлияват възстановяването?

Като се има предвид, че това са „крайни“ ситуации; всички, които са преживели това, са податливи към различни краткосрочни и дългосрочни последици. Съществуват обаче фактори, които увеличават уязвимостта спрямо дългосрочни последици и други, които подпомагат устояването. Тези фактори включват индивидуални характеристики като възраст, пол, личност, психиатрична история, образование, заетост, социална мрежа и т. н. Други фактори са свързани със самия травмиращ процес: вида, степеня и обстоятелствата, при които се е извършвало насилието.

От решаващо значение е политическата, социално-културна и икономическа среда, в която се е състояло насилието, както и характеристиките на новата приемаща общност, в която оцелелите са се преселили. Например, приемат ли се бежанците, има ли възможности за повторно вливане в местното общество, оцелелите третират ли се хуманно, до каква степен все още съществуват преследвания

и т.н. Само задълбочена оценка на тези фактори ще даде възможност на членовете на общността да бъдат включени в процеса на реинтеграция на пострадалия в социалния живот на тази общност.

Кога болката се превръща в болест?

В резултат на действието на комбинация от фактори, описани по-горе, някои оцелели се разболяват и имат психиатрични оплаквания. Някои деца развиват т.нар. психотична криза – загубват връзка с реалността и имат нужда от спешна психиатрична помощ¹.

Как да разберем кога тъгуването, причинено от големите и неочаквани загуби, се превръща в болест? Това се случва, когато:

- продължава твърде дълго,
- интензивността е по-голяма от очакваното,
- е придружено от други симптоми (депресивност, безсъние, неспособност да се адаптира и функционира, раздразнителност, ретроспекции, постоянно безпокойство).

Ако на оцелелия е предложено съпричастно, без осъждане, разбиране, което позволява „вентилация“ на натрупаните преживявания и въпреки това симптомите продължават да се проявяват след разумен период от време, тогава травмираният трябва да бъде пренасочен към други специалисти (психиатър, психолог) за оценка.

Обичайните диагнози са посттравматично стресово разстройство (PTSD), депресия и нарушения в адаптацията. Често се откриват и други съпътстващи разстройства. Процесът на възстановяване е дълъг.

Важно е в терапевтичния процес терапевтиращите да са сензитивни към специалните нужди на оцелелите независимо, че терапевтът и оцелелият не са от една и съща култура това не изключва способността на терапевта да „разбере“ през какво е минал клиентът му.

¹ Повече информация за подобни кризи и справянето с тях може да намерите в учебник по тази тема – <https://childprotectionhub.adobeconnect.com/py7msvm2xudp/>.

Особено важно е да се говори с младежа на общ език (независимо, дали е родният или друг) и по възможност без преводач.

Кога започват „добрите неща“?

Успешното справяне с травмата на оцелелия започва с приемане на специфичните му характеристики като личност. Затова е нужна оценка на всички гореизброени фактори, независимо колко време е минало от травмиращото събитие. Справянето зависи и от наличието на подкрепяща мрежа от сътрудници/специалисти в предоставените услуги, сензитивни към потребностите на младежа. Пълната реинтеграция е строго индивидуален процес. Оцелели, които са и родители, биха вярвали, че добри неща отново ще започнат за техните деца, тъй като следващото поколение често се възприема като логичен източник на награда и постижение. Някои от тях може да чувстват, че имат право да искат това, което им е било отнето, да бъде дадено на техните деца. Самите деца, натоварени с подобни очаквания и натиск, са в риск от дългосрочни психологически проблеми.

Какво трябва да се избягва:

1. Бъдете внимателни, когато правите предположения или прилагате личен опит или съпротиви. Бъдете готови да проверите своите предположения и представи за „специалното“ събитие. Имайте предвид, че опростяването или опитът за омаловажаване на преживяванията на младежа може да са следствие от Вашата собствена защита срещу неприятни емоции като страх, паника, тревога, безпомощност, ужас. Това ще е защита пред откриването на феномена „насилие, война“ с преживявания, които за този феномен са норма, а не изключение.
2. Не приемайте, че младежът е напълно възстановен, само защото функционира добре и няма специални проблеми. А всъщност процесът на реинтеграция отслабва и угасва. Флукутиращата (променящата се) природа на процеса позволява на младежа да достигне адаптация и способност да

функционира добре в дадени области, докато едновременно с това оставя други аспекти недокоснати.

3. Не прилагайте натиск нещата да стават по-бързо, не прибързвайте със заключения и не предоставяйте повече помощ, отколкото е необходима. Бъдете достъпни чрез емпатично разбиране и навреме, като Вашата достъпност ще бъде оценена с благодарност.
4. Не смятайте, че потребностите на човек, преживял насилие, узтезание, война, се различават много от потребностите на всеки друг човек. Въпреки това идентифицирайте специфичните нужди, които произхождат от екстремната ситуация, през която този човек е минал, както и потребностите, свързани с това да си бежанец в една друга, непозната страна (Verdichevsky, 2017).

4. Непридружени деца и лица (българското законодателство и нормативни актове)

За непридружените деца и лица е от критично значение познаването на българското законодателство и нормативни актове, както и на услугите, които са свързани с придобиване на статут и интегриране в България.

Непридружени деца

„Непридружен“ е този малолетен или непълнолетен чужденец, който се намира на територията на Република България и не е придружен от свой родител или друг пълнолетен човек, който отговаря за него по силата на закон или обичай (Закон за убежището и бежанците – ЗУБ).

Съгласно чл. 29, ал. 10 и ал. 11 от ЗУБ:

„(10) Непридружените малолетни или непълнолетни чужденци се настаняват до навършване на пълнолетие във:

4. Непридружени деца и лица

1. семейство на роднини или при близки, приемно семейство, в социална или интегрирана здравно-социална услуга за резидентна грижа при условията и по реда на Закона за закрила на детето;
2. други места за настаняване със специални условия за малолетни и непълнолетни лица.

(11) При определяне на мястото на настаняване на непридружен малолетен или непълнолетен се взема предвид мнението му. Доколкото е възможно, братята и сестрите се настаняват заедно, като се взема предвид най-добрият интерес на детето.“

Съгласно ЗУБ, на непридружен малолетен или непълнолетен чужденец, търсец или получил международна закрила, който е на територията на Република България, се назначава представител от общинската администрация, определен от кмета на общината или от оправомощено от него длъжностно лице.

Според чл. 25, ал. 3 от ЗУБ:

„Представителят на малолетния или непълнолетния чужденец, търсец или получил международна закрила, има следните правомощия в производствата по този закон, които са в сила до навършване пълнолетието на детето или младежа:

1. да се грижи за правните му интереси в производствата по предоставяне на международна закрила до тяхното приключване с влязло в сила решение;
2. да го представлява пред всички административни органи, в т. ч. социални, здравни, образователни и други институции в Република България, с оглед защита на най-добрия интерес на детето;
3. да изпълнява ролята на процесуален представител във всички производства пред административните и съдебните органи“

Включване в пазара на труда

Според Европейската законова рамка, членовете на ЕС трябва да предоставят достъп до пазара на труда на хора, търсещи закрила, не по-късно от девет месеца от датата, когато са подали молба за закрила. В България този срок в момента е три месеца. Хората, получили международна закрила, имат неограничен достъп до пазара на труда, както и право на професионална подкрепа като професионално обучение.

Ако получилият международна закрила е сключил споразумение от 2017 година, достъпът до заетост включва: информирание и консултиране за свободни работни места; съдействие за осигуряване на заетост при работодател или за самостоятелна заетост; включване в политиките по заетостта, включително за навършилите 16-годишна възраст, при условия и по ред, предвидени в трудовото законодателство, с оглед на тяхната специална закрила; със споразумението за интеграция получилият закрила се задължава: да приеме предложената му подходяща работа и/или включване в програми и мерки за заетост и обучение на възрастни, както и в програми и проекти с интеграционна насоченост.

Възможности за професионално обучение

Човек, получил закрила в България, трябва да има регистрация в Бюрото по труда, за да може да бъде записан в професионално обучение, както и минимум завършен 4-и клас (за професии от 1-ва степен). Без документ, удостоверяващ съответното завършено образователно равнище, хората, получили закрила, не могат да бъдат включени в професионални обучения, организирани от Бюрото по труда.

Социално подпомагане и социални услуги

Хората, получили статут на бежанец или хуманитарен статут, имат право на социално подпомагане (съгласно чл. 2, ал. 3 във връзка с ал. 6 от Закона за социално подпомагане), когато кандидат-

стват в съответната дирекция „Социално подпомагане“ (ДСП) по настоящ адрес.

I. Видове социално подпомагане

1. Месечна, еднократна или целева социална помощ

Социални помощи се опускат след подадени документи по образец от пълнолетен човек по настоящ адрес до ДСП. В срок до 20 дни от подаването им социален работник извършва социална анкета и изготвя доклад. Социалната анкета се провежда в дома на човека с предоставен бежански или хуманитарен статут или семейството му по настоящ адрес.

2. Социални услуги в общността от резидентен тип

Хората, получили международна закрила, имат право на достъп до социални услуги в общността от резидентен тип, като център за настаняване от семеен тип, център за временно настаняване, кризисен център, преходно жилище, защитено жилище, наблюдавано жилище и приют.

За да се ползва от тези услуги, човекът с бежански или хуманитарен статут трябва да подаде молба за настаняване до ДСП по настоящ адрес. След подаване на молба се прави социална оценка на потребностите на човека и изготвя доклад-предложение за настаняване, който се изпраща на ДСП, на чиято територия се намира резидентната услуга. Съответно, тази ДСП издава заповед за настаняване.

3. Семейни помощи

Според Закона за семейните помощи за деца на семействата се предоставя парична сума и/или под формата на социални инвестиции на семействата, чийто доход на член от семейството е по-нисък или равен от определена сума.

За деца, които живеят постоянно в страната и не са настанени за отглеждане на пълна гържавна издръжка в специализирана институция, се изплаща всеки месец до завършване на средно образование, но не повече от 20-годишна възраст.

Семейни помощи се отпускат от ДСП по настоящ адрес въз основа на необходимите документи.

Важно! Достъпът до семейни помощи на хора, получили международна закрила в България е затруднен, тъй като в Закона за семейни помощи за деца не са изрично упоменати. За да бъде преодолян този проблем, най-добре е човекът, който кандидатства за семейни помощи, да бъде придружаван от социален работник, а при отказ социалният работник може да обжалва решението или да се свърже с правозащитна организация за правна помощ.

II. Достъп до социално подпомагане и сключване на споразумение за интеграция с общината

Според Наредбата за споразумението за интеграция на чужденците от 2017 г., при подписването на такова споразумение между получилия международна закрила и кмета на общината, където иска да живее, се предоставя подкрепа, чрез: организиране разработването на индивидуален интеграционен план за дете-член на семейството, съвместно с дирекция „Социално подпомагане“ и законния представител на детето; насочване към дирекция „Социално подпомагане“, при необходимост.

Министерство на труда и социалната политика, чрез АСП, при условията за българските граждани, осигурява достъп до: социални услуги; социални помощи; програми и мерки за закрила на децата.

Достъпът до социално подпомагане включва предоставяне на: месечни социални помощи; еднократна помощ за издаване на лична карта; помощ за отопление; социални услуги; еднократни помощи за инцидентно възникнали здравни, образователни, комунално-битови и други жизненоважни потребности; осигуряване заплащането на оказаната болнична медицинска помощ в лечебните заведения на хората, които нямат доход и/или лично имущество; възможност за ползване на социална услуга „Център за временно настявяване“ в рамките на 3 месеца за календарна година; възможност за включване в програми и мерки за закрила на децата.

Образование и обучение за хора, търсещи и получили международна закрила

Съгласно Закона за убежището и бежанците, достъпът до образователната система за малолетните и непълнолетните, търсещи или получили международна закрила, не може да бъде отложен с повече от три месеца, считано от датата на подаване на молба за международна закрила. За записването на дете, настанено в конкретен център на Държавната агенция за бежанците, съдействат социалните работници от съответния център.

I. Предучилищно образование и подготовка

Съгласно чл. 9, ал. 3 от Закона за предучилищно и училищно образование, на малолетните и непълнолетните деца и младежи, търсещи или получили международна закрила, по реда на Закона за убежището и бежанците, се осигурява безплатно образование и обучение в държавните и в общинските детски градини (подготвителна група на задължителното предучилищно образование) и училища в България, при условията и по реда за българските граждани.

II. Основно образование (в училище)

В началните класове от 1 до 4 клас децата, търсещи или получили международна закрила, се записват по възраст. В класовете от прогимназиалния или първия гимназиален етап е необходимо да се удостоверят придобити компетентности (знания по всички учебни предмети) за завършен предходен клас до края на учебната година. Ако ученикът, търсец или получил международна закрила, не може да удостовери компетентностите по всички учебни предмети за предходния клас до края на учебната година, той има право да бъде записан в следващ клас, при успешно завършено обучение от предходния клас, и да прехвърли за удостоверяване до 3 учебни предмета.

III. Средно образование (в училище/гимназия)

За някои професии или профили, освен приемните изпити (матури) по български език и литература и по математика, се полага и изпит за проверка на способностите. Завършване на обучението във всички гимназии дава възможност за прием във висше училище (университет) или колеж.

След 12 клас учениците полагат 2 задължителни матури: по български език и литература и по математика, като по желание могат да изберат и трета. Резултатите от тези изпити са важни за приема в университета.

IV. Висше образование

(в т. нар. висше училище, университет или колеж)

Висшето образование се разделя на няколко основни степени: *бакалавър, магистър и доктор по дадена специалност*. Приемът във висше училище, след завършване на гимназия, се прави на база на положени матури и определени критерии за прием за съответните специалности.

V. Вечерни училища

Друг вид училища са т.нар. вечерни училища, където се организира обучение за придобиване на основно и средно образование и/или на професионална квалификация за навършилите вече 16-годишна възраст. В редки случаи, и за навършилите 14-годишна възраст, които поради семейни или социални причини не могат да се обучават в дневна форма. Формата на обучение може да бъде самостоятелна, индивидуална или комбинирана. За учениците със специални образователни потребности е възможно да се направи и индивидуален учебен план.

VI. Достъп до образование и обучение и сключване на споразумение за интеграция с общината

Според Наредбата за споразумението за интеграция на чужденците от 2017 г., при подписването на такова споразумение между получилия международна закрила и кмета на общината, където иска да живее, се предоставя подкрепа, чрез: насочване към Регионалното управление на образованието, при необходимост; осигуряване и контролиране обхвата на подлежащите на задължително образование деца и ученици, в това число – малолетните и непълнолетните чужденци с предоставено убежище или международна закрила.

Министерство на образованието и науката определя реда за: обучение по български език на малолетни и непълнолетни; посещаване на подготвителни групи за предучилищно образование; посещаване на училище от малолетните и непълнолетните членове на семейството.

Според Наредбата за споразуменията за интеграция *достъпът до образование включва*: обучение на децата в предучилищно, основно и средно образование и осигуряване на равен достъп до образование; осигуряване на професионално обучение и включване в политиките по учене през целия живот.

При подписано споразумение, задълженията на получилия международна закрила включват: да запише и да осигури посещаването на детска градина и държавно или общинско училище за деца, за които това е задължително; да се включи в обученията по български език.

Жилищно настаняване

I. Вписване в регистъра на населението

В регистъра на населението задължително се вписват: *всички български граждани; получилите разрешение за дългосрочно или постоянно пребиваване, както и получените международна закрила*. Регистърът се поддържа в електронен вид и съдържа: *име; дата и място на раждане; пол; гражданство; и единен граждански номер (ЕГН)*.

Името на дете, което не е български гражданин, но е родено в България, се вписва както е заявено от родителите му. Името на човек, който не е български гражданин и е роден извън България, се вписва както е изписано в националния му документ за самоличност или в документа за предоставен статут на пребиваване в България.

Всеки човек, който трябва да бъде вписан в регистъра на населението, трябва да заяви писмено своя постоянен и настоящ адрес. Отразяването на постоянния и настоящия адрес в регистъра на населението се нарича адресна регистрация.

II. Адресна регистрация

Адресната регистрация се извършва от общинската администрация. Това става след заявка от желаещия да бъде регистриран и при предоставяне на необходимите документи. Ако желаещият да бъде регистриран не е собственик на имота, той или тя трябва да предостави и писмено съгласие на собственика. За извършване на адресна регистрация на хора, настанени в държавни или общински жилища, се изисква или настанителна заповед, или договор за наем.

III. Постоянен адрес

Това е адресът в населеното място, което човек избира да бъде вписано в регистъра на населението, който трябва да бъде в България и да бъде само един. Той служи за кореспонденция с органите на държавната власт и на местното самоуправление, а също и за упражняване или ползване на законови права или услуги.

IV. Настоящ адрес

Това е адресът, на който човек живее. Може да бъде регистриран само един такъв адрес. Всеки човек е длъжен в срок от 30 дни да заяви промяната на настоящия си адрес. Не се допуска регистриране на настоящ или постоянен адрес за повече от 4 месеца в хотел, мотел, почивен дом или друго място за подслон.

V. Общински жилища

При настаняване в общинско жилище, всяка община определя реда и условията за управление и разпореждане с жилището. Едно от основните условия, което трябва да бъде изпълнено за получаване на общинско жилище, е поне един член от семейството, което кандидатства, да е български гражданин. Поради тази причина, хора с хуманитарен или бежански статут нямат право на общински жилища.

Видове закрила, предоставяна на чужденци на територията на България

Всеки чужденец може да поиска предоставяне на закрила в Република България съгласно чл. 2 от Закона за убежището и бежанците. Има три основни вида закрила, които се споменават в българското законодателство: *статут на бежанец, хуманитарен статут, временна закрила и убежище.*

Достъп до здравеопазване за хора, търсещи и получили международна закрила

I. Хора, търсещи международна закрила

Хората, които все още са в процедура, имат право на здравно осигуряване, достъпна медицинска помощ и безплатно ползване на медицинско обслужване като българските граждани (съгласно Закона за убежището и бежанците и Закона за здравното осигуряване).

4. Непридружени деца и лица

Първичното медицинско обгрижване е задължение на Държавната агенция за бежанците (ДАБ) и се осъществява със съдействието и подкрепата на международни и местни неправителствени организации.

II. Хора, получили международна закрила *(статут на бежанец, хуманитарен статут, временна закрила)*

За да има право на здравни услуги, човекът, получил международна закрила, трябва да има издадена лична карта.

При издадена лична карта, хората, получили международна закрила, трябва да се обърнат към ДАБ. Там трябва да бъде изпратено копие на личната карта, което да послужи за издаването на писмо (служебна бележка) от страна на ДАБ до Националната агенция за приходите (НАП), с което се прехвърлят здравните осигуровки на човека от личен номер на чужденец (ЛНЧ) към единен граждански номер (ЕГН).

След това получилият международна закрила попълва Декларация № 7 в поделение на НАП по адресна регистрация.

Важно! Ако не се направи тази процедура, системата на НАП може да отчете, че има несъществуващи задължения за плащане на здравни осигуровки за предходни години.

III. Здравни осигуровки

След изпълнение на гореописаната процедура, здравните осигуровки на хората, получили международна закрила, трябва да бъдат заплащани, за да се запази правото на всички здравни услуги.

Ако получилият международна закрила работи на трудов или граждански договор, здравните осигуровки се заплащат от работодателя и от заплатата на служителя.

Човек, получил международна закрила, който е безработен или е самоосигуряващ се, сам заплаща своите здравни осигуровки.

При неплатени здравни осигуровки за повече от общо 3 месеца, в системата на НАП човекът вече е с „прекъснати здравни права“, които се възстановяват след внасяне на неплатените суми. Ако човек е с „прекъснати здравни права“, трябва сам да поеме сумата на здравните услуги, които иска.

Проверка на здравните осигуровки може да се направи на сайта на НАП след въвеждане на ЕГН.

Важно! Има определени такси, като престой в болница на ден и преглед при личен лекар или зъболекар, които се доплащат, както и услугите, които не са покрити от Националната здравноосигурителна каса. За децата не се дължи такса за преглед при личен лекар, а за пенсионери таксата за преглед е 1 лв.

Човек с непрекъснати здравни осигуровки може да ползва спешна медицинска и дентална помощ докато е в друга държава от ЕС, ако има издадена Европейска здравноосигурителна карта (ЕЗОК). Издаването на картата е безплатно.

IV. Избор на личен лекар

Всеки здравноосигурен човек с платени здравни осигуровки трябва да си избере личен лекар. Това може да стане по време на процедурата за получаване на международна закрила или възможно най-скоро след нея. Личният лекар провежда профилактични прегледи, издава направления за лекари-специалисти, издава медицинско свидетелство за започване на работа и други. Ако човек вече има личен лекар и иска да избере нов, трябва да отиде при новия лекар само през юни и декември.

V. Достъп до здравеопазване и сключване на споразумение за интеграция с общината

Според Наредбата за споразумението за интеграция от 2017 г., при подписването на такова споразумение между човека, получил международна закрила, и кмета на общината, където иска да живее, се предоставя подкрепа, чрез: информиране за възможностите за избор на личен лекар на територията на общината; уведомяване на съответните Регионална здравна инспекция и Здравноосигурителна каса за сключените споразумения за интеграция.

Министерство на здравеопазването – чрез регионалните здравни инспекции, осигурява на човека, сключил споразумение за интеграция: информацията относно реда за провеждане на задължителните имунизации и реимунизации – това важи докато човекът няма личен лекар; информация за профилактични прегледи и изследвания и

съставянето на план за тяхното извършване; информацията относно правото на достъп до здравни услуги по национални и регионални здравни програми; информацията относно здравните изисквания за прием в детски градини и училища; извършването на противоопиумни мерки, при необходимост.

Права и задължения на чужденците, получили закрила

Всеки чужденец може да поиска предоставяне на закрила в Република България съгласно Закона за убежището и бежанците. Чужденците, търсещи или получили закрила в Република България, имат правата и задълженията по този закон и носят гражданска, административнонаказателна и наказателна отговорност при условията и по реда за българските граждани.

I. Чужденец, получил бежански статут, по чл. 32 от ЗУБ, придобива правата и задълженията на български гражданин, с изключение на: правото да участва в избори за държавни и местни органи, в национални и местни референдуми, както и да участва в създаването и да членува в политически партии; да заема длъжности, за които със закон се изисква българско гражданство; да бъде военнослужещ; други ограничения, изрично предвидени със закон.

Чужденец с предоставен **статут на бежанец** може да придобие българско гражданство, при условията и по реда на Закона за българското гражданство. Той има право и да поиска да се събере със семейството си на територията на Република България. Разрешението за събиране на семейството се дава от председателя на Държавната агенция за бежанците.

II. Чужденец, получил хуманитарен статут, придобива правата и задълженията на чужденец с разрешено постоянно пребиваване. Той може да придобие българско гражданство, при условията и по реда на закона. Има право и да поиска да се събере със семейството си на територията на Република България. Разрешението за събиране на семейството се дава от председателя на Държавната агенция за бежанците.

III. Чужденец, получил убежище, придобива права и задължения като тези на човек с бежански статут. Той има право да поиска да се

събере със семейството си на територията на Република България. Разрешението за събиране на семейството се дава от председателя на Държавната агенция за бежанците.

IV. Чужденец, получил Временна закрила, придобива следните права и задължения: да остане на територията на Република България; на труд и професионално обучение; на подходящо настаняване или на средства за настаняване, при необходимост; на социално подпомагане; на медицинска помощ при спешни състояния; свободно да се завръща в държавата си по произход; да получи правилата относно предоставената закрила на разбираем език; ако е от уязвима група, да получат необходимото медицинско или друго обслужване, при условията и по реда за българските граждани; ако подаде молба за международна закрила, не може да се ползва от правата на чужденец в производство за международна закрила; да се събере със семейството си: със съпруг/съпруга, и с ненавършили пълнолетие и невстъпили в брак деца, като семейството получава всички права на получените временна закрила.

След прехвърляне на територията на друга държава членка на ЕС, чужденецът престава да се ползва от правото да остане на територията на България; от правото на труд и професионално обучение; на подходящо настаняване или на средства за настаняване, при необходимост, както и от правото на социално подпомагане.

5. Организации, които предоставят услуги за бежанци и непридружени лица в Европа

Информацията се предоставя на английски и български език за улеснение на непридружените деца и лица, както и на работещите с тях специалисти. Материалът може да се предостави директно на младежите.

<https://www.raptim.org/organizations-that-help-refugees/>

Your current situation requires you to flee your country within a matter of hours. You're just not safe in your own home. If you're lucky you

had some time to pack a bag, but this might not be the case and you could be left with nothing. Fortunately, there are many organizations that help refugees.

Сегашната ви ситуация изисква от вас да избягате от страната ви в рамките на няколко часа. Вие просто не сте в безопасност в дома си. Ако имате късмет, ще имате време да си стегнете багажа, но това може и да не е така и не бихте могли да оставите нищо. За щастие има много организации, които помагат на бежанците.

<https://www.ecre.org/>

The European Council on Refugees and Exiles (ECRE) is a pan-European alliance of 95 NGOs protecting and advancing the rights of refugees, asylum seekers and displaced persons. Our mission is to promote the establishment of fair and humane European asylum policies and practices in accordance with international human rights law.

Европейският съвет за бежанците и изгнаниците (ECRE) е общо-европейски съюз от 95 НПО, които защитават и утвърждават правата на бежанците, търсещите убежище и разселените лица. Мисия му е да насърчава създаването на справедливи и хуманни европейски политики и практики в областта на убежището в съответствие с международното право в областта на правата на човека.

<http://www.asylumineurope.org/>

The Asylum Information Database (AIDA) is a database containing information on asylum procedures, reception conditions and detention across 23 countries. This includes 17 European Union (EU) Member States (Austria, Belgium, Bulgaria, Cyprus, Germany, Spain, France, Greece, Croatia, Hungary, Ireland, Italy, Malta, Netherlands, Poland, Portugal, Romania, Sweden, Slovenia, United Kingdom) and 3 non-EU countries (Switzerland, Serbia, Turkey).

Базата данни за информацията относно убежището (AIDA) е база данни, съдържаща информация за процедурите за предоставяне на убежище, условията на приемане и задържането в 23 държави. Това включва 17 държави-членки на Европейския съюз (Австрия, Белгия, България, Кипър, Германия, Испания, Франция, Гърция, Хърватия, Унгария, Ирландия, Италия, Малта, Холандия, Полша,

Португалия, Румъния, Великобритания) и 3 държави извън ЕС (Швейцария, Сърбия, Турция).

<http://www.asylumlawdatabase.eu/en>

The European Database of Asylum Law (EDAL) is an online database co-ordinated by the European Council on Refugees and Exiles (ECRE) and a compilation of summaries of refugee and asylum case law from the courts of 22 EU Member States, the Court of Justice of the European Union (CJEU) and the European Court of Human Rights (ECtHR). The summaries are published in English and in the relevant Member State's national language.

Европейската база данни за правото на убежище (EDAL) е онлайн база данни, координирана от Европейския съвет за бежанците и изгнаниците (ECRE), и е съставена от обобщения на съдебната практика за бежанците и убежището от съдилища на 22 държави-членки на ЕС, Правосъдието на Европейския съюз (ЕСПЧ) и Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ). Обобщенията се публикуват на английски език и на националния език на съответната държава-членка.

<https://www.ecre.org/our-work/elena/>

The European Legal Network on Asylum (ELENA) is a forum of legal practitioners who aim to promote the highest human rights standards for the treatment of refugees, asylum seekers and other persons in need of international protection in their daily individual counselling and advocacy work. The ELENA network extends across most European states and involves some 500 lawyers and legal counsellors.

Европейската мрежа за правна защита в областта на убежището (ELENA) е форум на практикуващите юристи, които имат за цел да насърчават най-високите стандарти за човешките права за третиране на бежанци, търсещи убежище и други лица, нуждаещи се от международна закрила, в ежедневието им индивидуална консултативна и застъпническа дейност. Мрежата ELENA се разпростира в повечето европейски държави и включва около 500 адвокати и правни съветници.

<https://www.ecre.org/project/no-longer-alone/>

The Advancing Reception Standards for Unaccompanied Children project overall goal was to contribute to the improvement of reception

standards for unaccompanied children. It focused on different aspects of five reception models for unaccompanied children in EU Member States assessing good practice and sharing knowledge amongst key stakeholders.

Подобряването на стандартите за приемане на непридружени деца. Проектът се фокусира върху различни аспекти на пет модела на приемане на непридружени деца в държавите-членки на ЕС, оценяващи добрите практики и споделянето на знания сред ключовите заинтересовани страни.

<https://www.ecre.org/project/time-for-needs/>

With the Time for needs project we want to contribute to the identification of special needs of victims of torture and of extreme violence, in particular women and children, related to the asylum procedures as well as the reception conditions and to the development of harmonized protection standards and practices across the European Union for this vulnerable target group.

С проекта „Време за нуждите“ искаме да допринесем за идентифицирането на специалните потребности на жертвите на изтезания и екстремно насилие, по-специално жени и деца, свързани с процедурите за убежище, както и условията за приемане и разработването на хармонизирани стандарти за закрила и практики за тази уязвима целева група в целия Европейски съюз.

<http://www.infomigrants.net/en/post/4037/where-to-start-if-you-re-a-refugee-seeking-advice-in-sweden-germany-italy-or-greece>

Where to start if you're a refugee seeking advice in Sweden, Germany, Italy or Greece.

Къде да започнете, ако сте бежанец, търсец съвет в Швеция, Германия, Италия или Гърция.

<https://handbookgermany.de/en.html>

The Handbook Germany team provides crucial information on an extensive range of topics– here you can find from A to Z of life in Germany on a single website!

Наръчник Германия предоставя важна информация за широк кръг от теми – тук можете да намерите необходимата информация на живота в Германия на един сайт!

<http://www.unhcr.org/europe.html>

<http://www.unhcr.org/germany.html>

<http://www.unhcr.org/italy.html>

UNHCR advocates for fair and effective asylum systems across Europe to ensure that asylum-seekers are able to access asylum and effective protection. We also advocate with governments to enhance opportunities and support for local integration of refugees. In the absence of fully functioning asylum systems in some European countries, UNHCR assists States in establishing fair and efficient asylum procedures.

ВКБООН се застъпва за справедливи и ефективни системи за предоставяне на убежище в цяла Европа, за да гарантира, че търсещите убежище имат достъп до убежище и ефективна защита. Също така се застъпва пред правителствата да увеличат възможностите и подкрепата за местната интеграция на бежанците. При липсата на напълно функциониращи системи за предоставяне на убежище в някои европейски държави, ВКБООН подпомага държавите при установяването на справедливи и ефективни процедури за предоставяне на убежище.

6. Издаване на разрешение за приемане на работа на непълнолетни лица от Изпълнителна агенция „Главна инспекция по труда“

- 1. Наименование** – Издаване на разрешение за приемане на работа на непълнолетни лица (№ на услугата/режима в Регистъра на услугите 2377).
- 2. Правно основание** – чл. 302, ал. 2 / чл. 303, ал. 3 от КТ – Кодекса на труда.
- 3. Заявител** – работодател.

4. Процедура по издаване на разрешението, изисквания и необходими документи:

4.1. Необходими документи:

- описание на вида работа, която ще извършва лицето, ненавършило 18 години (длъжностна характеристика);
- резултатите от оценката на риска, на който може да бъде изложено лицето, ненавършило 18 години (карта на оценка на риска/списък на идентифицираните рискове на работното място ведно с протоколи от извършени измервания на факторите на работната среда);
- осигурените мерки за защита здравето и безопасността на лицето, ненавършило 18 години;
- списък с осигурените, при необходимост, лични предпазни средства на лицето, ненавършило 18 години;
- медицинско удостоверение за постъпване на работа, издадено от общопрактикуващ лекар (копие заверено „Вярно с оригинала“);
- медицинско заключение (копие заверено „Вярно с оригинала“) за годност на лицето до 18 години да извършва работата, за която кандидатства, от службата по трудова медицина на работодателя;
- разпределението на работното време за лица от 15 до 16 години (за лица до 15 години следва да бъде представен индивидуален дневен режим на учение и допълнителни занимания);
- писмено съгласие на родител, попечител или настойник за сключване на трудов договор от лица между 14 и 15 години;
- писмена декларация от родител, настойник или попечител, че е уведомен за възможните рискове в работата и за мерките, предприети за осигуряване на здравословни и безопасни условия на труд от работодателя за лицето до 18 години.
- копие (заверено „Вярно с оригинала“) на лична карта на лицето, което кандидатства за работа или копие (заверено „Вярно с оригинала“) на акт за раждане на лицето, което кандидатства за работа, ако то не е навършило 14 години.

4.2. Подаване на документите:

Искането и придружаващите го документи се подават в Дирекция „Инспекция по труда“ (ДИТ) за съответната област на Република България, на територията на която се намира *работното място*, на което ще бъде назначено непълнолетното лице.

Информация, относно адресите на дирекции „Инспекция по труда“, може да намерите на адрес: <http://www.gli.government.bg/> – секция „Контакти“.

4.3. Начин на подаване на документите:

4.3.1. **На хартиен носител** – документите могат да бъдат подадени на място в деловодството на ДИТ, да бъдат изпратени по пощата или по куриер.

4.3.2. **По електронен път** – заявлението се попълва като онлайн приложение в информационната система на ИАГИТ в частта „Електронно-административни услуги“ (https://public.gli.government.bg/GIT_Public/EAdminService/ServiceIndex). Описаните в т. 4.1. от настоящата процедура приложени документи се сканират и прикачват към електронната бланка. Така оформеното искане се подписва с валиден квалифициран електронен подпис и се предава по електронен път.

4.4. **Начин на получаване на решението** – в заявлението за издаване на разрешение заявителят може да определи по какъв начин желае да получи решението на ДИТ, а именно:

- на място в деловодството (лично или от упълномощено лице) на ДИТ;
- по пощата на посочен от заявителя адрес;
- по куриер за сметка на заявителя;
- подписано с електронен подпис на посочена от заявителя електронна поща.

4.5. **Срок на изпълнение** – 7 дни, съгласно чл. 16, ал. 3 от Наредба № 6 от 24.07.2006 г. за условията и реда за даване на разрешения за работа на лица, ненавършили 18 години.

5. Срок на валидност на разрешението:

- до прекратяване на договора, за който е издадено разрешението;
- до отнемане на разрешението от ДИТ
- до навършване на 18-годишна възраст на лицето.

6. Цена/такса за издаване – няма.

Условия за работа

Работодателят следва да създава облекчени условия за работа като това означава:

1. Работното време за непълнолетния е 35 часа седмично и 7 часа дневно при петдневна работна седмица. В дневното и седмичното му работно време се включва и времето за придобиване на професионална квалификация и за нейното повишаване, когато тя се осъществява в процеса на работата.
2. Непълнолетният има право на основен платен годишен отпуск в размер не по-малко от 26 работни дни, включително и за календарната година, през която навършва 18 години.
3. При възлагане на работа на непълнолетен работник или служител работодателят следва да има предвид, че е забранена работа: която е извън неговите физически и психически възможности, работа, която е свързана с излагане на вредно физично, химично или биологично въздействие, особено с токсични агенти, канцерогенни агенти, причиняващи наследствено генетично или вътреутробно увреждане; в условия на радиация, както и при вредности, които по какъвто и да е друг начин оказват неблагоприятно въздействие върху здравето.
4. За непълнолетните е забранена работата при шум над 80 ДБ. Забранено е и редовното извършване на ръчна работа с тежести, включително с помощта на транспортни средства. Теглото на тежестта при единично вдигане трябва да не превишава 8 kg за лица от женски пол и 20 kg за лица от мъжки пол. Забранена е работата на открито при темпера-

тура на въздуха под 10 и над 30 градуса и работа в помещения при температура под 18 и над 25 градуса.

Други актуални Възможни Въпроси

Може ли лице под 18 години да работи нощен труд?

Не може. Съгласно чл. 140, ал. 4 от КТ полагането на нощен труд от работници и служители, които не са навършили 18 години, е забранено. Работодателят следва да има предвид, че за непълнолетните нощен е трудът, който се полага от 22:00 ч. до 06:00 ч.

Може ли лице под 18 години да работи на график със сумирано изчисляване на работното време?

Може, стига графикът на лицето да не нарушава правилата по КТ, а именно: 7-часов (или по-малко) работен ден и без право на нощен труд.

Допустимо ли е полагането на извънреден труд от лице под 18 години?

НЕ е допустимо. Съгласно чл. 147, ал. 1, не се разрешава полагане на извънреден труд от работници или служители, които не са навършили 18-годишна възраст;

Право на болничен

Лицата под 18 години имат право на болничен дори и да нямат 6 месеца осигурителен стаж. Съгласно Чл. 40, ал. 1 от КСО, осигурените лица за общо заболяване и майчинство имат право на парично обезщетение вместо възнаграждение за времето на отпуск поради временна неработоспособност и при трудоустройство, ако имат най-малко 6 месеца осигурителен стаж като осигурени за този риск. **Изискването за 6 месеца осигурителен стаж не се отнася за лицата, ненавършили 18-годишна възраст.**

В допълнителните материали е използвана информация от интернет и от различни публични източници, които са коректно описани в основното тяло на Методологията, секция „Използвана литература и полезни източници“.

Използвана литература и полезни източници

Антонова, Р. (2001), Специфични характеристики на аз-образа при представители на малцинства. *Психологични изследвания*. 2.

Ериксън, Е. (1996), *Идентичност: младост и криза*. Наука и изкуство.

Згалеvsка, Р., Филипова, П., Самсорова, К., Шахбазян, Л., Брайков, К., Ангелова, Т. (2017), Превенция на сексуална експлоатация на деца. Наръчник за професионалисти, работещи с деца в институции и с деца в риск, София, file:///C:/Users/USER/Downloads/BA SP_Sex_narachnik.tekst.pdf

Минчева-Ризова, М. и Ризов, И. (2002), Образователен подход „Умения за живот“ – развитие на личностни и социални умения в училище, София, ISBN 954-9724-45-X

Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца, Нов български университет. (2017). Доклад на НХЦ – експерти от опит

Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца, Нов български университет. (2017). *Методически материали за възпитателни училища-интернати (ВУИ) и социално-педагогически интернати (СПИ)*. Министерство на образованието и науката, <https://www.mon.bg/bg/100381>

Папазова, Е., & Пенчева, Е. (2007), *Някои аспекти на взаимовръзката ценности – психологичен тип*, Българско списание по психология, 1, 101–120.

Пенчева, Е., & Папазова, Е. (2006), *Личностна типология в българското училище – сравнителен анализ*, Психологични изследвания, 1, 23–37.

Рашева-Мерджанова, Я., Цветанска, С. (2014), *Наръчник на кариерния консултант*, Министерство на образованието

и науката, ISBN 978-954-XX-XXXX-X http://orientirane.mon.bg/uploads/5000/NARUCHNIK_KK.pdf

Фондация „За нашите деца“ (2011), *Насоки към семействата за постигане на сигурност при децата*. София.

Berdichevsky, R. (2017). The Continuing Ordeal: Long Term Needs of Survivors of Torture. <http://ccvt.org/wp-content/uploads/2017/01/The-Continuing-Ordeal-Long-Term-Needs-of-Survivors-of-Torture.pdf>

Forin, R., Di Maio, M. (2018). *Trafficking along Migration Routes to Europe: Bridging the Gap between Migration, Asylum and Anti-Trafficking*. European Union. https://www.icmpd.org/fileadmin/1_2018/Bridging_the_Gap_between_Migration__Asylum_and_Anti-Trafficking.pdf

Save the Children (2017). A Tide of Self-Harm and Depression. The EU-Turkey Deal's devastating impact on child refugees and migrants. Available at: www.savethechildren.it/sites/default/files/files/uploads/publicazioni/tra-autolesionismo-depressione-limpatto-devastante-dellaccordo-ue-turchia-sui-bambini-migranti-e.pdf, accessed 10.10.2017.

UNICEF & REACH (2017). Children on the Move in Italy and Greece. Available at: www.reachresourcecentre.info/system/files/resource-documents/reach_ita_grc_report_children_on_the_move_in_italy_and_greece_june_2017.pdf, accessed 12.04.2018.

United Nations High Commissioner for refugees (UNHCR) & Council of Europe. (2014). *Unaccompanied and separated asylum-seeking and refugee children turning eighteen: What to celebrate? UNHCR / Council of Europe field research on European State practice regarding transition to adulthood of unaccompanied and separated asylum-seeking and refugee children*. Strasbourg, France.

Полезни източници

За специалистите

Българска Асоциация за Лица с Интелектуални Затруднения – <http://bapid.com/bapid/>

Българска Асоциация за Семейно Планиране – <http://www.safesex.bg/>

Български Червен Кръст – <http://www.redcross.bg/>

Национална комисия за борба с трафика на хора – <http://antitraffic.government.bg/>

НЗОК – <https://www.nhif.bg>

Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца към Нов Български Университет – <http://knowhowcentre.nbu.bg/>

Министерство на образованието и науката, Програма за карьерно развитие: <http://orientirane.mon.bg/programa/>

Платформа за закрила на детето ChildHub: <https://childhub.org/bg>

Програма „Мулти-култи“ – българска програма за интеграция на мигранти и бежанци чрез популяризиране на културата и кухнята на страните: <http://multikulti.bg/bg/project/bg-map>

Фондация „Каритас – България“ – <https://caritas.bg/>

Фондация „Лале“ – <http://www.tulipfoundation.net/>

Canadian Centre for Victims of Tortures: <http://ccvt.org/research-publication/articles/>

Charity Organization „Voices of young people in care“ – <http://www.voypic.org/publications/young-peoples-guides>

Loveguide – Български сайт с видеоклипове и информация за безопасен секс и въпроси, свързани със сексуалността, половото съзряване и отношения: <https://loveguide.bg/>

SOS Детски селища – България – <https://sosbg.org/>

За младежите

Кулинарни сайтове:

<https://www.24kitchen.bg/videos/24kitchen-kulinaren-kanal>

<http://www.1001recepti.com/recipes/>

НОУ-ХАУ ЦЕНТЪРЪТ ЗА АЛТЕРНАТИВНИ ГРИЖИ ЗА ДЕЦА е междупартаментна структура в Нов български университет, която работи за реализирането на мисията на университета „да поставя в служба на обществото своя академичен потенциал и да реагира на социалните и икономическите промени, като участва в тях със свои проекти, академични програми и изследвания“. Екипът на центъра се стреми да създава култура на партньорство и диалог между всички участници в процеса на развитие на политики и практики за детето и семейството. <http://knowhowcentre.nbu.bg/>

РАДОСТИНА АНТОНОВА има магистърска степен по психология и докторска степен по социология към Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Работи като изследовател и координатор на проекти в Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца Нов български университет. Тя има повече от 16-годишен професионален опит в директна работа с разработване, внедряване и оценка на различни методи за превенция и интервенция и терапевтична работа сред уязвими групи като ромски общности, проституиращи жени и мъже, LGBTQIA общност и хора с интелектуални затруднения. Автор е на над 20 научни публикации в български и международни списания, между които и British Medical Journal.

ИЛИАНА ЙОРДАНОВА МАЛИНОВА е магистър психолог, специален педагог, магистър по публична администрация, от 1993 година участва в планиране, управление и директно предоставяне на услуги за деца и възрастни хора с интелектуални увреждания. Работила е като старши експерт „Интегрирано образование и специални училища и ДДЛРГ“ в Регионален инспекторат – Пазарджик, към Министерството на образованието, Директор

на регионална дирекция за социално подпомагане, Заместник изпълнителен директор на АСП, Директор на дневен център за деца и възрастни хора с ИЗ, изследовател в програмата DI за деца с увреждания – „Случаят България“, Консултант „Ранно детско развитие“ на МТСП по проект „Социално включване“, финансиран от Световната банка (2011 – 2014). Ръководител на проекти за Подкрепено вземане на решения към БАЛИЗ. Автор на публикации, свързани с ранната интервенция за деца с увреждане, стандарти за дневни и консултативни услуги за деца и възрастни с увреждане, индивидуално планиране на услуги за деца и възрастни, наръчник за специалисти с подпомагащи професии за работа със семействата на деца и младежи. Обучител и супервизор на доставчици на социални услуги за деца и възрастни със затруднения от 1995 година.

ПЕТЪР ЦИНЦАРСКИ – педагог, журналист, възпитаник на СМГ „П. Хилендарски“ и СУ „Св. Климент Охридски“. С над 25-годишен опит в работата в неправителствения сектор, медиите, доброволчеството и в обучението на млади хора в областта на превенцията на сексуално предавани инфекции (СПИ). Консултант е по превенция сред ключови уязвими общности, вкл. бежанци и мигранти (от 2007 г.) в Министерството на здравеопазването по програмите, финансирани от Глобалния фонд за борба срещу СПИН, туберкулоза и малария. Участник е в международни научни проекти на ЕС (таргетирана превенция; проучвания на поведението на представители на уязвими към СПИ групи; поведенчески и биологичен надзор на ХИВ) и публикации в тази област.

НУУ-ХАУ ЦЕНТЪР
ЗА АЛТЕРНАТИВНИ ГРИЖИ
ЗА ДЕЦА, НБУ

ISBN 978-619-233-302-7 (печатно издание)
ISBN 978-619-233-303-4 (електронно издание)